

RB

1
1988

ISSN 0131-1441

KEEL JA KIRJANDUS

KOLLEEGIUM:

P. Ariste, V. Hallap,
A. Hint, E. Jansen,
O. Jõgi, A. Kask,
R. Kull, V. Pall,
R. Parve, H. Peep,
E. Päll, E. Sõgel,
A. Tamm, U. Tedre,
A. Vinkel.

TOIMETUS:

A. Tamm
(peatoimetaja),

T. Tasa
(peatoimetaja asetäitja),

E. Ross
(vastutav sekretär),

A. Langemets
(kirjandusteooria ja -kriitika
osakonna toimetaja),

H. Niit
(kirjandusajaloo ja rahva-
luule osakonna toimetaja),

U. Uibo
(keeleteaduse osakonna
toimetaja),

I. Pärnapuu
(toimetaja).

Toimetuse address:
200 106 Tallinn, Lauristini 6.
Telefonid 449-228, 449-126.

Laduda antud 18. XI 1987.
Trükkida antud 28. XII 1987.
Trüklarv 3400. Sõtkõvarki Paberi-
vabriku trükipaber nr. 1.
70×108/16. Trükipoognaid 4,25.
Tingtrükipoognaid 5,95. Arvestus-
poognaid 7,20. MB-08557.
Tellimuse nr. 4613. Hans
Heidemanni nim. trükikoda.
Tartu, Ülikooli 17/19. II.
Klišeed valmistatud trükikojas
«Õhiselu».

Tellimishind: 3 kuuks rbl. 1.35,
6 kuuks rbl. 2.70,
aastaks rbl. 5.40.

«Кезл я Кирьяндус» («Язык
и литература»), журнал Ака-
демии наук Эстонской ССР
и Союза писателей Эстон-
ской ССР. Выходит один
раз в месяц. Издательство
«Периодика», Таллинн. На
эстонском языке.

SISUKORD

R. Veidemann. Eesti kirjandusuurimise <i>status praesens</i> ja strateegia («Eesti kirjandusuurimise elu ja olu») ...	1
A. Lill. Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel	7
J. Undusk. Melanhoolne Luts: lõppmäng Tuglase ja Visnapuuga	18
P. Kruuspere. Mati Undi dramaturgilised tekstid. Tallinna periood. Empiiriline katse	31
B. Klaas. Indirektne objekt	37

PUBLIKATSIOONE

A. Eelmäe (komment.). Friedebert Tuglase novelli- auhinna asutamislugu	43
---	----

MEMUAARE

L. Metsar. Mälestuskilde Artur Alliksaarest	46
---	----

RAAMATUID

A. Kaalep. Üt's kõikaigsündumine, tõistkõrdsündumine, ümbresündumine ...	52
E. Teder. Mõtisklusi meie esimese lastekirjanduse leksi- koni ilmumise puhul	54
R. Kruus. Eestlased, latgalid, juudid, jaapanlased ja teised muulased Peterburis	57

RINGVAADE

E. Nirk. Erna Siirakut mälestades	59
T. Help. XIV rahvusvaheline lingvistide kongress	60
E. Ross. Kirjakeele ajaloo päev	61
M. Kõiva. ES-i rahvaluuleseksioon	62
O. Kuningas. «Insel-Bücherei» 75-aastane	63
Aastaauhinnad 1987	64

Kaanel: Peeter Ulas. Illustratsioonivariant F. R. Kreutzwaldi muinasjutule «Paristaja poeg» (värviline pliiats, 1985).

Eesti kirjandusuurimise *status praesens* ja strateegia

(„Eesti kirjandusuurimise elu ja olu“)

REIN VEIDEMANN

1

Vähemasti Einsteinist peale on teada, et mingi ainult ühe nähtusteringi piires (kinnises ruumis) pole võimalik kindlaks teha, kas see nähtustering (keha) liigub või seisab. Klassikalise näitena tavatsetakse tuua jaamas kõrvuti sattunud ronge, millest ühe liikumahakkamine võib teises rongis istujale tekitada kujutluse tema rongi liikumahakkamisest, ja vastupidi. Selle põhimõttega võiks riskida ka eesti nõukogude kirjandusteaduse liikumise/liikumatusel hindamisel, kuid eeldusel, et see on avatud teistele võrdlusvõimalustele, teistele taustadele. Paraku on need võimalused osutunud üsna ahtaiks. Kuidas näiteks võrrelda eesti kirjandusteaduse tänast seisuga 1920.—1930-ndate aastate eesti kirjandusliku mõttega, kui suurem osa tolle perioodi asjaomastest tekstidest on kokku koondamata ja süvitsi läbi töötamata? Või mis sellest kõnelda! Viimase ajani pääses neid ka laialipillatult lugema üksnes väike osa potentsiaalsest lugejaskonnast. Nõnda siis on kõigepealt meie oma kirjandusteaduslikus taustsüsteemis puudujääke, mis teevad võimatuks tõsikäädalt määrata, missuguses suunas oleme edasi liikunud, mille suhtes püsime paigal või oleme koguni maha jäänud. Lohutavam pole olukord ka vene ja vene nõukogude kirjandusteadusliku taustsüsteemiga. Borevi «Esteetika», Sutškovi ja Hraptšenko artiklikogumike, Lunatšarski ja Belinski vaadete kättesaadavusest eesti keeles ei piisa selle süsteemi elementaarsekski tajumiseks, saati kirjeldamiseks. Maailmatahtsust omav Mihhail Bahtini «Valitud töid» saabus meie lugejaskonna ette ühetuhandelises tiraažis! Pikisilmi ootame teise kuulsuse, Juri Lotmani «Kultuurisemiootika» jõudmist eesti keelde. Kuid isegi nende teoste olemasolu ei tagaks veel ülevaadet kogu taustast. Mida me teame 1920.—1930-ndate

aastate vene kirjanduslikust mõttest? Mida teame Vesselovskist, Potebnjast, Sklovskist, Tõnjanovist, kui nimetada esimesi pähe tulevaid suur-nimesid? Me teame üksikjuhtumel nende vahendusi, teame viiteid neile — nad ise on aga jäänud transtsendentseteks suurusteks.

Nähtus osutub võrreldavaks alles pärast tema nimetamist. Ja see nimetamine peab toimuma keeles, milles nähtusi omavahel võrdlema asutakse. Küsimus ei ole selles, et kõik teises keeles, teises aegruumis sündinud mõtted oma keelde ümber panna, vaid kas või kõige esinduslikum, kõige hädatarvilikum valik muu maailma mõttepotentsiaalset emakeeles kättesaadavaks teha. Seda ei ole vaja asjatundjate jaoks, kes keelteoskuse tõttu ise kõigele vajalikule ligi pääsevad: seda on tarvis emakeeles elava kultuuri säilimiseks ja edenemiseks.

Ent mida teame maailma kirjandusteaduse põhihoovustest? Suur osa uurijaid on tuntud ainult tasemel, mille oma metodoloogiliste marginaalidega on andnud Harald Peep. Võrdlev-ajalooline, positivistlik, vaimulooline, fenomenoloogiline, eksistentsialistlik, sotsioloogiline suund, uus-kriitika, strukturaalsemiootika — kõik nimetatud ja viimasel ajal lisandunud, siin veel nimetamata kirjandusteaduslikud hoovused vajaksid oma antoloogiad. Nende puudumise tõttu jäävad küllalt suurele kirjandusest ja selle uurimisest huvitatud inimeste ringile mõistetamatuks mitmed osutused või süüdistused, mis eesti kirjandusteadusele on selle ühe või teise tendentsi pärast esitatud.

Oma teaduse alal oleme toiminud ja toimime niisiis otsekui mingis võrdlemisi suletud valdkonnas ning saame oma saavutusi ja puudusi mõõta üksnes sisetunde najal, südametunnistuse järgi. Tihti tavatsetakse väita, et suuremal emakeelsel taustsüsteemil ei olegi erilist mõtet, sest selle olematus pole takistanud meie uurijail mujal maailmas toimivate hoovustega kaasa mõtlema. Tõsi, kui see mõnel teadlasel on õnnestunud, siis seda ikka tema enda erapingutuste, eravõitluste tulemusena, mida on saanud risk saada ideoloogiliste kahtlustuste märklauaks. See väärtuslik, mille meie kirjandusteadlased on andnud kirjandusliku mõtte arendamise Nõukogude Eestis, pole siiski saavutatud ainult erilise kangelasikkuse läbi. Võiks pigem öelda: see on saavutatud ametliku joone kiuste, mis soosis ja nõudis ette äramääratud raamidest kinnipidamist. Nii nagu näitlejad meie teatrites pidid 1940.—1950-ndatel aastatel mängima tekste, mida nad pidid mängima¹, nii on pidanud ka enamik meie kirjandusteadlasi kirjutama siis ja sageli jätkuvalt kuni tänaseni tekste, mida nad pidid kirjutama. Kui neil selle käigus õnnestus säilitada omaenda mina ja seda ühtlasi avada, siis täpselt samasuguste keerutamiste ja kompromisside hinnaga, nagu seda on tulnud teha meie kirjandusel ja kirjanikelgi. Rein Saluri ütleb õigesti, et «kogu eesti viimaste aastakümnete kirjandus, ja mitte ainult kirjandus, oli üks peitmine», ja lisab kahetsevalt: «...teab, mis õnn seegi oli, et inimesed oskasid hästi ridade vahelt lugeda.»² Jälgitagu eesti kirjandusteadlastelt perioodikas ilmunud artikleid — sealt võib leida niisamasuguseid ridadevahelisi tekste, vihjeid, mõistaandmisi. Et aga plaaniliste tööde vastuvõtmisel kehtis ja kehtib tänini hierarhiseeritud kontrollimehhanism, siis filtreeriti/filtreeritakse selle käigus välja katsed ka ridade vahele midagi paigutada.³ Tõenäoliselt võib osalt sellega seletada, miks meie akadeemilise kirjandusloo hilisemat, keerulisemat ajalooperioodi käsitlevad köited on võrdlemisi steriilsed, miks Pärt Liase «Eesti nõukogude romaani» tekst peegeldab kujukalt eneseksjäämise püüu ja kroonuliku

¹ Vt. Dialoog... [Mikk Mikiver — Rein Saluri]. «Teater. Muusika. Kino» 1987, nr. 9, lk. 55.

² Dialoog..., lk. 50.

³ Ametkõndliku salatsemise, kontrolli ja infopiiirangu absurdususest kõneleb ilmekalt akadeemik V. Goldanski oma intervjuus ajakirjale «Ogonjok». Vt. Думать и поступать по-новому. «Огонёк» 1987, nr. 42, lk. 16, 25.

allumiskohustuse vahelist kollisiooni, miks sellest mehhanismist vaba Endel Nirgi «Eesti kirjandus» ning «Avardumine» realiseerivad märksa tulemusrikkamalt uurijaisiksuse annet, tahet ja võimalusi. Sügavalt ekslik põhimõte, et ühed on alluvad-töötajad, teised aga ülemused-vastutajad, on mitte ainult meie kirjandusteooria seni ilmumata jäämise põhjus, vaid see on ka paljude teiste kaotuste, tegematajätmist, koguni kavatsuste luhtumise oluline mõjur.

Katsugem lähemalt valgustada neid põhjusi, mis on viinud meid suletusse, enese mahasalgamisele, kahestumisele. Kindlasti on üks neist põhjuste põhjustest hirm kui autoritaarse ühiskonna (administreeriva süsteemi) olemuslikke parameetreid. Alluva hirm ülemuse ees on suur, ent see on kõikvõimsa Hirmu üks süütumaid modifikatsioone. Kõikvõimas Hirm on hirm hirmu enda ees. See võib tabada ka ülemuste ülemusi ja ideoloogide ideologe. Kui kord on jalg valitud teel vääranud, kui on tahetud saavutada õilsaid eesmärke valede kaudu või üllaid eesmärke vägivallaga, siis ongi tagajärjeks hirm selle kõige kokkuvarisemise ees. Siit sünnib omakorda teiste hirmutamise vajadus ja hirmu kompenseerimine illusioonidega.

Tõenäoliselt ongi meie elu põhiküsimus, kuidas sellest hirmust vabeneda, kuidas olla loomulik ja väärikas nii võitudes kui ka kaotustes.

Iga eesti kirjandusteadlase puhul lisandub veel küsimus, mida teha, et võiksime tõeliselt tunda oma töö tähendust kultuuris, olla kogu kirjandusliku mõtte traditsiooni väärilised pärijad ning edasiarendajad, arvestatav jõud ka teiste humanitaarteaduste taustal.

Nii julmalt kui see ka ei kõla, aga kõigepealt peame tunnistama, et tee, mida me käinud oleme, mida käima meid on õhutatud või sunnitud, on viinud ummikusse. Selle tee «verstapostid» on järgmised.

1) **Ideoloogilis-metodoloogilises plaanis** eesti nõukogude kirjandusteaduse muutumine 1940-ndail aastail dogmaatilise ühiskonnakäsitluse üheks väljundiks, politoloogia aladistsipliiniks; kirjanduse tunnustamine eeskätt poliitilise võitluse vahendina, kunsti r e l v a n a. 1950-ndate aastate II poolel ja 1960-ndatel aastatel võib täheldada katseid seda paradigmat murda, käsitada kirjandust eeskätt kunstilise teadmisenä. Kirjanduskriitikas saabki see valdavaks põhimõtteks, institutsionaliseeritud kirjandusteadust iseloomustab üleminekulisus ühelt paradigmat teisele.

2) **Organisatoorses plaanis** humanitaarteaduste (sealhulgas kirjandusteaduste) jäik administratiivne tsentraliseerimine, mis sai alguse juba KKI ületoomisega Tartust Tallinna; püsiv rahvusteaduste alahindamine meie vabariigi TA struktuuris, mis väljendub vahendite ebaõiglases jaotamises, pidevas alafinantseerimises, koondamistes, aga võib-olla ka väheses söakuses kirjandusteadusele vajalikke summasid taotleda⁴, samuti kirjandusteadlaste kaadri korrapäratus kujunemises, hoolimatuses ja usaldamatuses pealekasvava potentsiaalse uurijaskonna suhtes, kirjastamispoliitika, kogu kirjastamissüsteemi abitus.

3) **Praktilise tegevuse plaanis** orienteerumine päevaülesannete täitmisele. Aastaid on tegeldud kooli ja kõrgkooli esmaste vajaduste rahuldamisega, mis on viinud selleni, et vähesed fundamentaaluringute hulka arvatavad töödki kannavad pedagoogilist (õpikulist) pitsert.

Teiselt poolt ollakse hõivatud klassikute teoste editsioonidega, mis lisab küll avaldatavate teaduslike tekstide mahtu, kuid ei avarda oluliselt kirjandusteaduse problemaatikat. Ebasoodsalt mõjub eri teadusastutuste töö koordineerimatus ja puudulik integratsioon, samuti üksikeist stimuleerivate erinevate koolkondade puudumine.

⁴ Vt. J. K a h k, Ühiskonnateadused — ühiskond — inimene. «Eesti Kommunist» 1987, nr. 8, lk. 57. Vrd. E. V e s k i m ä g i, Parteioorganisatsioon ja teadustöö. «Eesti Kommunist» 1987, nr. 8, lk. 91. Viimati viidatud artiklis väidetakse KKI-s kasutada olevat ligi miljoni rubla väärtuses tehnikaseadmeid. Vajaks eritlemist, kui suur osa põhifondidest ja nende käibest kulutatakse kirjandusteadusele.

4) **Inimlikus (kaadri) plaanis** kirjandusteadlase kui oma elukutse esindaja madal prestiiž, millele on kaasa aidanud eelloetletud faktorid; eriti kahetsusväärne oli väljakujunenud, kogemustega ja kõrge vaimukultuuriga teadlaste põlvkonna vaimne või füüsiline elimineerimine 1940.—1950-ndate aastate vahetuse «puhastuste» käigus ja nende asendamine eeskätt juhtival tasandil suhteliselt madalama haridusliku potentsiaaliga, kohati koguni ebakompetentsete inimestega, kel nende ebakompetentsuse tõttu jäi vajaka nii traditsiooni mõistmisest kui ka perspektiivide nägemisest.

Selle ummiktee kirjeldus pole esitatud süüdlaste otsimiseks, isegi mitte nimetamiseks. Siis võidaks seda kergesti pidada subjektiivseks üledramatiseerimiseks, kuigi paraku on niisugustegi väidete lähtealuseks kujunenud olukorra väljavabandamine meist otsekui sõltumatute, kõrgemal asuvate asjaoludega.⁵ Siinne kirjeldus on lähtunud vajadusest ükskord ometi ka midagi teisiti teha, teisiti elada, lõpetada kord juba lootusetuna näiv ringlemine ühtedes ja neissamades hädades. Kõik, mida me esmalt vajame, on olemasolevale alternatiivne tulevikuvaade.

2

Mis võiks olla selle tulevikuvaate nurgakiviks? Ühelt poolt lihtne, kuid ikka ununema kippuv tõde, et püramiidi aluse laius määrab ära tipu kõrguse ja püsivuse. Tõenäoliselt ongi meie nõukogude perioodi humanitaarteaduste aluse rabeledus ja kitsus üks neid põhjusi, miks viimased aastakümned pole andnud meile Tuglase, Suitsu, Annisti, Orase mõõdus tippe.

Aluse kindluse tagatiseks ideoloogilises plaanis on süsteemne (tervikut ja osa-terviku vahelisi seoseid silmaspidav) lähenemine kogu eesti humanitaaria arendamisele. Seesugune lähenemine eeldab, et need teadused

1) annaksid tõese ettekujutuse ajaloo järjepidevusest, säilitaksid tema kontinuiteedi;

2) paigutaksid täna hangitud teadmised järjepidevusse, s.o. üldisesse kanvaasse, aga esitaksid seejuures ka erijooned ning diskreetused;

3) genereeriks uusi interdistsipliine.

Nende põhimõtete järgimise tulemuseks oleks dünaamiline protsess, mis ühendab endas teaduste nii vertikaalse (s.o. sügavuti liikuva) kui ka horisontaalse (teaduste hargnemise) arengujoone. Dünaamilisus eeldab aga ühtlasi eri lähenemisnurkade vastastikust sallivust, selle tunnistamist, et teadmised iseenesest pole aksioloogilised, et tõde ei saa monopoliseerida, et areng võib toimuda ka iseregulatsiooni teel ja et protsessi juhtimine on tihedas seoses niisuguste võimaluste loomise ja tagamisega, mis kindlustaksid iseregulatsiooni (loomulike arengujõudude) kõige efektiivsema toime.

Toogem selle konkretiseerimiseks ainult üks mudelnäide. Oletagem, et mingi ajaperioodi või nähtusteringi uurimise vastu sugeneb eriline huvi. See huvi väljendub vastavate uurijate-liidrite tekkimises, nende ümber mõttekaaslaste ringi kujunemises, püüus avalikustada oma uurimistulemusi sümposiumidel, konverentsidel, ühispublikatsioonides. Mõistlik oleks ilmselt teha kõik, et need spontaanselt tekkinud suunad formeeruksid institutsionaalseks grupiks, koolkonnaks. Varem või hiljem avardub, teise-

⁵ Vt. H. Puhvel, Uue kirjanduse ootel. «Keel ja Kirjandus» 1987, nr. 9, lk. 513—516. Vrd.: И. Дедков, Литература и новое мышление. «Коммунист» 1987, nr. 12, lk. 57: «...kas oleme piisavalt ausad ja mehised. Ja kas moraalne poliitiline jõud saab vältida enesele täielikku ja selget ajaloolist aruandmist? Kas saab südametunnistusega ajalooline mõte rajaneda vaikinisel, pooltõdedel, väljaütlemata jätmistel? Kas saab kunstiline ja kirjanduskriitiline mõte teha näo, et midagi ei olnud, kuigi oli?»

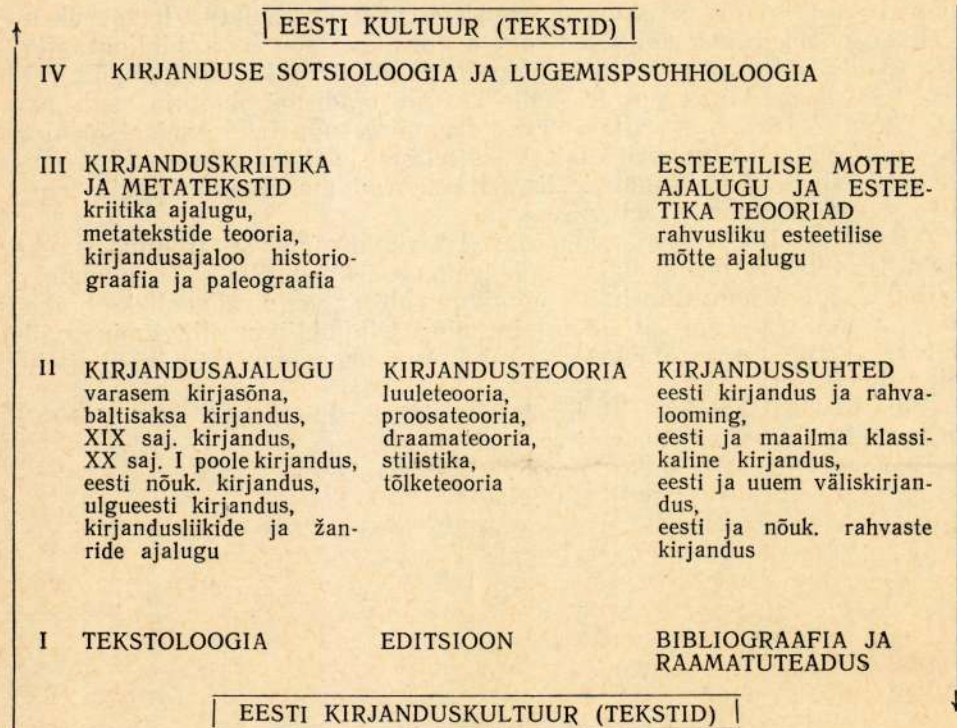

neb selle grupi uurimistegevus, moodustades uusi gruppe uute uurimisvaldkondadega. Sel põhimõttel on meie silme all kujunenud struktuuraalsest kirjandusteadusest kultuurisemiootiline suund oma rohkete eriharudega. Mõõngem, et kui me vähegi seesugust iseregulatsioonimehhanismi oleksime tunnustanud, oleks meil juba ammu täies elujõus ajaloolise ja teoreetilise poeetika uurimissuund, tekstoloogia ja nii mõnigi teine meie organisatoorse saamatuse tõttu juba eos hääbunud või üksikuurijate eralõbuna praegu veel hingitsev suund.

Süsteemse lähenemise puudulikkuse kõrval on meie perspektiivitunnet pidevalt halvanud ülepea teadmatust meie kirjandusuurimise strateegiast. Kas meil on üldse ettekujutus, milline võiks põhimõtteliselt välja näha näiteks eesti humanitaarteaduste struktuurimudel, mis sisaldaks olemasoleva, lähitulevikus vältimatult vajaliku ning ideaalse? Kas on keegi selle kallal vaeva näinud? Tunnistan, et minuni pole see küll jõudnud. Igatahes välistab niisuguse strateegia, kindla eesmärgi puudumine võimaluse mõõta meie tegevuse efektiivsust, sest puudub see oluline, mille suhtes oma tegevust mõõta, puudub eesmärkide hierarhia.

Üritangi nüüd alamal visandada eesti humanitaarteaduste mõeldava struktuurimudeli kirjandusteadusse puutuva segmenti ehk ühe võimaliku kirjandusuurimise strateegia.

KIRJANDUSTEADUSE SUUNDADE HIERARHIA

Kui tunnustame oma uurimisobjektina eesti kirjanduskultuuri, mis koosneb tekstidest ja tekstidevahelistest seostest, siis arvatavasti saame niihästi selliseid uurimistasandeid, mis sõltuvad vahetult tekstist, tegelevad tema endaga, kui ka valdkondi, mis suhestuvad tekstidega vahendatult. Sellest teesist lähtudes on võimalik kujundada uurimissuundade hierarhia, mida muidugi ei tohi tõlgendada nii, nagu oleks üks suund vajalikum kui teine. Niisuguse hierarhia kaudu on aga võimalik üldjoontes ette näha ühe või teise suuna arengutendentsi ja erinevate uurimissuundade omavahelisi seoseid.

Toodud provisoorne kirjanduse uurimissuundade hierarhia tohiks muu hulgas osutada sedagi, et uurimine toimub kahe, meie kontekstis primaarse uurimisobjekti (eesti kirjanduskultuuri tekstid) ja sekundaarse uurimisobjekti (eesti kultuuri tekstid) vahel, kusjuures liikumine kulgeb primaarselt sekundaarsele ning sekundaarse objekti tagasimõju arvestades. Ühtegi uurimissuunda ei saa teistele vastandada, ühe või teise uurimissuuna väljaarendamatus avaldab negatiivset toimet teistele suundadele. Näiteks mahajäämus bibliograafias ja raamatuteaduses kujuneks takistuseks kirjanduskriitika ja metatekstide uurimisel. Ent kui selline mahajäämus on kord juba tekkinud, siis mõjutab see omakorda raamatuteadust ja samal tasandil asetsevat tekstoloogiat jne.

Kui küsime, missugustel suundadel on meil uurijate näol võimalik kate, esindatus, siis märkame, et me ei olegi kokkuvõttes nii vaesed, kui see esmapilgul välja paistab. Leidub ju võimekaid inimesi, kes võiksid tegelda näiteks nii baltisaksa kirjanduse uurimisega, tekstoloogia ja stilistikaga, draama ajaloo ja teooriaga kui ka kirjandussuhete eri aspektidega. Põhihüda on ühest küljest hoopis iga suuna atomaarses, pelgas algolekus, mis on jäänud edasi arendamata. Suundade hajaolek on ka põhjuseks, miks me ei saa loota integratsioonile, sünergiale. Teisest küljest on hajaoleku põhjuseks taas olnud ajas areneva süsteemse lähene-mise puudumine. Kuid loomulikult tõuseb siin ka vahendite, baasi küsimus. Missugused võiksid olla väljavaated baasi kindlustamiseks? Kirjandusteaduselgi on isetasuvuse kanaleid, eriti mis puutub tema rakeduslikku poolde, kuhu kuuluvad lugeja uurimine, editsioon, bibliograafia. Lisaressursse, teadurite kohti ja palgafondi fundamentaaluuringuteks võidakas aga üsna lihtsalt juurde saada kas või teadusbürokraatia otsustava vähendamise teel. Kõne alla tulevad ka mitmesuguste organisatsioonide (Kultuurifond, Muinsuskaitse) sihttelliguse alusel tehtavad uurimused, millest saadav kasum realiseeritakse fundamentaaluuringute tege-miseks, uute suundade toetamiseks jne.

Nii või teisiti: võib vist nentida, et kirjandusteaduse arenguperspek-tiivide radikaalne uuendamine pole enam mõeldav, ilma et muudetaks suhtumist nii kirjandusuurimisse tervikuna kui ka kogu rahvuslikku huma-nitaariasse. Strateegia väljatöötamine ning selle aktiivne elluviimine näib olevat esmane samm ühiskonnas käivitunud uuenduskursi läbiviimiseks rahvusteadusteski.

Ehk Lewis Carrolli abil lõpetades: Alice peab nüüd eriti kiiresti jooksuma hakkama, et vähemalt paigal püsida.

Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel

ANNE LILL

Christoph Blume kuulub nende XVII sajandi autorite hulka, kelle osast eesti kirjakeele arengus pole palju räägitud. Üheks põhjuseks võib olla tema teoste saatus: tõlkeraamatu «Matthaei Judicis kleines Corpus Doctrinae» (1662) Tallinnas asuvat eksemplari peeti kadunuks, Stockholm ja Göttingeni eksemplarid on defektid. Wrocławski ülikooli raamatukogus 1979. a. avastatud kolm Blume hilisema aja teost ja Tallinnas olevast raamatust teadasaamine¹ peaksid aga andma küllaldast materjali selle autori keele analüüsiks ja temale eesti kirjakeele arengus kuuluva koha iseloomustamiseks.

Christoph Blume saabus Eestisse esimest korda 1645. a. ja õppis Tallinnas arvatavasti kolm aastat. Sellest ajast on pärit ka tema esimesed kokkupuuted eesti keelega. Seejärel läks ta tagasi oma sünnilinna Leipzigi, siis siirdus Hamburgisse ja tuli Eestisse uuesti 1652. a. Sama aasta detsembris pidas Blume proovijutluse ja läks tööle pastorina Hagerisse.² Kümme aastat hiljem ilmus tema esimene raamat «Kleines Corpus Doctrinae» («Väike õpetuskogu», edaspidi KCD), nelja aasta pärast «Geistliche Wochen-Arbeit» (edaspidi GWA, 1666), seejärel «Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freunde» (GHFTF, 1667) ja «Geistliche Seelen-Ergötzung» (GSE, 1667). Sisu poolest langevad KCD ja GHFTF teataval määral kokku, nagu on viidanud juba Blume kaasaegsed.³

Blume teostest rääkides tuleks mainida ka talle omistatud proovijutlust, mis peeti 16. II 1651.⁴ Selle autorsus muutub aga küsitavaks daatumite taustal, mis leiduvad Blume matustel peetud kõnes: Blume olevat sõitnud 1651 Leipzigi Hamburgisse, proovijutlus ja eksam toimunud vahetult enne Hagerisse minekut, detsembris 1652 (*nach gehaltener Ehstnischer Prob-Predigt und außgestandenem Examine andem Andern Advents Sontage*). Proovijutluse autorsuse küsimus on huvitav ka keele seisukohalt, sest selle morfoloogilised ja leksikaalsed jooned erinevad tunduvalt Blume hilisemate tekstide omadest. Sellekohane üksikasjalik analüüs ei mahu aga käesoleva artikli piiridesse.

Siinse kirjutise eesmärk on iseloomustada Christoph Blume keeleuusust XVII sajandi kirjakeele taustal. Põhitähelepanu on sealjuures pööratud leksikale, ja seda järgmistel põhjustel: 1) XVII sajandi kirjakeel hõlmas sisuldasa kitsast valdkonda, peamiselt vaimulikke tekste; niisiis oli mõnes mõttes tegemist üksnes ühe erikeele loomise perioodiga koos kõigi sellest tulenevate iseärasustega; 2) erikeele iseärasused avalduvad kõigepealt tema leksikas. Erikeelesõnavara saab ainult osaliselt tugineda rahvakeelele, sest ta tuleb suures osas alles luua või olemasoleva ainese baasil ümber mõtestada. Et kirjutatud teksti süntaks erineb oluliselt suulise kõne omast, siis tuli ka siin leida uusi väljendusvõimalusi. Teisest küljest aga too erikeel oligi XVII sajandi kirjakeeleks ning pani aluse kogu meie kirjakeele arengule.

Kujundatava eesti kirjakeele vormi määras tema tõlkeline iseloom.

¹ S. F. Kolbuszewski, Christoph Blume senitundmatud varatrükised. «Keel ja Kirjandus» 1982, nr. 11, lk. 572–575.

² M. G. Elvering, Verweltliche doch am jüngsten Tage wieder herfürgrünende Blume. Reval, 1669. Kogumik sisaldab teiste hulgas ka Blume matustel peetud kõne, mille leidis hiljuti A. Tering TRÜ raamatukogust.

³ M. G. Elvering, Verweltliche doch am jüngsten Tage wieder herfürgrünende Blume.

⁴ VerhGEG, Bd. 20, H. I, lk. 17–25. V. Reiman peab jutluseteksti eessõnas selle autoriks Ch. Blumet; ka hiljem on väidetud sedasama (Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn, 1965, lk. 127).

XVII sajand oli aeg, mil kirjakeeles otsiti vahendeid mõistete ja nähtuste tähistamiseks, mis rahvakeeles suures osas puudusid. Eriti paistab see silma abstraktse sõnavara puhul. Spetsiifiliste, võõraid või kaugaid reaale puudutavate mõistete tähistamisel sugenes tõsiseid raskusi ja siin võis võrdsele nõutu olla niihästi eestlane kui ka muulane.⁵

Christoph Blume keele iseloomustamiseks on artiklis kõrvutatud eesti- ja saksakeelset teksti. Samuti on võrreldud Blume keelt varasemate tekstidega ja eraldi Stahli keeleuusega, sest just selle autori mõju on peetud XVII sajandi keskel ilmunud teoste puhul oluliseks, muu hulgas ka Blume KCD puhul.⁶ 1666—1667 väljaantud teoste leksikat on allpool võrreldud varem ilmunud KCD-ga, kus tuli ette ka hilisemates teostes puuduvat sõnavara. Selle materjali alusel on püütud vastata järgmistele küsimustele: 1) kas on erinevusi Blume varasema tõlkeraamatu ja hilisemate teoste vahel ning missugused need erinevused on; 2) missugune on Stahli mõju Blume keelele; 3) kui võrd kajastub Blume teostes varasem kirjakeele traditsioon; 4) kui täpselt järgib Blume eestikeelne tekst saksa paralleelteksti ja mida originaalset tema teostes leidub.

Alljärgneva analüüsi jaoks olen sedeldanud Blume 1666—1667 ilmunud teoste eestikeelsest tekstist 1180 sõna. Vaatlen neid koos paralleelteksti saksakeelsete vastetega, mille arv eri variantide ja sünonüümide tõttu ületab tunduvalt eestikeelsete sõnade arvu. Sõnu on jälgitud ka sõnaliikide ja derivatsioonimallide järgi.

Christoph Blume keeletarvituse üldpõhimõtteid

Tekstide iseloomu määrab muu hulgas see, kellele need on adresseeritud. Kui KCD eessõnas kirjutab Blume, et ta raamatu adressaadiks on *aufrechtig-Deutsch-gesinneter freundlicher Liber Lehser*, siis 1667. a. ilmunud GHFTF-i eessõnast võib lugeda: «Kui ma selle maa olukorra üle järele mõtlen, leian, et sageli on siinsetel elanikel kas paljude soode või kurja talve tõttu väga raske kirikusse jõuda.... Seetõttu.... olen heatahtliku vastutulelikkusega selle eestikeelse töö.... väljaspool seda maad oma armsas kodulinna lasknud trükkida.» Edasi avaldab Blume lootust, et eestlased tema raamatust võivad rõõmu tunda. Seega tuleb Blumet pidada üheks esimeste hulgast, kes nimetasid raamatute lugemise ka eestlasi. Eestlaste lugemisose kohta linnas on andmeid juba XVI sajandi lõpust, XVII sajandi esimesel poolel hakkas lugemisoseks levima maal⁷, mille kinnituseks on ka Blume raamatute eessõnad.

Põhjuseks, miks raamat trükiti Leipzgis, aga mitte Eestis, nimetab Blume suuremaid kulusid ja raskusi kirjastaja leidmisega siin maal, samuti asjaolu, et tal ei õnnestunud trükikojast noote leida, mida laulude juurde panna. Olles ise saanud hea muusikahariduse, tahtis Blume ka eestlaste seas protestantlikku laulu edendada. Et see toetust ei leidnud, saab teada GSE eessõnast: «Pean varuma kannatust, kui sellest tööst üks või teine asi halvustamise osaks saab; eriti et tiiskant ja bass tuntud ja tundmatutele meloodiatele on juurde toodud. Võib-olla ütleb mõni, et kas siis eestlased peavad õppima nootide järgi laulma? Ei! (neile võib lubada, et nad raamatutest lugema õpivad).» Samas kurdab Blume ka selle üle, et puudub huvi eesti keele vastu, mida tema sõnade järgi on igaüks valmis halvustama, millele ega enamik väga vähe hoolt pühendab.

Mis puutub Blume raamatute sisusse ja ülesehitusse, siis on siin nii

⁵ Sellele mõttele juhivad XIX sajandi meditsiinitekstit, kus eestlastest arstid on näinud suurt vaeva oma mõtete kirjapanekul ja sellest tihti keeleliste raskuste tõttu isegi loobunud. Alles käesoleva sajandi algul suudeti tekstidest kõrvaldada ilmsed germanismid ja muud võõrapärasused.

⁶ A. Saareste, Christoph Blume keelest. «Virittäjä» 1956, nr. 3, lk. 287.

⁷ L. Andresen, Episoodid eesti kooliraamatu varasemast ajaloost. «Keel ja Kirjandus» 1983, nr. 9, lk. 494.

traditsioonilist kui ka uudset. Kõige tavapärasem on selles mõttes GHFTF, mis sisaldab tekste erinevate pühade puhuks ja langeb osaliselt kokku KCD neljanda jaoga (lk. 123—243, *Ein geistlich Klee Blaht über di hohen Fäste Wei-Nachten, Ohstern, Pfingsten*). Uudne ja varem käsitlemata teema leidub aga GSE-s, mis paistab silma ka oma lauluderohkusega: *Seufzer über di siben Worte des am Kreutz* (algab raamatus lk. 28) oli Euroopas eriti pärast Kolmekümneaastast sõda moodi läinud teema, mis oli seotud saksa kirikulaulu ajaloos juba XVI sajandil tuntud passioonidega.⁸ Blume vahendusel jõudis «Seitsme sõna» teema ka Eestisse.

Kuidas eestikeelset teksti kirja panna, selgitab Blume oma raamatu KCD eessõnas «Vohr-Rede an den Wohl-affectionirten Lehser». Selgub, et ta ei võta varem kasutatud kirjaviisi tingimusteta omaks: peamiseks takistuseks eesti keeles kirjutamisel peab Blume «siin varem juurdunud kirjaviisi». Et alamsaksa kirjakeele traditsioonid olid Blumele võõrad, näitab ka vihjamine oma päritolule: ta nimetab end Meisseniladelt pärit ülemlasaklaseks. Nii Meissen kui ka Leipzig, Blume sünnilinn, kuuluvad Kesk-Saksamaa idapoolsete keealade hulka, millel oli oluline tähtsus saksa kirjakeele kujunemisel. Nende alade keele foneetilised ja morfoloogilised jooned võttis Martin Luther aluseks rahvakeelse piibli väljandmisel.⁹

Blume peab seni eesti keeles kasutusel olnud ortograafiat algajale liiga raskeks, pakub välja mõned võimalused selle lihtsustamiseks ja hääldusega kooskõlla viimiseks. Ta jätab tähestikust välja *q* ja *y*-i, viidates sealjuures ka Gösekeni eeskujule: tuleb kirjutada *loi*, mitte *loy*. Grafeemis *ck* nimetab ta *c*-d üleliigseks: õige on kirjutada *lekkitan*, mitte *leckitan*; *dt* asemel kirjutab Blume oma teostes *t*. Ortograafia alal kuulus Blume uuendusmeelsete hulka. Ta polnud muidugi ainuke, kes avaldas rahulolematust viisiga, kuidas eesti keelt kirja pandi. Sellest rääkisid ka «Neu Ehstnisches Gesangbuch'i» autorid eesotsas G. Salemaniga. Kuid nii nimetatud raamatus kui ka Salemani jutlustes säilivad varasemale kirjakeelele iseloomulikud ortograafiajooned. Seega võib Blumet pidada esimeseks, kes teoreetiliselt põhjendas ja ka tegelikult ellu viis kirja pildi mõninga lihtsustamise. Küsimus pole siin muidugi üksikute «võõrtähtedest» loobumises, vaid lihtsuses ja suuremas vastavuses hääldusele, mida Blume järgi just algajatele on vaja lugema ja kirjutama õppimisel. Probleemi muudab arusaadavamaks seegi, et tolleaegne saksa ortograafia polnud välja kujunenud, häälduse ja kirja pildi vahel oli küsimuse all sealgi. Kirjutamistava ja selle kõikumine kujunevas saksa kirjakeeles langesid kokku eesti keeles toimuvaga mõnikord isegi üksikküsimustes (*x*-i, *q*, *f*-i ortograafia, *d* — *t*, *b* — *p* varieerumine)¹⁰. Blume saksa- ja eestikeelse teksti ortograafiat võrreldes on samuti näha, et ta ka saksa keeles vastavaid tähti asendab või lihtsustab¹¹, kirjutades *y*-i asemel *i*, *ck* asemel *kk*, *th* asemel *t*, *ß* asemel *s*, *ff*-i asemel *f* jne. Kõik vormid ei pruugi muidugi tänapäeva saksa ortograafiaga kokku langeda, ka siin artiklis toodud saksakeelsed vasted eesti sõnadele erinevad sageli praegustest normidest.

Blume räägib KCD eessõnas ka sellest, missugune on tema keeleline taust Eestis: ta kirjutab selle paikkonna murdes, kus elab, s. o. *unseren*

⁸ F. Blume, *Geschichte der Evangelischen Kirchenmusik*. Kassel — Basel — Paris — London — New York, 1965, lk. 115—117.

⁹ A. Bach, *Geschichte der deutschen Sprache*. Heidelberg, 1956, lk. 182—183, 190.

¹⁰ *Brevis Grammaticae imperialis linguae germanicae delineatio*. Rmt.: *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs oder Teutscher Sprachsatz*. Nürnberg, 1691, lk. 2—15.

¹¹ Blume ortograafiat on siin võrreldud sama aja analoogiliste tekstidega, mis ilmusid Saksamaal (1663. a. Erfurdi ja 1693. a. Leipzigi lauluraamat); näitesõnadest esimesel kohal on Blume variant: *Kreature* vs. *Creature*, *leid* vs. *Leyd*, *sein* vs. *seyn*, *decken* vs. *decken* jne.

Harrischen Dialecto oder Mund-Art. Samale keelealale viitab ka pühen-
dusluuletus KCD alguses, mis on kirjutatud Blumele raamatu ilmumise
puhul:

Semperrast Temma on nie Suhre Waiwa neihnut
Ninck Harjo-Keele sees ühh kaunis Rahmat teihnut
Se keele moistap kahs se Lehn- ninck Wirro Mehs
Ninck Jerwa-Rahwas keick me öppetax seel sees . . .

Blume tekste lugedes selgub, et need pole siiski üksnes Harju-,
Lääne-, Järva- ja Virumaale omase keelega, vaid seal leidub ka näiteks
lõunaeesti jooni. See vihjab järjekordselt asjaolule, et kirjakeel oli XVII
sajandil omandanud talle iseloomulikud jooned, mis väljusid üksikute
murrete piirest — nähtus, mida on täheldatud juba XVI sajandil.¹²

Eesti keele häälduse kohta märgib Blume, et *f*-i eestlased ei häälda ja
tavaliselt asendavad selle: *Steffan*'i asemel öeldakse *Tewan*. Sakslastele
valmistas ilmselt raskusi meedia- ja teenuisklusiili eristamine sõna kes-
kel, siit ka märkused sõnade *Lodus* 'Geschöpf' ja *Lotus* 'Hofnung', *mag-*
gama ja *hakkama* eristamise vajaduse kohta, samuti sõna *aggas* 'aga'
õige vormi esiletoomine, sest seda kasutati valesti *agkas* kujul. Blume
nimetab ka veel *d* puudumist sõna algul, pidades seda võimalikuks ainult
sõnas *Deener* (sks *Diener*) ja sellega seotud verbis *deenima*. Kolmanda
isiku lõpus on *p* hääldatud tugevalt: *sahp juwa*. Huvipakkuv on ka mär-
kus häälikute *b* — *v* vaheldumise kohta: *abbi* — *awwi*, *awwitama*, *Höbbe*
(*Hebbe*) — *Hewwe*.

Keeleprobleeme ja nende lahendusvõimalusi Blume kirjatöös

XVII sajandi eestikeelsete tekstide ja ka Christoph Blume keele eri-
pära mõistmiseks on vaja vastata küsimusele, missuguses vahekorras on
raamatute võõrkeelne tekst eesti vastega. Väide, et tolle aja eesti keel
järgib rangelt ladina-saksa malle, on tõsi, aga ikkagi nii suur üldistus,
et konkreetse teksti puhul pole sellega midagi kasulikku peale hakata.
Oma vigu ja kordaminekuid, olgu siis suuremaid või väiksemaid, on kõi-
gil autoreil, nende hulgas ka Blumel.

Lugedes ajavahemikus 1666—1667 ilmunud teoseid GWA, GHFTF ja
GSE, torkab ka ilma sügavama analüüsita silma Blume üks täiesti selge
erinevus teistest tolle aja autoritest: ta on täielikult loobunud saksa keele
määrava artikli (*der*, *die*, *das*) tõlkimisest eesti keelde. See on ka koos-
kõlas väitega KCD eessõnas, et eesti keeles pole artiklit *see*, vaid nime-
tatud sõna võib olla ainult demonstratiiv- või relatiivpronoomen.

Blume: sinno perral on Rikkus nink Weggi nink Auw
Formula Baptizandi (1674): sünno perral on se Rickus nink se Wegki nink se Auw
Stahl (1632): sünno on se Rickus ninck se Weggi ninck se Auw
Rossihnius (1632): sinul om se Rickus ninck se Weggi ninck se Auw
Turu käsikiri (XVII saj. I pool): sinoll on se rickus n. se weggi n. se awu

Nagu toodud võrdlusest näha, kasutavad nii hilisem tekst kui ka vara-
semad tekstid siin ühe traditsioonilise fraasi puhul artiklit, mis Blume
tekstis puudub. XVII sajandi keskel oli tüüpiline ka *st*-lise possessiivse
genitiivi kasutamine koos määrava artikliga: *se Pehwa sest Önnest*
(= õnnepäeva, Saleman 1656), *se Palgke sinnust Armust* (Saleman
1656), *se röhmsa homicko sest igkawessest Pehwast* (anonüümne, 1645),
se Wilja nende Ellust (= nende eluvilja, Stahl 1648). Võrdluseks lause
Blume tekstist, kus artikkel on tõlkimata ja puudub ka *st*-line genitiiv:
di Kraft . . . deines Geistes — *Sinno Waimo Wehje* (GHFTF, lk. 182).

Demonstratiivpronoomeni *diser* vaste eesti keeles on Blumel *sesin-*
nane:

¹² A. Saareste, Wanradt-Köllli katekismuse keelest. «Eesti Keel» 1930, nr. 4/5,
lk. 73—96.

las uns in diser geistlichen Betrachtung
der heutigen Wunder-Gebuhrt weiter fort-
schreiten....

keikem sesinnase tenna pehwase Imme-
Sündimisse Motlemisse sees ehmelte....
(GHFTF, lk. 182)

Blume on siin kasutanud õiget genitiivi, loobunud määravast artiklist ega ole viinud verbi saksa keele eeskujul lause lõppu.

Väljendi *in der Fülle der Zeit* eestikeelne tõlge Blumel on *Aik teis olnut* (GHFTF, lk. 182), jällegi vaba ja küllalt eestipärane vaste, kus saksa lausemallist palju järel pole. Eestipärast sõnajärge ja artiklist loobumist on näha ka küsimuse puhul: *Was dis vohr ein Kindlein? — Mesuggune laps se on?* (GHFTF, lk. 170). Nagu näha, on eesti keeles edasi andmata jäänud deminutiiv, veidi kaugemal aga on Blume kasutanud ka seda vormi, tõsi küll, Lõuna-Eestile omasel kujul: *Lapsoken, sinno Wennaken* (GHFTF, lk. 172).

Kuigi Blume üldiselt järgib oma eesti tekstis saksa keele sõnajärge, on tal leitud ka vabamaid vasteid. Saksa lause *Dir sei hievor Lohb/Preis und Dank gesagt* ootuspärane vaste range saksa lausemalli järgimise puhul oleks *sinule olgu kiitus, au ja tänu üteldud*, aga Blume pakub kenama variandi *ma kihtan/ auwustan nink tennan Sind se ees* (= selle eest). Niisiis pole päris korrektne väita, et eestikeelne tekst allus täielikult saksa lausemallile, sest kõigis toodud näidetes on eesti keele omapära mingil määral arvestatud. Ka saksa keelega kokkulangemise puhul ei tundu sõnastus alati eesti keelele võõras: *Aggas sihn peame meije ommat Moistusse Silmat warse kinni panema*. Küll aga on võõrapärane verbi *olema* viimine lause lõppu: *Temma üx ainus Persohn on*. Et Blume järgib saksapärasest sõnajärge abiverbi *olema* (saksa *haben* ja *sein*) ning partitsiibi ühendite puhul, on tema silmatorkavamaid eksimusi eestipärase sõnajärje vastu lauses.

gnädiglich behüet hast
ich Dich erzürnet habe

armolikkult hoidnut ollet (GWA, lk. 2)
mina Sind iggas wehastanut ollen (GWA,
lk. 4)

mich frisch und gesund behüet hast
unzerrüet bliben ist
von andern Kreturen abgesondert bist

mind terve hoidnut ollet (GWA, lk. 16)
ilmarikmatta jehnut on (GHFTF, lk. 20)
tõiset Lojussset erra lahhotut ollet
(GHFTF, lk. 24)

Kui aga *olema* pöördelisele vormile ja partitsiibile lisandub veel infinitiiv, jääb viimane eestikeelses tekstis kõige lõppu ning sõnajärg ei lange enam saksa omaga täpselt kokku.

denselben hat stillen können
hast sicher ruhen und schlafen lassen

sesamma on woinut waikistama (GSE, lk.
22)
ollet lasknut hehsti hingama nink magga-
ma (GWA, lk. 36)

Toodud näited iseloomustavad ka infinitiivide tarvitamist Blume tekstides: *ma-* ja *da-*infinitiivi õige kasutamine eesti keeles on küsimus, milles Blume pole selgusele jõudnud ja milles ta järjekindlalt eksib, kasutades *ma-*vormi seal, kus peaks *olema -da*. Nagu teistegi küsimuste puhul, ei saa ka siin öeldut absolutiseerida, sest kõrvuti vigaste infinitiividega on Blumel ka õigeid vorme. Järgnevates näidetes tuleb infinitiivide kasutamise kõrval taas esile sõnajärg: abiverbide *sollen, können, mögen* eesti vasted ei seisa lause lõpus nagu saksa keeles, vaid on toodud infinitiivi ette. Kui võrrelda seda tüüpi lauseid Stahli omadega, siis Stahl on saksapärase sõnajärje säilitanud, Blumel aga on abiverbi asend vastupidine saksa keelele.

loben und danken sollt
mein Haupt neigen soll

peat kihtma nink tennama (GWA, lk. 14)
omma Pehha pean norkutama (GSE, lk.
42)

sein und bleiben möge
gefallen möge

woin olla nink jehma (GSE, lk. 98)
woin Meele perrast olla (GWA, lk. 162)

keinen Teil haben mögen
hat stillen können
welches nicht lügen noch trügen kan

ühteki Ossa woip olla (GHFTF, lk. 156)
on woinut waikistama (GSE, lk. 22)
kumb mitte woip walletellema ehk petma
(GHFTF, lk. 186)

Nimetatud abiverbid ei ole ka saksakeelses lauses Blumel alati kõige lõpus ja sellisel juhul langeb eestikeelse lause sõnajärg saksa omaga kokku. Saksa abiverbi *werden* vaste eesti tekstis *saama* on Blumel erinevalt saksa keelest järjekindlalt partitsiibi või infinitiivi ees.

in... Willen erfunden werde
gefüret werde
du hierzu vermanet wirst

Tachtmisse sees sahn leudtut (GWA, lk. 4)
sahn wihtut (GWA, lk. 106)
sinna sest saht mainitzetut (GHFTF, lk. 20)

nach der waren Einsetzung angeteilet
werden

õike sisse-Sehdusse perra sahwat welja
jaetut (GHFTF, lk. 20)

Kuigi Blume eksib infinitiivide kasutamisega sageli, võib tal samas lauses olla vale vormiga kõrvuti ka õige vorm (*woin olla nink jehma*). Sealjuures on tal *võima*-verbi juures õige *da*-infinitiiv ainult *olema*-verbi puhul, *tahtma* juures leidub õigeid infinitiive ka teiste verbidega ühenduses: *tachtis... anda, neelda, tehha* ja muidugi ka *olla*.

Üsna järjekindlalt segab Blume eesti keeles ära ka refleksiiv- ja possessiivpronoomeni kasutamise: saksa keele eeskujul seisab tal *minu, sinu, meie, teie* seal, kus eesti keeles peaks olema *oma*, näit. *annan... keik minno Motlemisse* (= oma mõtlemise; GWA, lk. 38), *saht sa ülles-erratatud... sinno Ello tallel piddada* (= et oma elu tallel pidada; GHFTF, lk. 30).

Blume keele iseärasustest rääkides väärivad tähelepanu veel saksa umbmäärase artikli (sks *ein, eine* jne.) vasted. Kui määrava arfikliiga probleeme polnud, sest see jäi eesti keeles lihtsalt tähistamata, siis umbmäärase artikli puhul oli Blume nõutum. Juba Gutsclaff ja tema järel ka Göseken olid rääkinud, et saksa artiklit ei saa eesti keeles analoogiliselt kasutada, ja toonud näiteid, kuidas sõna *see* tuleb tarvitada demonstratiivselt, sõna *üks* aga arvu näitamiseks.¹³ Umbmäärase artikli puhul oli märgatud ka n.-õ. metafoorsust (Gutsclaffil: *To Innimenne om ütZ Tõpras*), mis jätab võimaluse kasutada sõna *ein* vastena sõna *üks* tähenduses 'mingisugune, selline'. Blumel leidub eestikeelses tekstis *üks* niihästi siis, kui sellele saksa keeles vastab *ein*, kui ka siis, kui saksa keeles seda polegi. Mõnikord on *ein* jäänud ka eestikeelse vasteta.

Gib mir auch ein dankbares Hertze

Anna mul Kahs õhe tennalikko Südda
(GSE, lk. 12)

finde ich ein erkwikkendes Kwäll-Brünlein

lõijan minna õhe jahhutawa Hallika-Kai-
wokesse (GSE, lk. 10)

finde ich eine Zuflucht in allen meinen
Nöthen

lõijan minna Abbi keik minno Heddass
(GSE, lk. 10)

Wi werden wir aber.... teilhaftig?

Kui sahme meije aggas.... õhe Ossa?
(GHFTF, lk. 164)

Kui esimeses näites on artikkel ülearune ja segav, siis teises näites ei tundu *õhe* eesti keelele kuigi võõrana. Kolmandas näites pole *eine* eesti keelde tõlgitud, neljandas aga on eesti tekstis *õhe*, samal ajal kui saksa keeles artikkel lauses puudub. Enamik kasutusjuhtusid on sellised, kus *üks* üldiselt ei sega, aga võiks ka olemata olla (vrd. teine näide).

Et luua mingitki üldistavat pilti, kuivõrd Blume eesti keel järgib saksa teksti, kuivõrd eksib eesti morfoloogia ja süntaksi põhimõtete vastu ning kuivõrd erineb oma kaasaegsete autorite keelest, on alljärgnevas tabelis võrreldud nelja XVII sajandi autori tekste. Tabelisse on kantud

¹³ J. Gutsclaff, *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam*. Dorpat, 1648, pagineerimata; H. Göseken, *Manuctio ad Linguam Oesthonicam*. Reval, 1660, lk. 56.

eksimuste liigid, nende absoluutarv ja protsent (esimene protsent absoluutarvu all on saadud vigade arvust, teine kogu teksti sõnade arvust). Analüüsitud on Blume 1666. ja 1667. a. teoseid, Stahli «Hand- und Haußbuch'i» ja «Leyen Spiegel'i» vastavasisuliselt osi (1638, 1649), Salemani lähedase sisuga jutlust (1656) ning anonüümse autori jutlust (1645).¹⁴ Tabelis on esile toodud ainult levinumad veatüübid ja nende protsent vigade koguarvust, viimases lahtis vigade koguarv ja protsent sõnade koguarvust.

Autor, sõnade arv	Vea liik									
	Artikkel	Sõnajärg	Pronoomen	Objekt	Eitus	Infinitiiv	Tulevik	Prepositioon	Vigade arv	%
Blume 11 727 sõna	8 0,8% 0,07%	187 19,9% 1,6%	67 7,1% 0,6%	50 5,3% 0,4%	60 6,4% 0,5%	134 14,3% 1,1%	43 4,6% 0,4%	80 8,5% 0,7%	938	8,0
Stahl 10 527 sõna	504 32,6% 4,8%	223 14,4% 2,1%	43 2,8% 0,4%	104 6,7% 1,0%	131 8,5% 1,2%	84 5,4% 0,8%	99 6,4% 0,9%	26 1,7% 0,3%	1547	14,7
Saleman 5284 sõna	140 23,1% 2,6%	88 14,5% 1,7%	18 3,0% 0,3%	15 2,5% 0,3%	35 5,8% 0,7%	57 9,4% 1,1%	27 4,4% 0,5%	29 4,8% 0,5%	607	11,5
Anonüümne 2640 sõna	162 39,9% 6,1%	40 8,4% 1,5%	10 2,1% 0,4%	24 5,0% 0,9%	24 5,0% 0,9%	33 6,9% 1,2%	42 8,8% 1,6%	8 1,7% 0,3%	477	18,1

Nagu näha, on Blume keel võrreldud tekstide hulgas kõige korrektsem. Et Salemanilt pikemaid proosatekste pole, põhinevad tema andmed väiksemal materjalil ja juhuslikud asjaolud võivad rohkem kaasa mängida (teksti laad võib tingida mingite vormide suurema või väiksema esinemise). Milles Blume kõige selgemalt teistest erineb, on artikli mittekasutamine. Juhuti esinevad vigased vormid on seotud saksa *ein*-artikli vastega *üks*, millest oli ka ülal juttu. Et anonüümse proovijutluse autor kasutab artiklit kõige rohkem ja et tal ka vigade üldprotsent on kõige suurem, pole üllatav, sest proovijutluse autorid olid ilma praktiliste keelekogemusteta algajad, kes asusid alles tööle. Mis puutub võõrapärasesse sõnade järjekorda lauses, siis siin on Blume oma aja kohta päris keskmisel, tavalisel tasemel. Põhivigadeks on *olema* vormide viimine lause lõppu, kus need partitsiibi järel on eriti häirivad (*welja tulnud on*), ja aluse-öeldise inversioon (*pallun minna sind*). Stahl on oma sõnajärgelt mõnevõrra võõrapärasem kui teised. Pronoomenite kasutamisel on põhi-eksimus possessiivpronoomeni tarvitamine refleksiivselt esimese ja teise isiku puhul (*pallun minno Südda Pohjast pro oma südame*). Kuigi kogu teksti ulatuses püsib vigade protsent Blumel teiste autoritega samal tasemel, on tal absoluutarvudes rohkem vigu kui teistel. Eksimusi objekti ja eituse õige kasutamise vastu on kõige rohkem Stahlil, teiste autorite tase on enam-vähem võrdne. Milles aga Blume teiste hulgast esile tõuseb, on infiniitiivvead (Blume — 14,3%, Saleman — 9,4%, anonüümne autor — 6,9%, Stahl — 5,4%). Kogu teksti suhtes vaadelduna on pilt siiski peaaegu võrdne, kusjuures Stahli uususe on teistest korrektsem. Blumel on mõnevõrra rohkem eksimusi ka prepositsioonide ja postpositsioonide kasutamises. Tüüpiline on eesti keelele omase postpositsiooni toomine saksa keele eeskujul nimisõna ette (*wasto Sind pro sinu vastu*, GWA, lk. 58).

¹⁴ H. Stahl, Hand- und Haußbuch IV. Reval. 1638; H. Stahl, Leyen Spiegel. Reval, 1641, 1649; G. Saleman, Neu Ehnstisches Gesangbuch. Reval, 1656; VerhGEG, Bd. 20, H. I (7. jutlus).

Samasuguseid vigu on ka teistel autoritel: *lebbi Södda* (= *sõja läbi*, Stahl), *ülle mind* (= minu üle, Stahl), *ülle keick asjat* (= kõikide asjade üle, anonüümne autor). Tuleb aga öelda, et samu eessõnu on kõik analüüsitud autorid ka õigesti kasutanud. Mõned näited mõlema kasutusviisi kohta Blumelt.

durch deine Gnade
durch deine Gebuhrt
nach der Weissagung
über und wider unsere Feinde

welcher um mich hergehet
aufs Heu und Stroh legen

von der Zunge durch den Mund herauf
brächen
gegend . . . Hülfe

Sinno armo lebbi (GHFTF, lk. 154)
lebbi Sinno Sündmisse (GHFTF, lk. 154)
kuhlutamisse perra (GHFTF, lk. 160)
ülle nink wasto meije wainlaset (GHFTF, lk. 158)
ke ümber mind keip (GWA, lk. 100)
Heina nink Hõlli pehle pannema (GHFTF, lk. 176)
Keele pehlt Suh lebbi welja ilmoutama (GHFTF, lk. 186)
Abbi wasto (GHFTF, lk. 12)

Osasid abisõnu kasutas Blume seega nii pre- kui postpositiivselt (*wasto*, *lebbi*), osa oli prepositiivselt (*ülle*, *ümber*), osa postpositiivselt asendis (*pehl*, *pehlt*, *perra*). Üldiselt jäigi XVII sajandi autoritele pre- ja postpositiivide asend ning rektatsioon lõpuni mõistmata.¹⁵ Raskusi suurendas see, et eesti keeles võibki mõnda kaassõna paigutada nii ees- kui tagaasendisse (*maja ümber* ja *ümber maja*, *laua vastu* ja *vastu lauda*).

Nagu ülaltoodust võib näha, annab eesti- ja saksakeelse teksti võrdlus Blumel küllaltki kirju pildi. Kuigi ta lausestus oli kohati võõrapärane ja sõnade grammatilised vormid järgisid mõnikord saksa eeskujusid, ei saa öelda, et ta eesti keele eripära üldse poleks mõistnud. On küllalt näiteid, kus ta on eestikeelses tekstis leidnud ilmekaid väljendusvõimalusi ega ripu sugugi saksa keele küljes. Et nii Blume kui ka teiste tema aja autorite keelele on iseloomulik ebajärjekindlus, ei ole otstarbekas rääkida nende keeletarvitusest üldiselt, vaid eristada üksikküsimuste kaupa igale autorile omased jooned.

Raskused võõrkeelsete tekstide tõlkimisel ja rahvusliku kirjakeele loomisel ei olnud eesti keele ja Eesti eripära. Põhimõtteliselt samad probleemid (sõnajärg, artikli kasutamine, infinitiivide ning partitsiipide vorm ja asend lauses) kerkisid ka läti keele puhul, mille esimese grammatikale (1644) on samuti ette heidetud rahvakeele mittetundmist ning saksapärase vormide järgimist.¹⁶ Et aga autori keelepädevuse määramisel on lähtunud üksikküsimuste analüüsist, on Lätis jõutud ühtlase halli pildi juurest varjundite eristamisele.¹⁷ XVII–XVIII sajandi vene kirjakeele ajalugu tunnistab, et tõlkimine koos kirjakeele ja sõnavara loomisega võib inimese äärmise meeleteni viia: suutmata leida vasteid prantsuse keelest pärinevatele aiandussõnadele, olevat tõlkija sattunud nii suurde ahastusse, et võtnud endalt elu.¹⁸ Õnneks puuduvad meilt andmed, et asju nii traagiliselt oleks üle elatud, aga lahendamist vajavad küsimused olid siingi keerulised ja vaevanõudvad — *quod erat demonstrandum*.

Blume ja eelnenud kirjakeele traditsioon

Christoph Blume omandas eesti keele oskuse XVII sajandi keskpaigaks kujunenud põhimõtete järgi, mis olid paljuski ebakindlad ja variee-

¹⁵ Näiteks H. Gösekeni «Manuductio's» (lk. 71–72) on pre- ja postpositiivide jagatud kahte rühma: nii ees- kui järelasendis esinevad (*alla*, *ette*, *lebbi*, *ilma*, *sisse*, *tagga*, *ülle*, *ümber*, *welja*) ja ainult järelasendis esinevad (*ees*, *sees*, *pehl*, *pehle*, *sehhas*, *tagga*, *taggast*).

¹⁶ Latviešu literatūras vēsture I. Rīga, 1959, lk. 406.

¹⁷ T. G. Fennell, Germanisms in Rehehusen's syntax. «Die Sprache» 1983, kd. 29, nr. 1, lk. 55–61.

¹⁸ Вt. В. Виноградов, Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков. Москва, 1982, lk. 58.

ruvad. Senise kirjakeele traditsiooni mõju peaks eeldama eriti tema esimeses raamatus, 1662. a. ilmunud KCD-s. Aga, nagu varem öeldud, juba selle eessõnas püüdis Blume teha ka ettepanekuid, kuidas kirjakeelt otsustavaks ja täpsemaks muuta. Et saada ettekujutust, kuivõrd Blume keel sõltus eelnenud kirjakeelest, on allpool kõrvutatud traditsioonilistest tekstidest pärit sõnu ja fraase, mis leidsid juba päris esimestes kirjakeele mälestistes. Eesti kirjakeele vanim näide on Kullamaa käsikiri 1520-ndaist aastaist. Vanuselt järgmiseks tekstiks on võrdlusele valitud Veltheruse tekst XVI sajandi lõpust. Analoogilised katkendid on pärit veel Turu käsikirjast (XVI sajandi esimene pool), Rossihniusest 1632. aastast, Stahlilt aastaist 1632—1638. Blume raamatutele vahetult järgneva *Formula Baptizandi* ilmumisaasta on 1674.

Tõlgete võrdluse alusel peaks saama jälgida varase kirjakeele arengutendentse enne Blume teoste ilmumist. Et tõlked on tehtud enamasti saksa keelest, siis on just see mõju kõige silmatorkavam. Saksa kirjakeele arengut mõjutas aga tugevasti ladina keel ning ladinapärased vormid ja lausekonstruktsioonid kandusid saksa keele kaudu ka eesti kirjakeelde. Oli ka mõningaid otsetõlkeid ladina keelest. Muutused sõltusid sageli sõõrmõjude iseloomust ja osatähtsusest eesti kirjakeeles. Näiteks XVII sajandi keskpaigaks eestikeelse teksti kirjalikult mõningal määral stabiliseerus ja lihtsustus, mis sõltus suurelt jaolt saksa keele ortograafia arengutendentidest (sz asendamine *s*-iga, *y*-i asemel *i* või *j* jne.).

Ka lausete grammatiline ehitus muutus eestipärasemaks, prepositioonide asemel hakati rohkem kasutama postpositioone, saksa prefiksitele ei püütud alati eesti keelest kindlat vastet leida. Tõlgetes on jälgitav ka leksikaalsete vastete ühtlustumine ja täpsustumine.

Kullamaa kk.	Veltherus	Turu kk.	Rossihnius	Stahl	Formula	Blume
1. keykyny wegckgyne	kikewaeggewemb	keicki weggiwene	kike weggiwä	keicke weggiwesse	keikewegkiwesse	keike weggiwesse
2. sanut	om sündnüt	sündnut	sündinut om	on satut	on sahtut	sahnut on
3. parramal ketel	parambel kaeyael	—	hähl kägel	parrambal kehl	parrambal kehl	parrambal kehl
4. szedt	saehlt	—	sählt	kust	sehlt	kust
5. mede	mede	meidi	meije	meddi	meye	meije
6. yckepewyne leybp	egapeiwe leib	igkapäiffäne leib	peiwaliko Leiba	iggapeiwase Leiba	igkapehwase Leiba	igkapehwase Leiba
7. wollalith wasta	südlest wasta	wölglaisille	Südleisille	Wolgkaleisille	Wölgkaleisille	Wolkleisille
8. kulkut	tulku	tulkutt	tulku	tulckut	tulko	tulko
9. szatku	sündke	sündikut	sündkut	sündkut	sündko	sündko
10. Tachtmusz	melewalt	tahtmene	mehle perrast	Tachtminne	Tachtminne	Tachtminne
11. nynck	kui... ninas	kui... ninda kasz	kui... ninda kahn	kui... ninda kaks	kudt... ninda kaas	kui... ninda kaks
12. wollkat	süd	wölat (suydt)	Süd	Wölgkat	Wölgkat	Wöllat
13. sattka	errapaesta	erapästa	errapästa	errapehsta	pehsta	pehsta
14. kurya ohachtusz	kurya sisse hukutusse	kurja hukutusse sisse	sisse kurja Huckutusse	Kiusatusse sisse	Kjusatusse sisse	Kiusatusse sisse

Ajavahemikus, mis lahutab esimest teksti — Kullamaa käsikirja — Blume raamatutest, s. o. umbes 150 aasta jooksul, on eesti varases kirja-keeles toimunud olulisi nihkeid niihasti ortograafias, morfoloogias kui ka sõnakasutuses. Et need muutused hõlmavad religioosseid tekste, millel oli eeldusi korduda aegade jooksul samas vormis rohkem kui ühelgi teisel tekstil, siis võib olulisi muutusi eeldada ka teistes tekstides.

Võrreldes eestikeelseid tõlkeid vastavate ladina- ja saksakeelsete originaalidega, saab jälgida eri tõlgete täpsust ja toimunud muutusi:

1) Lad *in omnipotentem*, sks *an Allmächtigen* 'kõige vägevamasse'. Illatiiviga on seda väljendit tõlgitud alates Stahlist, kelle tõlge langeb kokku *Formula* ja Blume omaga. Komparatiivi koos sõnaga *kõige* superlatiivi tähistamiseks kasutab ainult Veltherus, teised moodustavad selle *kõige* + positiivi abil.

2) Lad *conceptus*, sks *empfangen* — siinne tähendus 'eostatud', vabamas tõlkes ja verbide põhitähenduses 'saadud'. Tõlkimisel on tekitanud raskusi lähedase sisuga verbide edasiandmine, sest nimetatud verbi tuli eristada järgmisest — *natus, geboren* 'sündinud'. Varasemad tõlked on valinud viimase vasteks *ilmale tulnud* ja kasutanud esimese mõiste väljendamiseks verbivormi *sündinud*. Et aga need on eesti keeles sünonüümid, siis on ilmselt Stahl taastanud bukvaalsema tõlke, mida oli kasutatud juba Kullamaa käsikirjas. Blumel on umbisikulise partitsiibi asemel isikuline (*sahnut*).

3) Lad *ad dexteram*, sks *zum Rechten* 'paremal käel'. Stahlist alates on tõlge ühesugune, kusjuures vahehäälik sõna *käsi* nõrga astme vormist *käel* on kadunud. Varasemates tekstides on näha arhailisemat nõrga astme vormi, kus *s*-i asendavat häälikut on püütud edasi anda *y*-i, *t* või *g* abil (*kaeyall, ketel, kätel*, alates Stahlist — *kehe*). Leksikaalseks erinevuseks on Rossihniusel lõunaeestipärane *hähl* teiste autorite *paremal-sõna* asemel.

4) Lad *inde*, sks *von dannen* 'sealt'. Blume ja Stahli variandid langevad kokku: *kust* (ta tuleb) kõrvallause alguses *sealt*-sõna asemel, nagu on ülejäänud autoritel.

5) Lad *noster*, sks *unser* 'meie'. Varieeruvad vormid *medi, meidi* ja *meie*; viimane on sagedasem hilisemates tekstides. Kokku langevad Blume, *Formula* ja Rossihniuse uususe, erinev on Stahli oma.

6) Lad *panem quotidianum*, sks *täglich Brot* 'igapäevast leiba'. Kõigest teistest autoritest erineb Rossihnius, kes on loobunud sõnast *iga*, kasutades adjektiivina *peitwalik*. Substantiiv objektina on varasematel autoritel nominatiivis, alates Rossihniusest partitiivis, kusjuures adjektiiv on genitiivis (*igkapehwase Leiba*).

7) Lad *debitoribus*, sks *Schuldigern* 'võlglastele, süüdlastele'. Pidades silmas ladinakeelset teksti, peaks tõlge kalduma *võlglase* poole, et aga *Schuld*-sõna vasteks oli XVII sajandi tekstides ikka *süü*, viib saksa-keelne sõna mõtted kõigepealt *süüdlasele* (*võlglane* oleks *Schuldner*). Veltherus ja Rossihnius kasutavad *süüdlast*. Kahes vanimas tekstis on allatiivi asemel analüütilised vormid. Turu käsikiri ja Blume langevad kokku sisekao osas *Wolkleisille* vs. *Wolgkaleisille* Stahli ja *Formula*'s.

8) Lad *adveniat*, sks *komme* 'tulgu'. Veltherus, *Formula* ja Blume kasutavad vorme, kus imperatiivi 3. isiku lõpus puudub *t*, teistel autoritel on arhailisemad vormid.¹⁹

9) Lad *fiat*, sks *geschehe* 'saagu'. Ladina konjunktiivi tõlkimine imperatiiviga on eri autoritel samasugune nagu eelmises punktis nimetatud verbi puhul, ainult Kullamaa käsikirjas puudub *t* 3. isiku imperatiivi lõpus. Nimetatud allikas erineb ka leksikaalselt; *saagu* vs. *sündigu* teistel autoritel.

¹⁹ Et KCD tekstis leidub ka *t*-lisi imperatiivi vorme, siis on A. Saareste väide arhailise imperatiivi kasutamise kohta Blumel siiski põhjendatud (vt. A. Saareste, Christoph Blume keelest, lk. 280 jj.).

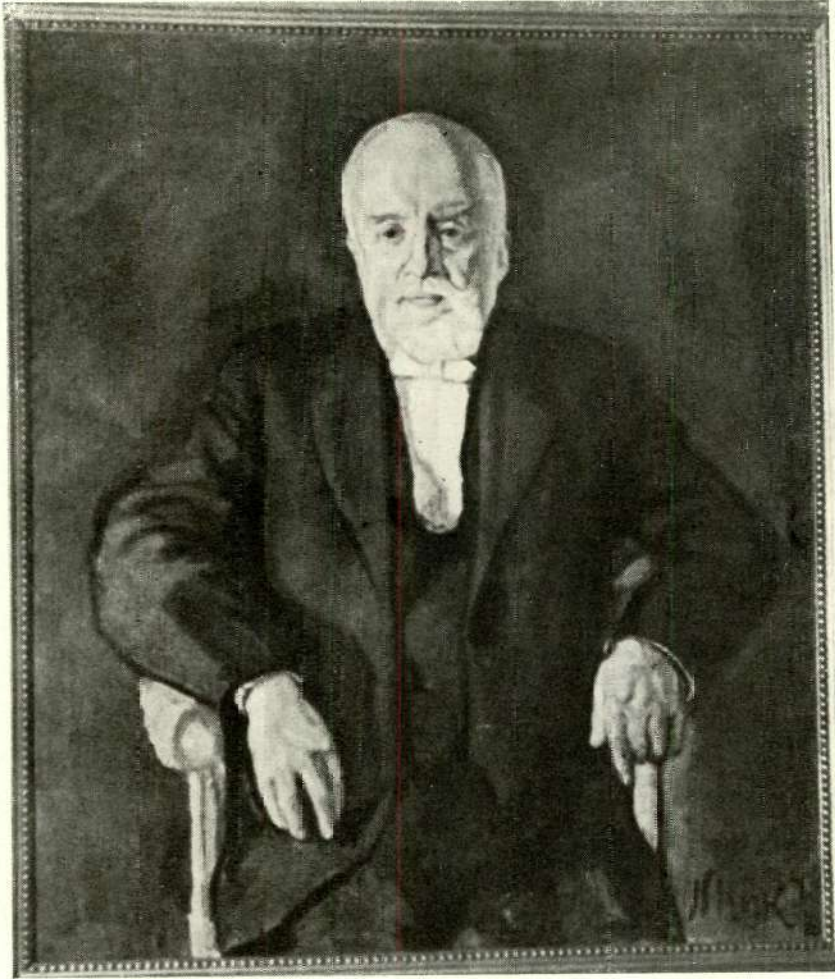

Eesti kirjanikke kunstis

Peter August Friedrich Mannteuffel
(Tundmatu kunstnik, õli, 1820; Eesti NSV Riiklik Kunstimuseum.)

TAHVEL II

Eesti teadlasi kunstis

Matthias Johann Eisen

(Nikolai Trüik, õli, 1927; ENSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuseum.)

10) Lad *voluntas*, sks *Wille* 'tahtmine'. Kaks autorit, Rossihnius ja Veltherus, on kasutanud teistest erinevaid sõnu (*meelevald* ja *meele pärast*). Täpselt langevad kokku Stahl, *Formula* ja Blume.

11) Lad *sicut...et*, sks *wie...also* 'nii... kui ka'. Kokku langevad Turu käsikiri, Stahl ja Blume. *Formula* erineb *kudt-* vs. *kui-*vormi poolest, Rossihniusel on *kahn* vs. *kahs*.

12) Lad *debita*, sks *Schuld* 'võlad, süü'. Sõna tõlke põhimõtted kordavad 7. punkti all öeldut. Turu käsikiri sisaldab aga niihästi variandi *võlad* kui ka *süüd*, viimase kõrvalmärkusena äärel. Blume kasutab teise autorina nõrga astme vormi *Wöllat*, Stahlil ja *Formula*'s on *Wölgkat*.

13) Lad *libera*, sks *erlöse* 'vabasta, päästa'. *Formula*'s ja Blumel on tänapäeva seisukohalt korrektsed vormid *pehsta*. Et *ära*-partikli kasutamine tegevuse lõpetatuse märkimiseks saksa verbiprefiksita vastena oli XVII sajandil küllalt levinud, on siin Veltherusel, Rossihniusel, Stahlil ja Turu käsikirjas *errapehsta* erinevates ortograafilistes variantides.

14) Lad *in tentationem*, sks *in Versuchung* 'katsumusse, kiusatusse'. Varasemates tekstides on *kiusatus*e asemel *hukatus*. Stahli, *Formula* ja Blume vormikasutus langevad kokku, kusjuures illatiivi pole edasi antud käändelõpu, vaid postpositatsiooniga. Veltherus ja Rossihnius kui varasemad autorid kasutavad kaassõna *sisse* vöörapäraselt prepositioonina.

Kokkuvõtteks võib öelda, et analüüsitud tekstides on XVII sajandi keskpaiku leksika ja morfoloogia mõneti stabiliseerunud. Seda näitavad sagedased kokkulangemised Stahli, *Formula* ja Blume tekstides, võrreldes varasemate autoritega. Neljateistkümnest juhust viiel on nimetatud kolm teksti sarnased ja ka erinevate variantide puhul langevad Blume ja *Formula* uususe kokku neljal korral (ajaliselt kõige hilisemad ja teineteisele lähedasemad tekstid), *Formula* ja Stahli oma kolmel korral, Blume ja Stahli oma kahel korral. Kuigi erinevates kontekstides on autoritel ka siin nimetatud vormide puhul eri variante ja ebajärjekindlust, võib üldtendentsina siiski nentida põhjaesti kirjakeele teatavat ühtlustumist ühe erikeele piires XVII sajandi jooksul.

(Järgneb)

Melanhoolne Luts: lõppmäng Tuglase ja Visnapuuga

JAAN UNDÜSK

Milline raamat! Suur ja lai
nagu maailm, kõikloodu kuristikesse
juurdub ja taeva sinise
salapärami ülenev ...

(H. Heine)

Ehkki Tuglase ja Visnapuu sünnidaatumi vahele mahub vaevalt neli aastat, mis teeb nad sisuliselt põlvkonnakaaslasteks, hakkas Tuglase looming eesti kirjanduspilti aktiivselt mõjustama siiski umbes kümme aastat enne seda, kui Visnapuu luule end ajastus olulisena tõestas. Seda aastakümnet on meie toonase kultuurielu kiirtempo puhul peetud juba piisavaks, et põlvkonnaerisusi tekitada, ning seetõttu on ka Tuglase ja Visnapuu vahele tõmmatud generatsioonide piirjoon. Tähtsam lahknemus veel kui daatumid on aga loomingupaatose laad. Muidugi, kirjandusprotsessi põlvkondlik liigendamine, mis tundub meie humanitaarteadvuses väga juurdunud olevat, ei ole sugugi ainus analüüsivõimalus. Käesolevalgi juhul tuleks arvestada, et lisaks Tuglase põhiliselt nooreestilikule ja Visnapuu põhiliselt siurulikule substraadile eristab neid kirjanikke paljuski muus vastandlik eluhõivamislaad, mis pole põhjendatav ainult kirjanduslike rühmituste ja aastaarvude pinnalt. Ei saa nähtavasti iial päris selgeks, mis on Visnapuu tema ainuisiklik või mis näiteks siurulik osadus; või mis on Tuglas, mis «Noor-Eesti», mis «Siuru», mis aga lihtsalt Eesti, või mis Lafcadio Hearn ja oletatav mustlasveri. Seda arvestades nentigem, et järgnev võrdlus on mingis suhtes pelgalt Tuglase ja Visnapuu, mingis suhtes ka «Noor-Eesti» ja nooreestijärgse ajaluule ning ekspressionistliku vaimsuse erisusi tuvastav vaatlus, mingis suhtes aga hoopis midagi muud, mingis suhtes hoopis kahe autori ja kahe vooluloolise suuniluse s a r n a s u s t e l mängiv analüüs, niivõrd kui mõlemal juhul tuleb tsitaattekstina kõne alla piibel.

Tuglas

Tuglasele oli omane selgelt kahestunud suhe piibliga: Uus Testament ja Vana Testament olid tema jaoks kaks täiesti erineva väärtusega raamatut. Seesuguses vahetegemises, mis Vana Testamendi asetab peaaegu kõigist kirjutatud tekstidest ettepoole, Uue Testamendi aga tema justkui verevaeselt rokokooliku elutunde tõttu niisama kirglikult maha laidab, peegeldub Tuglase isikliku kogemuse ja põlvkondliku mõttelaadi kõrval päris kindlasti ka Nietzsche lugemise mõju.¹ Ent seoses melanhooliaga pakub siinkohal erihuvi üks kirjaniku 1909. a. valminud novell, nimelt «Õhtu taevas», kavatsetud esialgselt peatükina tema esimesse romaani. Ehkki Tuglas «Õhtu taevast», seda tema enese sõnade järgi «ülidekoratiivset» pala, hiljem oma suurimate saavutuste hulka kuuluvaks ei pidanud, mistõttu see Nõukogude Eestis trükimusta pole

¹ Vt. täpsemalt: J. Undusk, Realismi mõiste ümber. F. Tuglase «realism» ja sajandivahetuse kultuur. Preprint KKI-46. Tallinn, 1986, lk. 44. Tuglase «Kirjanduslikust stiilist» innustust saades on piibli raamatuid esteetilisest lähtepunktist vaadelnud H. Raudsepp; Tuglase jälgedes on Raudsepp arvamusel, et «Vana Testamendiga võrreldes on uuetestamendi kirjandus kunstiliselt märksa nõrgem»; Vana Testamendi kirjandusliku meetodi nimetab ta seejuures «heroiliseks naturalismiks» (vrd. Tuglase «suursugune naturalism»), Uue Testamendi puhul räägib aga «sentimentaalsest elutundmusest ja haledast ning armsast stiilist» (vt. H. Raudsepp, Lääne-Euroopa sentimentalism ja haletundeline vool Eesti kirjanduses. Tallinn, 1923, lk. 101—113).

näinud², hõljub selle algusosast vastu midagi monumentaalset ja sügavat, midagi õnnestunud ja õiget — milleks ongi ehk melanhooliapalang. Juba sõna «melanhoolia» ise kordub nabi teksti jooksul neli korda, seejuures tooniandvana ja kaalukana, ning arvestades asjaolu, et «Õhtu taevas» kujutab enesest kas või oma arvukate nimeallusioonide tõttu ka teatavat ajastu moekultuuri mudelit, võib järeldada, et see melanhoolne vaim, mis temas nii otsesõnul kui ka kaudselt valitseb, on midagi ajastu tundelaadile väga omast, midagi tema kultuurilisse põhja kuuluvat.³ Melanhoolses kontekstis ja põhirõhulisena õilmitseb siin ka Vana Testamendi kohta lausutav:

«See oli jälle neid imelikke melanhoolseid õhtuid, mil mägede piirdes kui hanguva verega olid valatud ja harvade mustade puude rida ehataeva helenduses nagu saladuslik sammaskäik kadus; kui õhk oli nii vaikne ja selge, et kaugel horisondi joonel iga punane kasteheina pea paistis. Neil õhtuil istusid nad akna juures, murelik ilme unistavail nägudel, südameis sügav eeleigiline õnnetundmus kõigist päeval nähtud värvest ja vormest, kõigest ilusast ja puhtast, mis nende kauni järele janunevad hinged looduse vaiksest ja rõõmsast elust endale imesid. Viimsete maadligi tulevate päikesekiirte all läikisid pleekinud aknaruudud sinises tules, ning akna piitade naelapeadelt langesid punastele seintele varjud.

Sääraseil õhtuil lugesid nad midagi melanhoolset: midagi, milles ehataeva taotud vask ja hanguv ning tuhmuv pronks vastu helendas. Neis piirjoontes ja värvides kujunes midagi eepilist, nagu aja ühesooline heietus, mis minutite kaupa tulevikust minevikku valgub, nõnda kui liiv kahiseb liivakellades või päike käib püramiidi harja kohal. Siis lugesid nad Georges Rodenbachi ja Jens Peter Jacobseni, Oscar Wilde'i ning Gabriele d'Annunzio tööde kõrval Vana Testamendi eepiliselt selgeid nagu templi ustele raiutud lehekülgi. Neist moraalisalimest, neist ajaloolisist fragmentidest, millele vanamoeline raske tõlge erilise varjundi andis, hoovas neile igavese ilu allikas. Aimatatu toredus peitus ses vanas klassilises eesti keeles, mida olid kord ainult hallpaised orjadeomanikud-piiblitõlkijad tunnud. See oli keel: kord toretsevalt uhke kui kuldsete sõrmuste ahel, kord hallitanud ja sammaldunud, sügava tolmu alla maetud, toores ning raske oma otsekoheuses. Milline vägev ilu täitis Aja ja Kuningate Raamatuid, neid teravapiirdelisi kroonikaid! Vaikse imestusega lugesid nad kuningas Saalomoni eluvärvest lõhnavaid Koguja raamatu ja Ülemlaulu unistav-magusaid aforisme, mis see suur melanhoolne epikuurlane oma lossi katusel istudes ja unistaval pilgul siidist varjude all puhkavaid Moabi, Siidoni ja Iti naiti vaadates sumedail õhtupoolikuil pikkadele papüürusruullidele kirjutas, kui Seeba kuningaemanda kingitud malmist jalga-dega neegripoiss vaulinnu sulgedega Liibanoni seedrite lõhna ta pea ümber liigutas. Selgelt ja lihtsalt avanesid nende ees Apokriiva fantastilised romaaniid, — ning kustuv päike värvis nende ilust ja õnnest unistavad palged väriseva punaga.»⁴

See on oma idamaise eksootika taotluses peaaegu tore, küll musikaalne, ent siiski arhailisse reljeefi sisse elatud, inkrusteeritud, heroiline ja õilis melanhoolia. See on tõepoolest Aja- ja Kuningate raamatute lapidaarse elegantsiga vormistatud sõna, Ülemlaulu hõrgu vabaplastika, Koguja hellenistlikult ülla skeptitsismi, apokrüüfide heroismi, Estri raamatu kirjelduslike rikkuste kaudu õilistatud kurbusepaatos, iidne, kõikvõimas ja täitev. Tuglasliku melanhoolia keskmes ei ole inimene, vaid olemine, tema nukrus kasvab välja eatu hinge teekonnast ajas ja kultuuris. Ent lisaks tuglaslikkusele peitub nende lausete rütmis ka midagi põlvkondlikku või rühmkondlikku, midagi nooreestilist, täpsemalt, midagi «Noor-Eesti» teisele, küpsemale järgule omast. On ehk iseloomulik, et just fragmendiga «Õhtu taevas» avatakse kohe G. Suitsu avasõna järel ajakirja «Noor-Eesti» sisu.⁵

Ka nimi oli nooreestilisele melanhooliale juba varutud. Et Melanhoolia alates renessansist oli Euroopa kultuuriteadvusse hakanud sisenema

² Tuglas kavatses ta ilmutada küll «Rahutus rajas», ent mõttes lõpuks siiski ümber (vt. A. E e l m ä e, Järeilmärkus. Rmt.: F. T u g l a s, Rahutu rada. Tallinn, 1973, lk. 279). Autori tahtel ei avaldata pala ka ta praegu ilmuvas «Teoste» sarjas.

³ Ei ole tähtsusetu seegi asjaolu, et pala esimestes lõikudes kõrvutatakse «melanhoolne» ühe Tuglase loominguga keskse sõnasümboli «imelikuga». Vt. ka: T. L i i v, Friedebert Tuglas novellikirjanikuna. «Looming» 1986, nr. 2, lk. 265—271; J. U n d u s k, Tuglas. Olemise paatos. «Sirp ja Vasar» 28. II 1986, nr. 9.

⁴ F. T u g l a s, Kogutud novellid ja väikepalad II. Tartu, 1939, lk. 143—145.

⁵ F. T u g l a s, Õhtu taevas. Fragment romanist «Pühajärv». «Noor-Eesti» 1910/11, nr. 1, lk. 6—10.

muusarüüs,⁶ siis on siin loomulik eelkõige naisenimega arvestada, ning seejuures sellisega, mis juba iseenesest aja jooksul küpse nooreestluse muusat nii heas kui pahas tähistama on hakanud. «Kuid mis on ta nimi? Nimi, mis talle kõlbaks, ei tohiks mitte labane ega igapäevane olla nagu Ida, Bertha, Juuli, Anna, Olga, Veera, ega kulunud, ehk küll ilus nagu Marie, Helene, ega ka liig lapsiku ja väikekoodanliku maiguga nagu Rosa, Minni, Lonny, Nanny, Nelly, ka mitte romantilik nagu Lydia, Aurora, Eleonora, sugugi mitte meesterahva nimest tuletatud -iine lõpuga nagu Josefine, Karoline, Ernestine, milgi tingimisel mitte luulelikult kõlav ja melodraamalik nagu Rosalie, Eulalie, Theodolinde, Kuningunde. Ma olen selle üle järele mõtelnud ja olen viimati ühe Hebra nime valinud, mis labane ega igapäevane ei ole, oma lühidusest hoolimata, kuid mis minu meelest siiski luulelik, energilik ja naiselik ühtlasi on. Siit pääle nimetan teda: Ruth.»⁷ Niisiis Ruth, vanatestamentliku Ruti uueaegne õde, seesama tütarlaps, kelle raamatukogus muude väärtuste seas on ka eksemplar esimesest eestikeelsest täispiiblist 1739: *Piibli Ramat, se on keik se Jummal Sanna*⁸, ja kes loeb seda ehk samasuguse melanhoolse süvenemisega, nagu Tuglase Iris ülalesitatud tsitaadis. Kahtlemata kuulub Tuglase melanhoolia juurde teatav artistlik elegantski, tema melanhoolia on tingimata esteetiliselt mõjukas, ühtlasi mingile vaoshoitud mängulustile ikka haljas, fantaasiat erutav seisund. Ning mitte iial läbinisti eneseirooniline «soolaputka melankoolia» à la August Alle («Potisinisen kui sifiliitikeri päälüü / minu üle, / linna üle / ujub muhkline ja kollapaisen kuu») või, arvestades suhtumist Vanasse Testamenti, mitte päriselt mäng Hendrik Adamsoni laadis «poti-vaari Sanna» ning «magusa Juuditi» rahvalikult lopsakate võimalustega.

Ega piibligi Rutt — kes ju Randvere Ruthist hoopis teiselaadsena jäädvustatud — oma asjalikkuses tuglaslikku melanhooliat esindama kõlba; viimase meeleline peenendatus on suguluses pigem Ülemlaulu Suulamiti sõnumistega või juba küll vormiliselt Uue Testamendi valda kuuluva, kuid oma legendi mainelt nii vanatestamentliku Salome kiretantsuga. Ent jäägem nime osas praegu ometi Ruthi juurde, usaldades J. Aaviku ajastukohast kõlavaistu: kas pole see Ruth tõepoolest midagi eksootilist ja koduvillast ühtaegu, justkui too «kari püगतud lambaid, kes pesemiselt tulevad» (Ül. 4,2)?

Eelneva põhjal võiks Tuglase melanhooliale omaseks pidada meeleliselt rikast, plastiliselt kujundlikku väljenduslaadi — kui rakendada üht Tuglase enese esteetilise ideaali koosseisu kuuluvat tunnust, «plastilisust», kategooriat, mida vanatestamentliku poeetika puhul sageli (ja eriti võrdluses vanakreeka eepikaga) iseloomustavaks pole peetud, aga mida Tuglas Vana Testamendi teatava eepilis-pateetilise stiilielemendi määrgistamisel kasutab. Tuglase «plastika» on enamasti midagi erinevat iseteadvast, harmoonilistes kooskõlades tasakaalustatud kirjelduslikkusest, ta armastab tihti žestikulaatiivset, arhetüüpsele lihtsusele toetuvat võrdlust ja on aldis sugestiivsele, hüüu- ja küsimärkidest läbistatud tundehoogsusele; visuaalse vormi ülekandele, seda küll, ent samavõrd ka kujundi musikaalsele ebakonkreetsusele, ajastupäraselt öeldes — «sõnadena tantsimisele» (Joh. Aavik).

Ja hoolimata säärasest meelelisest laengust liigub Tuglase melanhoolia nii mõnigi kord väga lähedal sellele, mida «Melanhoolse Lutsu» eelmises osas (vt. «Keel ja Kirjandus» 1987, nr. 10, lk. 600 jj.) on vaa-

⁶ Vt. näiteks: L. Völker, Einleitung. Rmt.: «Komm, heilige Melancholie». Eine Anthologie deutscher Melancholie-Gedichte. Stuttgart, 1983, lk. 21–23. Enne selle tõlgendusmalli sündi võis Melanhooliat kehastada näit. vananev ihnuskoit (vt. R. Klubbansky, E. Panofsky, F. Saxl, Saturn and Melancholy. Studies in the history of natural philosophy, religion and art. New York, 1964, lk. 284–286 jm.).

⁷ J. Randvere, Ruth. «Loomingu» Raamatukogu» 1980, nr. 34/35, lk. 24.

⁸ J. Randvere, Ruth, lk. 43.

deldud ekstaasi hingelise poolusena, seisundina, kus füüsiline eneseväljendus on miinimumis, hing aga täielikult «väljas». Võib olla, et kõige kirkastatumad näited oma filosoofilisest, aga ühtlasi ilmekalt melanhoolisest proosast saajandi esimesel veerandil andis suurmeister neljas miniatuuris, mis paarikümnel leheküljel on koondatud kogusse «Hingede rändamine». Nende seast märgistab «Teile ja iseenele» väljapaistva täpsusega hingeekstaasi heitlust oma kehalise oponendiga, ühtlasi Igaviku ja Kaduviku, aga ehk ka õhu ja armastuse, päeva ja öö vms. vastuolusid. Hingeline maksimum on seejuures antud näiteks järgmises lõigus: «Mul pole enam kuju ega värvi, mul pole paika ega asendit. Ma pole olemine ega mitteolemine, rääkimine ega vaikimine, tulek ega minek. Kõik läheb läbi mu meelte, ja miski ei röömusta ega kurvasta mind enam. Sa arvad, et olen õhk. Oh ei, oh ei, olen palju vähem kui õhk!»⁹ Seega võiks Tuglase melanhooliat, millel on kalduvust, aga veelgi tähtsam — teadlikku tungi vaibuda hinge lõplikku väljasseisu, nimetada aistiliselt teritatuks, ühtlasi mediteerivaks, Igavikule lähedal seisvaks, ent Kaduvikku, meelelise olemise münti just seetõttu hästi eristavaks seisundiks.

Visnapuu

Kui Tuglase üheks esteetiliseks jumaluseks võiks pühitseda hellenistlikult õilistatud vägede Jehoova, siis Visnapuu isandaks on sulasuine Kristus; kui Tuglase melanhooliat kehastab mingi suulamitlik Ruth (just Ruth, aga mitte Rutt!), Aaviku poolt rafineeritud kujul ja oma metafüüsilistes pretensioonides peaaegu mehelik, nagu ka Düreri melanhoolne ingel («Melanhoolia I»), siis Visnapuu oma on päris kindlasti iginaiselik halastaja, neitsilik ema («Jo sinu ihun, minu hellik ema, / mu verre imbus ilma sapisõru»), neitsi Maarja.¹⁰ Visnapuu on ilmselt meie suurim kurbuselaulik üldse, ta on meie programmilise kurbuse laulik («Laske mul olla kurb. Kurbus jumalast on / kingitus meile siin. Kurbust kõigile!»¹¹); ent Visnapuu on kahtlemata ka suurimaid jumalaema kummardajaid meie poetide seas. Selle andumuse siiruse on A. Alle küll kahtluse alla pannud (unustades ometi Vana-Liivimaa ajaloolise Maarja-kultuse ja selle, et neitsi Maarja Setu laulualal sugugi mitte tundmatu tegelaskuju pole¹²): «Mulle tundub see natuke imelik-veider: luuletai ketser-protestant, kellel need palveluse meeolud peaksid arusaadavalt võõrad olema, hakkab korruga laulma jumala emast... Millest see tingit? Kust see Kastre-Peravalla Madonna kultus?.. Ma kahtlen väga tolle palveluse meeololu ehtsuse juures Luteri usku Madonna poole... Selle põhjuseks on vist, nagu võib oletada, luuletaja tutvus

⁹ F. Tuglas, Hingede rändamine. Novellid ja miniatüürid. Tartu, 1925, lk. 158.

¹⁰ Omapäraselt tõestab teesi «Ruth kui nooreestluse neitsi Maarja» oma arvustuses A. Jürgenstein: «Katoliki papid, kes naiseta oleku all kannatasivad, on ristic kätega ilusate neitsi Maria piltide ees «teatud stseenisid» omale ka «suure elavusega ette kujutanud» ja neid «realiteedina» läbi elanud. Ja kui nendelt küsiks, siis ütleks nad sedasama, mis Randvere [Ruthi puhul]: «Ja nendest unistustest tuln välja, pea segane, mõte laisk, võimetu vaimlikku tööd tegema.» (Tsiteeritud kirjutisest: H. Vihma, Saateks J. Randvere «Ruthile». Rmt.: J. Randvere, Ruth, lk. 71–72).

¹¹ Nagu «Melanhoolse Lutsu» esimeses osas viidatud (vt. «Keel ja Kirjandus» 1987, nr. 1, lk. 31), seob näit. V. Zukovski just «kurbuse» (ja mitte «nukruse» või «melanhoolia») jumalusele lähedal seisva meeoluga. Visnapuugi räägib oma norutundest enamasti kui «kurbusest», väites, et see «jumalast on». Siiski ei eeldata siinkohal Visnapuu mõistetarvituse spetsiifilisust ja ei oletata seega, et Visnapuu «kurbus» oleks määratletud niisama kitsalt kui Zúkovski «kurbus». Siinne norutunde seisundite vaatlus lähtub «Melanhoolse Lutsu» teises osas esitatud skeemist (vt. «Keel ja Kirjandus» 1987, nr. 10, lk. 603).

¹² J. Krohn, Kantelettaren tutkimuksia. Jälkimmäinen vihko. Helsinki, 1901, lk. 174–192 («Jeesuksen laulu Virossa»).

Vene kirjandusega, eeskätt sümbolistidega.»¹³ Juba «Amoreses» torkavad silma luuletused nagu «Maria» või «Ja sina, sa jumala emä» (neist esimeses ühendatakse Maria nimi selgelt kurbusemuusaga¹⁴); «Jumalaga, Ene!» pakub välja tsükli «Valge naine» kolmanda osa («Püha mõrjsa neitsi Maarja kuhu...»); «Käoorvikus» leidub poeedi poolt isikustatud *Ave, Maria* variant pealkirjaga «Tugevam kui surm on armastus»; «Maarjamaa lauludes» on püha neitsi nimi aga üks läbivaid sõnamotiive, misjuures kurvameelsuse muusa omandab kindlamad patriootilised tunnusjooned.

Nagu öeldud, väljendub Visnapuu kurvameelsuses programmeesmärk. Tema «laske mul olla kurb» kõlab tungivalt, kõlab kui melanhoolsete eelistuste nõutamine poeedile, kõlab kui looja tahe olla eetiline lunastaja. Kurvameelsus, melanhoolia on Visnapuule moraalne suurus, ta ei taha sellest välja, ta püüab seda ja iseennast selles säilitada. Kui Tuglase melanhoolias peituvad tungid on suunatud melanhoolsest elutunnetusest väljumise ning hinge lõpliku väljasseisu poole, siis Visnapuu taotleb kurbusse püsima jääda, ennast kurbusse, kurvaks luulendada, ehkki ka tema selles mõnikord väsis või selle sõbralähedust mõnitamata ei saa jätta. Kui Tuglase eesmärk näib olevat melanhooliat õilistada kuni tema hääbumiseni, teda peenendada, puhastada, siis Visnapuu toimib pigem melanhoolia madaldamise suunas, suhtub temasse vahenditult, tseremoniaalsusteta, lubab enesele tema kui intiimseima kaaslaste suhtes teatavaid suhtumuslikke vabadusi. Nii on lausa pärimuslikuks saanud põlistada Visnapuu melanhooliat (ja Visnapuud ennastki) mõnel tema kuulsal kujul *à la* «kurb sõber», «peni», «vesisilmil» («Oo, nukker peni») või «kurbmeelsuse peni terava nukiga» («Melankoolne»), ja toimitud nõnda soliidse ajaloolise põhjendusega — on ju koer traditsiooniliselt melanhoolia embleemloomi¹⁵. Ka viis, millega Tuglas oma melanhooliat kehaliselt väljendada püüab, ei pruugi Visnapuule samavõrd omane olla. See on nimelt see üksjagu elegantne, mänglev kergus, millega tantsiv Zarathustra — kes vastab Tuglase Ilole — võidab oma *Geist der Schwere* («... ta taganeb juba, ta põgeneb, see raskuse vaim, mu vana veri-vaenlane»¹⁶), ehkki Tuglasel see loomuse tõttu sageli õnnestuda ei pruugi. Tundub, et Visnapuu melanhooliaväljendus ei ole nii aldis tantsuteraapia tunnusjooni omandama, liikudes üldiselt radikaalsemalt enese kehalistes äärmustes väljaelamise poole (ehkki ka tema ütleb, et «võtke kinni kõik käest, / tõmmake ümber mo ring»¹⁷).

Ent kuidas mahuvad eelnevasse skeemi «Hõbedaste kuljuste» tänaseni ägamist põhjustavad Issanda-kõnelused? Tõepoolest, «Kõnelused Issandaga» sisaldavad oma karjetes jumala poole seda jõulist, robustset kunsti, mida võib õppida Vana Testamendi patusajatustest ja mida Visnapuu mujalgi esitleb.¹⁸ Kuid ärgem unustagem, et kätetut, jalutut, silmitut Jehoovat kutsudes leiab poeet tsükli finaalis jumala iseeneses, inimese kehas. Ja nagu täienduseks sellele amooreslikult pühale liha-

¹³ A. Aile, Poeside kuningas. Rmt.: A. Aile, Lilla elevant. Tartu, 1923, lk. 84—85.

¹⁴ Vt. «Melanhoolse Lutsu» teise osa motot («Keel ja Kirjandus» 1987, nr. 10). Ka Lutsu Maarja astub sellesama artikli lõppvaatluses muusarolli ning seega võime temagi juures täheldada jumalaema ja muusa kuju ühtimist.

¹⁵ R. Klibansky, E. Panofsky, F. Saxl, Saturn and Melancholy, lk. 322—323.

¹⁶ F. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra. Tartu, 1932, lk. 330.

¹⁷ J. Kärner on järjekindlalt võrrelnud Visnapuu luulet tantsulise eneseväljendusega, nähes selles Visnapuu teatavat kerglust (J. Kärner, Eesti uemad luuletajad. Kriitiline ülevaade eesti luulest 1914—1924. Tartu, 1925, lk. 64—65, 68). Siinkirjutaja seevastu rõhutaks Visnapuu juures siiski eelkõige hääle prioriteeti, millele tantsu puhul eeldatav kehalis-plastiline alge võrdset konkurentsi ei paku. Meidugi, ka Visnapuu on sageli kehalik, ent siis enamasti üle tantsuks peetava määra.

¹⁸ Vt. ka: A. Mägi, Henrik Visnapuu luule. Rmt.: H. Visnapuu, Kogutud luuletused. Esimene köide. Stockholm, 1964, lk. 15, 19.

püherdusluulele esitab Visnapuu oma 1926. aastal, seega ajaluuale-ajajärgu hilinenud lõppakordina ilmunud poemis «Jehoova surm» jumala-kontseptsiooni, mida võiks rõhutada küllalt olulisena kogu Visnapuu luule põhiliselt «uustestamentliku» vaimsuse mõistmisel, seejuures Visnapuu melanhoolia põhivärvide avastamisel. Nimelt koorub «Jehoova surmas», selles Visnapuu «Fausti»-fragmendis, mis siinkirjutaja arvates on just oma kontseptuaalse tähenduslikkuse poolest kirjaniku loomingus mõõduandev, kaheksa «nägemuse» kaudu välja järgmine ideekäsitlus. Jeesus Kristuse isaks ei ole mitte Jehoova, nagu Kristus ise enesele sisendada püüab, vaid Saatan, kes ilmub mefistolikult süvadialektlilisel kujul kui inimest kiusav õilistaja: «Ma olen inimese küsiv vaim. [— — —] Ma olen elu. Jumal see on surm...» (31).¹⁹ Jeesuse ristilöömist Kolgatal seletataksegi kui dialektliliselt toimiva saatanliku alge avaldumist: just seetõttu, et tema isa on Saatan ja mitte Jehoova, ei pääse Kristus ristist; Jehoova oma sirgjoonelises lihtsuses poleks sääraseks päästmisintriigiks võimeline.²⁰ Visnapuu käsitluses ei ole Jehoova mitte inimest, vaid iseenast inimese kaudu tõestav jumal, kes inimohvritest ei hooli; Kristuse ristilöömine Saatanaga septsuse läbi saab aga ühtlasi inimesest võõrandunud jumala surmaks [«Need inglid langevad ja vaob Jehoova laip» (43)] ning vennaarmastuse printsipi eostamishetkeks [Saatan Jeesusele: «Ei aita jumal, ära enam palu, / vaid tõuse üles, inimese nimel / joo oma saatus-karikas ja sure!» (41)]. See kirglik vennatundmuse-moraal (poedi enese sõnadega: «Arge tapke inimest», vaid tapke need jumalad, kes «on veel seda vana verejanu tõugu, / kel verd ja neere tuleb altarille sääda») on üks Visnapuu luule läbivamaid motiive; käsitletava teemaga seoses lubatagu aga täpsustada: Visnapuu melanhoolias, vastandina Tuglase umbisikulisele olemise tusale, väljendub enamasti traagika iga inimese kui omaette üksikväärtuse, kurbus iga inimese kui hapra elusolendi puhul. Ilusa võrdluse Tuglase armastajate piiblitlugemistseeniga, mida eespool on tsiteeritud, võimaldab analoogiline sõnapilt Visnapuu poemi neljandast nägemusest, kus Jeesus mandlipuude vilus kahe lembe näitsiku, Mirjami ja Marta seltsis aega viidab. Ning palub esimene neist: «Loe meile Salomonist, Sulamiidist [s. t. Ülemlaulu], / ta seedersängist, purpurist ja siidist...» (24); seejärel teine: «Loe parem Juuditist või Makabeusest [s. t. apokrüüfe]» (24). Seega avaldavad piigad kirjanduses sama maitset, mis Tuglase Allan ja Iris oma melanhoolsetel õhtupoolikutel, ent vastukaaluks neile soovidele vastab Jeesus:

Mu õed, istke siia, loen Jesaiast,
mis kirjutet septsinasest
ja tulevases ajast.
Siin pole juttu mõõgast ega purpurist,
ei kallist riidest, kaunist linasest.
Siin kõneldakse suurest kurbusest,
Jehoova armuks muutund vihast
ning inimesepoja surelikust lihast. (25)

Seejärel loeb Jeesus väga enesekohase katke Jesaja raamatust (Js. 53, 4). Nõnda siis eelistab Visnapuu Jeesus Vanas Testamendis (sest Uut ju veel pole!) armueksotikale ja jehovistlik-toredale sõjakusele hoopis kur-

¹⁹ Leheküljed sulgudes viitavad väljaandele: H. Visnapuu, Jehoova surm. Jõulu-öö nägemused. Tartu, 1927.

²⁰ Vrd. Tuglase skeptilist arvamust: «See müüt [Kristuse kannatusest ja surmast ristipuul] aga, milles hea jumal oma head poega kolmanda isiku — rahva — üleastumiste pärast nuhtleb, on niisama mõttetu ja mõistusevastane kui «Kalevipoja» lõpulugu, kus hea d taevased jõud hea kangelase pärast tema surma ahelaisse lõövad. Nii siin kui seal on sündinud inimlikus mõtlemisprotsessis mingi saatuslik komistus...» (F. Tuglas, Kriitika I. Tartu, 1935, lk. 157). Siit on ka selge, miks Kristus Tuglase isandaks ei passi; miks Kristus individualistliku eetika vaateväljas mõistetamatuks jääb. Kui Visnapuu hülgab konflikti lahendamiseks Jehoova, siis Tuglas hülgab Kristuse.

bust lihast ning vaimust vaevatud inimelaja puhul, vahetades ühtlasi Koguja raamatu metafüüsilise eksistentsimelanhoolia inimliku kaastundmuse pinnal toituva kurbuse vastu. Visnapuu noorpõlveunistus saada arstiks, «et seista kannatava inimese kõrval»²¹, ei nurjunud seega päriselt: ent mitte arstina, vaid poeedina seisis ta kannatava inimese kõrval.

Luts, Visnapuu, Unt, Dostojevski...

Ringiga Lutsu juurde jõudes võiks öelda järgmist. Lutsu Arno Tali põhitoonist lähtuv melanhoolia kuulub ülalpool visandatud tüpoloogilise raami taustal eelkõige visnapuuliku otspunkti juurde. Seesama valu ligimese pärast, mille Luts sajandi algul kunstipädevana eesti proosasse tõi, on kahtlemata suuremal määral sugulane Visnapuu heitlike laulude elutunde kui Tuglase või Aaviku kurbusmeeleolude kauni või Suitsu tõredamalt meheliku vaimuga. Kui siinse Lutsu-käsitluse «Kevadet» puudutava jao motoks sai valitud salm Suitsu «Sapisest kuust» («Keel ja Kirjandus» 1987, nr. 1), siis küll mõnest sobivast märksõnast hoolimata teatavate mõõndustega: «Sapise kuu» kosmiline ja ühtlasi peaaegu sõjakas tusk, ehkki ajaluule vaimsusest mõjustatud, on siiski midagi erinevat Lutsu kurbusepaatosest.

Lutsu ja Visnapuud ühendavaks tunnusjooneks on ka nende melanhooliaväljenduste valdavalt auditiiivne iseloom, plastilise kujundiloome võimaluste allutamine muusikalis-dionüüsilisele puhangule. Pole ilmselt juhuslik, et Lauri kingitud viiul, seesama instrument, mille helivaevades Visnapuugi luule juurde jõudis²², kujuneb Arno kurvameelsuse üheks sümboolseks mängukanniks ja ühtlasi selle ravivahendiks. Samuti pole juhuslik, et jutustuse «Kirjad Maariale» temaatilist arendust saadab üsna hoolikalt astendatud kõdunemisvalsi motiiv, mis 16. peatükis laieneb omaette allegooriliseks pildiks. Tuglaslik melanhooliaväljendus, kahtlemata musikaalsest fluidumist läbi imunud, toetub tugevasti ka apolloonilis-plastilisele inspiratsioonile, koreograafilisele nägevuslikkusele.

Ent päriselt ühtlustada Visnapuu ja Lutsu meelelaadi oleks muidugi patt. Kui jutustust «Kirjad Maariale» saab Lutsu loomingus tõlgendada parima näitena pürgimusest täishingestatud tundeseisundi poole, siis jääb ta sellisena ühtlasi kaugemale kui Lutsu teised väärtteosed sellest mingis mõttes väga rahvalikust sentimentaalsusest, keha ja hinge harmoonia pinnal võrsuvast, inimeselt inimesele suunatud suhtest. «Kirjad Maariale» on ehk Lutsu tähelepanuväärseim katse paiskuda välja inimlikult sooja ligimesemoraali kammitsaist ja jõuda hingeülenduse abstraktsemate kihtideni, kuid ühtlasi katse, mis tõestab, et Lutsu temperament niisugust pingutust peaaegu üksainus kord on suutnudki loomuliku tuhinaga ette võtta — ja selleski oma sentimentaalset põhijõudu mitte kaotada. Ning seetõttu, kui «Melanhoolse Lutsu» eelmises osas on tõmmatud samasusjoon jutustuses «Kirjad Maariale» ja Mati Undi meistritekstides avalduva paatose tüübi vahele, nähtud autorite hingesugulust ja sellest võrsuvat melanhoolset järjepidevust eesti kirjanduses, siis siinkohal mõõngem ometi: ehkki ka Undi teksti paneb tihtilugu liikuma mingi igatsus sentimentaalse harmoonia järele, on see harmoonia temale, erinevalt Lutsust, peaaegu saavutamatu, s.t. Unt ei jõua iial rahvalikult sentimentaalsete lahendusteni, vaid püsib juba põhimõtteliselt «vasem-» või «parempoolsetes» äärmustes sentimentaalse keskmise suhtes ning võib mõnikord hääbuda isegi säärases «tuglaslikus» ekstaasis, mida Lutsu juures küll vähe on loota: «Ma vaikisin. Ma magasin. Mul polnud lõhna ega maitset» («Tühirand»).

²¹ «Loomingu» 1930, nr. 4, lk. 476 («Mälestusi esimesist kirjanduslikest katseist», «Loomingu» ankeet).

²² H. Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid. Tartu, 1921, lk. 17.

Varane Visnapuugi eksleb sageli «äärmustes», isegi paljudes sentimentaalsetes lahendustes säilitab tema tekst tungi eemalduda liiga «inimsoojast» keha ja hinge tasakaalust, väljendugu see tung siis kas lärmakates lihalikes või hingelistes orgiates. Visnapuu tundelaeng ei rahune iial päriselt selleks rahvalikuks sünteeslaadiks, mis Lutsu tekstide nõnda laiale levikule kasuks on tulnud ja mis Lutsust õieti rahvakirjaniku on teinudki (vrd. Tuglase arvamust Jannseni kohta, kes esindab tema meelest «mingit rahvalikku kokkukõla romantismi ning realismi vahel»²³). Visnapuu «kaks algust», kehalise ja hingelise pooluse vastastikuse võitluse, nende vaevalise ja leidmata sünteesi tajut («Kahe ääretuse vahel / kõigun siia, kõigun sinna. / Kuhugi ei või ma minna. / Seob kinni mingi ahel») on tema varasemas luules lausa legendaarne teema. Seejuures nii reljeefselt eristuv, et sellest peaaegu ükski poeedi loomingusse süvenev vaatlus mööda pole läinud.²⁴ Seega on «melanhoolse» käsituspüües selgeid vahejooni Lutsu ja Visnapuu või Lutsu ja Undi vahel, ehkki kõik kolm, nõnda tahetakse siinkohal ometi väita, on mingilt kultuuritüpoloogiliselt aluselt ka ühe, käesoleval juhul tuglaslikule laadile vastanduva melanhooliaplatvormi esindajad eesti kirjanduses.

Ja selleks aluseks on — inimene. Inimene kui ligimene, kui sõber, armastatu, kaaskannataja, põlvkonnakaaslane, ajastukaaslane, keskkonnakaaslane, elukaaslane, ideekaaslane, rahvuskaslane... Lutsu, Visnapuu või Undi paatos näikse alguse saavat just sellest *i n i m k a a s l u s e*, *k a a s a e l a m i s e*, *k a a s t u n d m u s e*, *k a a s a - m o t i i v i s t*, mingisse inimkaaslusse juurduvatest suhetest. Muidugi on Visnapuu ja Unt tunduvalt sotsiaalse ajastu kesksamad kui Luts, kelle suhe inimesega on perekondlikumat laadi, kuigi mitte ajastuvaimulistest reaalistest vaba. Lutsu tegelast tüübid kannavad eneses, küll veidi retušeeritud kujul, ajalooliste tüüpide tunnuseid (vt. näiteks Paunvere poiste kasvamist «Kevadest» «Sügiseni»), Lutsu *k a a s l u s t u n d e* ilmeka näitena meenutatagu aga kas või asjaolu, et Luts ise — kui kirjanik Luts — esineb sageli oma Paunvere sõprade seas nendega võrdväärse, ehkki mõneti kulisside taha jääva tegelasena, vana semuna, koolivennana, samasuguse tüübina, omamoodi veidrikuna teiste veidriku seas — põnevalt kummutuslik ja iseloomulik Lutsu võte, mis nõuaks pikemat vaatlust ja mis Lutsu sentimentaalse, ligimesliku inimesekontseptsiooni hästi esile toob. Tuglase paatoses seevastu avalduvad niisugused kaaslusetungid märksa nõrgemalt. Isegi novellides nagu «Vabadus ja surm» või «Inimese vari» ei ole kandeid mitte ligimese motiiv, vaid inimolemise probleemid üldisemalt; inimene esineb neis eelkõige kui Olija, Olev oma mitmetel abstraktsiooni- ja mõtestustasanditel, kui Mees ja Naine või kui Isand ja Ori jne., s. t. universaalsete kokkupõrgete astmel, mitte inimspetsiifiliselt rõhutatuna; Hinge ühe kehastumisvormina, misjuures kaastundmusest kui intiimse suhte suunajast siin üldjuhul kõnelda ei saa. Kui T. Liiv, võrreldes Tuglase ja K. Rumor-Asti inimesekontseptsioone, jõuab järeldusele, et vastupidiselt Rumorile Tuglas ei sakraliseeri inimest²⁵, siis olgu siinkohal negatiivsele definitsioonile lisatud ka positiivne oletus: Tuglas

²³ F. Tuglas, Kriitika I. Tartu, 1935, lk. 69.

²⁴ «Hinge ja ihu lepitamatus, inimelu lühiduse ja igaviku saavutamatus probleemid, elu ja surma igavene vastuolu, hää ja kurja, õnne ja valu põimimise tõelikkus — see on Visnapuu luule maailm» (vt. J. Kärner, Eesti uuemad luuletajad, lk. 59). Alle deklareerib sõrendatult, et Visnapuu muusal on kaks palet, «üks oman jõuküllusena nooruslikult värske ja jõhker-potentsiaalne lihatsevalle armastusele, teine aga traagiliselt kurb ja valurikas kõige liha pettumuse luulele» (vt. A. Alle, Poeside kuningas, lk. 88). Vastandite poeetika seisukohalt analüüsib Visnapuud ka H. Peep (vt. H. Peep, Henrik Visnapuu teed ja tööd. Rmt.: H. Peep, Pilg peegli taha ehk arupidamisi sõnakunsti teooria ja praktika üle. Tallinn, 1967, lk. 274).

²⁵ T. Liiv, Karl Rumor novellikirjanikuna. «Keel ja Kirjandus» 1986, nr. 12, lk. 722.

ei sakraliseeri inimest kui ligimest, kuid Tuglas väärtustab inimese kui Olija, kui Olemise ainsa mõtestaja.

Sellega seostub protagonistide mõnevõrra erinev kvaliteet. Lutsu ja Visnapuu kaaskonnale on omane kannataja kultus. Kui Visnapuu vastavaid kalduvusi illustreerib laske-mul-olla-kurb-programm, siis Lutsu puhul on Kristuse-hoiaku äraproovimist märgata juba «Kevade» Arno Talis, meenutagem vaid lumesõda: «Viimane [Tõnisson] võitles, nagu oleks ta elu kaalul, kuna Arno iga kord, kui talle mütsakas külge tuli, omaette tasa naeratas.»²⁶ Seevastu «Karavanis» ütleb minajatustaja juba eneseirooniliselt: «Muidugi sattusin aegamööda jälle oma tuntud ossa ja pidin olema see, kes võttis vastu vaikse valuga saatuse lõõgid. Mulle näis väga passivat kannataja osa.»²⁷ Samasuguse enesemääratlusega esineb «Suve» Arno Tali ka oma kirjas Virvele: «... minu elu on pühendatud kannatusele.»²⁸ Nagu Tuglase «Õhtu taevas», mälestatakse siingi üht «melanhoolset õhtut», mida ei veedeta küll kahekesi-naudinguis, vaid üksinda, kaotatud armastust leinates ja teda siiski veel oodates: «Jälle näen eemal kaski säravat vajuva päikese kiirtes ja tunnen, kuidas läheneb raske melanhoolia varitseva ämbliku kombel.»²⁹ Ning võiksime ehk veel kord tõdeda, et kui Tuglas tajub melanhoolias ikka midagi fantaasiaerksat, inspireerivat, mingit võimalust liikuda viljastava esteetilise või filosoofilise kogemuse suunas, mingit ekstaasieelset ootust, siis Lutsu melanhoolia on resigneerunum, kartlikum, tuglasliku hingelise kõrgepingeta, ent ühtlasi heatahtlikum, inimlikum, valmis lahendama end mitte niivõrd ekstaasis, kuivõrd sentimentaalses osavõtu- ja kaastundmu-seaktis. Ja seda kõike nüüd «kannatuse»-märksõnaga ümber öeldes: Lutsu melanhoolia taga seisab üldjuhul kannataja, inimkaasluse esindaja, subjektiivne paratamatus, Tuglase melanhoolia taga pigem kannatus kui abstraktsioon, kui teatav objektiivne paratamatus, üldkehtiv inimhingeline seisund. Kui Tuglase kriitikas leidub mõttekäik, et «geniaalsus

²⁶ O. Luts, Kevade. Tallinn, 1982, lk. 101.

²⁷ O. Luts, Karavan. Rmt.: O. Luts, Kogutud teosed. VI anne. Tartu, 1938, lk. 166.

²⁸ O. Luts, Suvi. Tallinn, 1965, lk. 339. «Suve» Arno Tali kirjapartner on nii mõnelgi puhul ära teeninud hüüdnime «salapärane Virve», nagu näit. P. Amburi mälestustes (vt. Mälestusi Oskar Lutsust. Tallinn, 1966, lk. 260). Ent isegi nüüd, mil Virve-lugu on täielikult avalikustatud, ei ole üleliigne veel kord küsida: kes oli see Virve tookord, «Suve» päevil, enne kui talle uus elu «Sügise» II osas sisse puhuti? Argem huvitugem hetkel prototüüpidest, vaid püüdkem leida vastus tekstiloolisest aspektist: mis põhjustas visandliku, irrutatud Virve-teema sissetoomise «Suvesse»; millega on põhjendatud episoodilise «Arno kirja» paigutamine jutustuse eelviimase, 22. peatüki staatusse? Muidugi, kõike seda võib seletada lihtsa loojakapriisiga või meeleoludega või sunniga kirjutada midagi (lugejate ootusi arvestades) ka Arnost. Mitmemõõtmeliste motiivide otsinguil tuleks aga neile argumentidele lisaks arvestada veel üht niidiotsa, nimelt seda, et Arno-Virve teema nappi arendatust «Suves» põhjendab selle jaoks kohasema paiga leidmine samal perioodil ja osati isegi paralleelselt valminud romantilise põhikoega jutustustes «Kirjad Maariale» ja «Karavan» (vt. H. Niit, Järeisõna. Rmt.: O. Luts, Suvi, lk. 354). Tõepoolest selgub, et just «Karavani» kaudu interpreteerituna avaneb «salapärane Virve» meie ees tunduval määral. Alustades kas või sellest, et «Karavani» esimesel leheküljel nimetab minakangelane oma jutustust «kirjaks» ja viitab mingile teisele «kirjale», mille ta Virvele saatnud ja milles «ülbel» on deklareeritud armastatud Virve ja tema enese teede lahkuminekut. Miks ei võikski me nimetatud «ülbe» lõpparve-kirjana käsitleda sedasama «Arno kirja» «Suves», milles Arno oma suhete katkestamise Virvega teatavaks teeb? Sel juhul kujuneksid aga kahe teksti vahele üpris omapärased pinged, kus «Karavani» proloog oleks peidetud teise, «Karavani» eraldi seisva teksti lõppu. Seesuguse situatsiooni kujundamist tõestab ka tekstide võrdlev analüüs (allegooriline «kirjude sulgede langemise» ja «oma risti kandmise» motiiv, mõlemale minajatustajale ühine avalik kannatajahoiaku ja tragismi deklaratatsioon). Seega on mitmete tekstitunnuste alusel «Suves» salapäraseks jäävat Virvet otstarbekas ja lubatav interpreteerida «Karavani» Virve kaudu — ja vastupidi. Nii-sugune menettlus võimaldaks rikastada mõlema teksti vastuvõttu. Ühtlasi võiksime aga mitte üksnes «Suves», vaid ka «Karavanis» toimuvat vaadelda «Sügise» Virve-loo sissejuhatava osana.

²⁹ O. Luts, Suvi, lk. 341.

pole muud kui anne abstraktselt kannatada» ja et kõigi kunstide allikas on «kujutletud kannatuste maal»³⁰, siis loeme siit muuseas välja: kannatus on objektiivne filter teel hingeülendusele, maailmamõtestamise teatav etapp, teatav «kannatuste maa», sfäär, millesse loov geenius oma ande tõttu suudab siseneda ja mille kaudu ta väärtusteni jõuab. Kannatus ei ole seotud kindla inimtüübiga, geenius ei ole mitte kannataja, vaid kannatuseks võimeline vaim — see nüanss, mis ei osuta mitte ainult kahe käsitusmalli erinevusele, vaid ka nende ühisalusele (milleks on kannatamisemotiivi esiletõst juba iseenesest), võiks toimida mõnes mõttes küllalt olulisena autorite vaatlusel. Tuglase mõttelaadis ei ole esmane kalduvus kehastada, kontsentreerida, pagendada kannatust Kristuse-taolisse isiksusse, lunastajasse, kas või hädavaresse, «õnnetusehunnikusse», ka Popisse päriselt mitte, ka Kurdisesse päriselt mitte; kannatus jääb siin ikka tuntaval määral olemise, mööndagu pealegi, et teatava olemise atribuudiks. Arno Tali melanhoolia on midagi palju isiklikumat («... võib-olla kõneleb siin kõige selgemat keelt minu enese egoism»³¹), ta kannab seda mitte eelkõige kui võimet, vaid kui risti³², painavat enesesüdistust, eetilist kohust. Tal on alati konkreetsemad aegruumiliselt tingitud põhjused.

Seda kõike tähistab hästi tuntud sõnaühend «valu inimese pärast», mis kroonib J. Manni eessõna F. Dostojevski «sentimentaalsele romaanile» «Valged ööd», romaanile, mida on peetud vene «sentimentaalse naturalismi» tüüpilisimaks näiteks³³ ja mille melanhoolne aura ning kannatajamoraal kasvab välja täpselt läbielatud sotsiaalsest tüübist — nn. Peterburi unistajast. Tuglase melanhooliat ei kanna sotsiaalne (olgu või deklasseerunud) tüüp, unistaja, uneleja, kannataja, temal on alati esimesena olemas melanhoolia ise, elu kui kannatus, elu kui unenägu, olemise vaeva enese hääl, ning tegelaskuju konkretiseerivad asjaolud ja inimesespetsiifika jäävad tagaplaanile.³⁴ Kuid seetõttu ei jõua Tuglas inimesele ka iial säärase «sentimentaalse» ja valuliku läheduseni, nagu näit. Dostojevski, Luts, Visnapuu või Unt. Tuglase metafüüsiline melanhoolia ei salli nutmisaldist lunastajatundlikkust, mis allutab enesele Dostojevski unistaja («Mispärast aga, öelge, Nastenka, mispärast niisugustel hetkedel hing ängistub? Mispärast mingi nõiduse läbi, mingi tundmatu meelevalla tõttu kiireneb pulss, pisarad purskuvad unistaja silmist, tema kahvatud niiskunud põsed hõõguvad ja kogu ta eksistents täitub niisuguse vastupandamatu rõõmuga?»³⁵) või mille iseloomustamiseks sobiksid Franz Werfeli luuleread: «Nuttis mitmeti, kõiksugu asendites, nautides ning valjusti kui mahajäet»³⁶. Tuglase melanhoolia ei ole loomuldasa «segu millestki puhtfantastilisest, tuliselt ideaalsest ja ühtlasi (kahiuks, Nastenka!) tuhmproosalisest ja harilikust, et mitte öelda: võimatult labasest»³⁷. Tuglase melanhoolias on isegi agoonias visklev tänavakoer («Õhtu saabub») võõrast, mõistmatut kannatamise seadust truult, stoiliselt pidav olevus, kelles ei ole piiskagi «penilikku» hädavareslust ja kelle ümber voogav melanhoolia on kantiaanlikult ülev³⁸. Tuglase «koera teemas» puudub üldse see madaldava («labase»)

³⁰ F. Tuglas, Kriitika V. Tartu, 1936, lk. 48—49.

³¹ O. Luts, Suvi, lk. 341.

³² O. Luts, Suvi, lk. 238, 340—341.

³³ Ю. Манн. «Больш о человеке». Rmt.: Ф. М. Достоевский, Белые ночи. Москва, 1986, lk. 11.

³⁴ Isegi sotsiaalselt fikseeritud Jürgens «Kuldses rõngas» ei esinda ju lõppkokkuvõttes mingit sotsiaalset tüüpi, mõnevõrra enam küll aga Felix Ormusson, ent siiski vähem nimiromaanis kui «Poeedis ja idioodis», ning Arthur Valdes.

³⁵ F. Dostojevski, Valged ööd. Tallinn, 1971, lk. 35.

³⁶ M. Under, Valik Saksa uuemast lüürikast. Tallinn, 1920, lk. 70.

³⁷ F. Dostojevski, Valged ööd, lk. 28.

³⁸ Vt. I. Kant, Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. Rmt.: Kant's Werke, Band II. Berlin, 1905, lk. 220.

osavõtlikkuse motiiv, see ligimeslikkus, mis näiteks varjundab Visnapuu «penisid»; jääb vaid nending: «Olin võõras sulle, ei võind aidata sind surmaheitluses. Olin suur sulle kui jumalus mulle, ei sa näind, ei tunnud mind.»³⁹ Kannataja on siin mittemiski, kannatus on absoluut, kannatus on olemise seadus, mitte isiklik osadus. Või nagu on kirjutanud H. Raudsepp noorestilise ja ajalaululise protagonististi võrdluses: «Nooreestlane tahtis, nii kuis ta oli, õndsaks saada. Klaos [M. Metsanurga «Orjades»] tahtis saada ainult paremaks inimeseks.»⁴⁰

Sümbolism ja ekspressionism

Lõpetatagu taustavaatlus paari tuntud vooluloolise mõiste akordiga: tuglaslik melanhoolia kui põhiloomuselt sümbolistlik, visnapuulik melanhoolia kui põhiliselt ekspressionistlik nähtus — eeldusel, et tunnistame mõlema autori loojavabadust neid klassifikatoorseid piire ületada. Poola uurija J. J. Lipski on ekspressionismi ja sümbolismi kõrvutades toonud muuseas esile mitmed dihhotoomiad, millest mõned sobiksid hästi piirit- lema ka ülalesitatud melanhooliaarutlust.⁴¹ Need oleksid järgmised. Esiteks, sümbolistliku luule eesmärgiks on tungida kõrgemasse ideede maailma ja seda mõista, samal ajal kui ekspressionism niisuguseid eesmäärke ei sea (vrd. Tuglase melanhoolia tungi hingelisse ekstaasi väljumise suunas ja Visnapuu taotlust «laske mul olla kurb»). Teiseks, sümbolist- aktsepteerib maailma seesugusena, nagu ta on, ehkki ei pruugi seda võimalikest parimaks pidada, samal ajal kui ekspressionisti eetika on akti- vistlik, mässu tõstev. Siia juurde kuuluvad ka H. Raudsepa sõnad: «Viimase [= sümbolistliku draama] idee (saatus) tuli väljast, selle draama tegelased on passiivid mängukannid, «mõistmatu idee» käes. Ekspressio- nistlikus draamas on inimene ise idee looja, teostaja — tema olemus on tegu, aktsioon»⁴² (vrd. Tuglase mediteerivat ja Visnapuu heitlikku/ heitlevat kurbusepaatost). Kolmandaks, «olles aldis estetismile, pigem tunnetuslikule kui aktivistlikule eluhoiakule ning tähtsustades ideaalseid ja absoluutseid väärtusi, kalduvad sümbolistid inimlikke suhteid alaväär- tustama. Et sümbolismi filosoofia on individualistlik, domineerib temas täielik ükskõiksus kollektiivsete huvide vastu. Sellele kontrasteeruvat armastavad ekspressionistid olla hõivatud ühisasjadesse (*common tasks*). Nad sarnastavad end ühiskonnaga ja võitlevad tema hüveolu eest.... Uhesõnaga, nende hoiak on suunatud osadusele, kaaslusele (*participa- tion*)».⁴³ Teisisõnu, «ekspressionism on teravalt antropotsentristlik kunst, milles.... inimene on lähtepunkt, keskpunkt, sihtpunkt....»⁴⁴ (vrd. Tuglase ja Visnapuu «võõra» ja «ligimese» hoiakut, melanhoolia estetiseeritust Tuglasel). Vajaliku möönduse korras olgu küll lisatud, et ekspressionismi kärarikas O, *Mensch*-ideoloogia kaldus omaenese ligimese- taotluste kiuste mõnikord jätma muljet, et ta «sisemis in atmosfäären ammugi kõik veel korran pole, et ta nii palju aega ja vaeva peab kulu- tama välispidise ligimesearmastuse mürgli pääle»⁴⁵. Neljandaks, kui sümbolismi paatos keskendub igavikule, siis ekspressionism on inim- kesksusele lisaks ka historistlik, lähtudes ajaloolisest konkreetsusest. Ekspressionistliku ajataju sotsiaalne «meie aeg», dünaamiline tuleviku- perspektiiv saab ajaluule konstitutiivseks kategooriaks, vastandudes süm-

³⁹ F. Tuglas, Hingede rändamine, lk. 166.

⁴⁰ H. Raudsepp, Mait Metsanurk ja tema aeg. Tartu, 1929, lk. 118.

⁴¹ J. J. Lipski, Expressionism in Poland. Rmt.: Expressionism as an international literary phenomenon. Paris — Budapest, 1973, lk. 300—301.

⁴² H. Raudsepp, Ekspressionism. Uue kunsti teooriast ja praktikast. Tallinn, 1922, lk. 57.

⁴³ J. J. Lipski, Expressionism in Poland, lk. 301.

⁴⁴ U. Weisstein, Expressionism as an international literary phenomenon. Rmt.: Expressionism as an international literary phenomenon, lk. 24.

⁴⁵ A. Aile, Koketteriist Issandaga. Rmt.: A. Aile, Lilla elevant, lk. 65.

bolistlikele kategooriatele «kusagil» ja «kunagi». Ent see punkt nõuab lisakommentaari.

Et melanhoolne seisund on üldse erilisel ajalundlik — on ju melanhoolia sümboliks Saturn, Kronos ise; ajahetkede kiiva Lugeja motiivi on arendatud näit. «Kirjades Maariale» —, siis ei viibi ka Tuglas kui põhiliselt «sümbolistliku» kurvameelsuse esindaja üksnes igavikumail ja ajatuses, ehkki sinnapoole käivad tema püüdlused. Esiteks, isegi Tuglast ei ole alati puutumata jätnud see veritsev «ekspressionistlik aeg», mis elab Visnapuus. Olgu ühe kirkaima näitena Tuglaselt esitatud kas või Arthur Valdese kirjanduslik elulugu või selle imaginaarse autori novell «Antoninus».⁴⁶ Ent käsitledes Tuglast kui põhiliselt sümbolisti, ei saa ometi jätta tähelepanuta ajafenomeni läbielamist sümbolistlikult varjundatud vormis. Ehkki «sümbolistlik aeg» taotleb vaibuda igavikuhetkes, püsivad ekstaasimomendid temaski vaid oodatud haruldustena ning aeg jääb sageli toimima. Kuid see on eriline aeg — igavikulähedane, «õilsa» melanhoolia abstraktne aeg. Tuglasliku aja sümboli leiame artikli alguses esitatud «Õhtu taeva» fragmendist, samuti autori enese lühiproosakogu kaanelt — selleks on liivakell, seesama liivakell, mis Düreri gravüüri metafüüsilist mõtiskelu emblematiseerib. Liivakell, mis ju eriti selgesti toob esile aja eepilis-traagilise paigalpüsimatuse ja kaduviku filosoofilise idee, ka bergsonliku «kestvuse»⁴⁷, mis aga ei kajasta absoluutselt seda ekspressionistlikule ajale niivõrd olulist aasta-, päeva-, tunni-, minuti-, sekundivalu, seda seerite asendi ähvardavat dünaamikat, neid veerand-, pool- ja täistunni ahistavaid pommlööke, seda «penikarja põõsan», seda «aja hurda peni» (J. Kärner), seda «meie aega». Tuglase aeg on «igavene aeg» või isegi «igaviku aeg», küll *contradictio in adjecto*, ent see-eest ilmekas. Juba tuglaslikku ajanostalgiat ümbritsev atribuutika võtab võimaluse tõlgendada teda ajalaulude laadis: «Ah, tunnen jälle: aeg ruttab, aeg ruttab. Aeg ruttab üle su pärgade. [— — —] Ah, aeg ruttab, aeg ruttab. Aeg ruttab üle peeglite ja allikate» (minu sõrendused — *J. U.*).⁴⁸ Või mõelgem novellile «Maailma lõpus», mille minapersoon elab küll ajas kui sellises, aga mingis väga kauges ja teiselaadses ajas oma eakaaslaste inimliku ajaga võrreldes: «Inimlik, liig inimlik oli kõik mu ümber! [— — —] Ma ei võinud jääda mu kodukülla. Mul ei olnud enam kaasvanuseid, ei noormehi ega neide. Olin noor, kuid mu juuksed olid lumivalged ja mu samm raske kui tina.»⁴⁹ See nietzscheaanlik «menschliches, allzumenschliches», mis Tuglase ärapöördumise ligimesearmastusest lausa loosungiks sõnastab, on kaudne vastulause Visnapuu hüüdele «ärge tapke inimest!», ühtlasi vastava aja (stu)taju eiramine. Ja isegi siis, kui Tuglas oma aegruumilised koordinaadid enam-vähem konkreetselt üles kirjutab, nagu näiteks miniatuuris «Õhtu saabub», pikib ta konteksti läbi sõnamaterjaliga, mis need koordinaadid meditatiivselt tinglikuks muudab: «Mingi Pariisi ääretänav, kusagil Euroopas ja Prantsusmaal. [— — —] Istun kafees, ta rüpes, ta dekoltees, ei tea kust tulnud. Olen saabund kui kuu päält, voorimeheks Wells või mõni muu. Ta on lendand ära, mina olen maha jäänd, mul pole kuhugi ruttu» (sõrendused — *J. U.*).⁵⁰

⁴⁶ A. Oras näeb tervet «Raskuse vaimu» seisvat «meeleolult ja osalt ka ainetelt otse keset ajaloolist hetke» (vt. A. Oras, Friedebert Tuglase ilukirjanduslik looming. «Looming» 1986, nr. 2, lk. 247).

⁴⁷ Poeetiliseks näiteks kõlbab kas või Jurgis Baltrušaitise luuletus «Liivakell» (1911), mille 1. ja 3. salm võiksid eesti keeli nõnda kõlada:

Nõrgub, nõrgub liivateri
omasoodu olemisse,
ajalõng kõik ühte kerib,
sündimised suremisse.

Vahelduses õõ ja päeva
nõrguv liivalõng ei muuda
lühemaks ei ühtki vaeva,
helge hetk ei kesta suuda.

⁴⁸ F. Tuglas, Hingede rändamine, lk. 154.

⁴⁹ F. Tuglas, Saatus. Tallinn, 1917, lk. 49.

⁵⁰ F. Tuglas, Hingede rändamine, lk. 161.

Ja viimaks toogem välja ka see, millest alustatud — piibel kunstiteose tsitaattekstina. Ei ole vist kahtlust, et evangeelsed ja apokalüptilised, seega uustestamentlikud motiivid omandasid ekspressionistlikus ajaluules erakordselt suure kaalu. Veendumaks selles sirvitagu kas või eesti luuleilmas sajdani teise ja kolmanda kümnendi vahetusel ilmunud kogusid, kus pidevalt korduvad Kolgata ristilöömist ja Kristust-Lunastajat märkivad sõnasümbolid ning teemad hästi silma torkavad.⁵¹ Et sinne teemakäsitus sai alguse Ketsemani aia motiivist, siis on isegi sobilik ekspressionistlikult uustestamentliku elutunde motona tsiteerida lõppridu Kurt Heynicke Ketsemani motiivi tõlgendavast luuletusest: «Isa, sinu ilm on meie rist. / Ära lase seda mööda minna.»⁵² Kuid sama kõnekas keelt räägib H. Raudsepa sõnastatud ideemääratlus: «Ekspressionism on uus religioon: ta otsib Jumalat, Kristust ja Lunastajat Kolgatal...»⁵³ Kahtlemata ei ignoreeri ka sümbolistlik maailmatunnetus Uue Testamendi üldkäibivaid kujundimalle, vaid leiab sealt eneselegi erutavaid teemavõimalusi (näit. Salome motiiv), kuid nõustugem ometi Philippe Julliani autoriteetse arvamusega, et «evangeeliumide dramaatilised stseenid ei kütkestanud sümboliste»⁵⁴. Mis sümboliste piiblis enam kütkestas, sellele on osutatud juba eespool seoses Tuglasega.

Nentigem seega veel kord: sedasama, mida Visnapuu tegi ühiskonna ja kultuuri avaramate kujundireaalide ning keha- ja hingeväljenduste äärmuslikemal tallermaadel (eespoolses tähenduses), tegi Luts enam n.-ö. kodu- ja perekondlikus ringis ning suurema pingete tasakaaluga, rahvalikus sentimentaalsevõitu laadis. Seesuguse kõrvutamise läbi elustub reljeefsemalt ka Luts kui novaator meie sajandialguse kirjanduspildis. Rahvaliku jututraditsiooni tundelise jätkaja oreoli lisandub midagi palju kirkamalt konkreetse ajastuga liituvat. Lutsugi loominguloos lahvatub esile rööbiktung ajaluu inimese ja inimkaasluse otsinguile, siingi kostab vestelise jutukoe alt tagasihoidlik, sordiinitatud veenjähäl — «inimene on püha, armastage inimest», kuigi visnapuulikku tapahirmu on siin vähe. See Lutsu «melanhoolne lemmiktüüp», see Arno Tali, kes melanhoolse järjekindlusega ligimeslikku lepingut otsib, oli ju samuti omamoodi ajaluu lüüriline kangelane, ehkki tema juures puudusid ekspressionistlikud värvid, puudus ekspressionismi abstraktne, mõnikord õõneski humanism, mida asendas tegevam, toimivam, soojem suhe inimeluga. Sellisena oli Lutsu proosategelane midagi uut tuglasliknooreestilise taevarendade ratsuri kõrval, ja sellisena midagi uut ka meie kriitilise realismi inimesekontseptsiooni järel. Ning seetõttu olgu lõpetuseks veel kord rõhutatud: Lutsu melanhoolia ei olnud üksnes isikliku temperamendi küsimus, Lutsu melanhooliat ei süvendanud üksnes XIX sajandi lõpu usuõpetusliku koolikultuuri eetilise põhihoiak, sest — Lutsu melanhoolial oli ka tunduvaid ja spetsiifilisi XX sajandi tunnuseid, temas oli midagi väga ergalt aja vaimule vastavat ja midagi seda kordumatu omapärana tõlgendavat.

⁵¹ Piiblimotiive rakendades ei võinud ka eesti ajalaulikud päriselt tühistada täiskristlikku tõlgendustraditsiooni, kuid see kasutati nüüd ära uut tüüpi, rohmakama, kibedama, vastuolulisema ligimesesuhte manifesteerimisel. Traagilisest mõnituspaatosest kantud keelt räägib näit. K. Schmidt-Rottluffi puuninaga või A. Alle «rohelistekoonuga» Kristus. Et siin tõepoolest ei olnud tegu üksnes ühemõtteliste vulgaarsustega, vaid heitliku, eneseiroonilise maailmavaluga, tõestagu kas või see, et eestigi ajaluu esineb Kristuse-ristilöödu rollis kohati lüüriline kangelane ise (eriti Barbarusel, ka Underil).

⁵² M. Under, Valik Saksa uuemast lüürikast, lk. 139.

⁵³ H. Raudsepp, Ekspressionism, lk. 31.

⁵⁴ Ph. Jullian, The esthetics of symbolism in French and Belgian art. Rmt.: The symbolist movement in the literature of European languages. Budapest, 1984, lk. 541. Vastuväiteks olgu siin esitatud vähemasti üks nimi saksa sümbolistlikust kunstist — Franz von Stuck.

Mati Undi dramaturgilised tekstid. Tallinna periood

Empiiriline katse

PIRET KRUSPERE

Raske oleks tänapäeva eesti kultuuripildis leida teist loojanatuuri, kelles kirjandus ja teater nii võrdväärse ühenduse oleksid leidnud kui Mati Undi puhul. Iga abstraheriv võte Undi loomingus suhtes — ning seda teatrikunstis ühe elemendi, teksti lahutamine lavastusest muidugi on — mõjub vähem või rohkem vägivaldsena. Seda enam et Unti on vaadeldud ja ta ise on end manifesteerinud sünteetilise teatri eest seisjana, millest «vindunud kirjandusihimused» midagi ei taipavat.¹ Lisaks on paljud Undi näidenditeksid lõplikult sündinud lavastusprotsessis, koostöös näitlejatega. Ja ometi pakuvad need lavalisest vastest lahtirebitud tekstid oma ajutises vaieldamatus iseolemises alust nii mõnekski tähelepanekuks.

Kahe viimase aastakümne jooksul («Vanemuise» kirjandusala juhatajana töötas ta aastail 1966—1972, Noorsooteatri samale ametikohale asus 1975, koosseisulise lavastajana sealsamas tegev 1981. aastast) on Unti näidendite kirjutamise kõrval olnud meie viljakaim dramatiseeringute ja lavakompositsioonide looja, esinenud teatriideoloogia ja -kriitikuna ning saavutanud 1980-ndatel aastatel arvestatava staatuse lavastajana.

Alljärgnev püüab pakkuda ühe võimaliku sissevaate Mati Undi Tallinna perioodi draamaloomesse ning riivamisi puudutada ka selle aja-järgu dramatiseeringuid. Undi dramaturgiast kõneldes ei saa dramatiseeringutest ja töötlustest vaikides mööda minna, sest õieti on piir kirjjaniku originaalnäidendite ja dramatiseeringute vahel hajus ning vaieldav ega võimalda tekste lausa üksüheselt liigitada. Vahemärkuse korras: dramatiseeringute teoreetiliste probleemidega ongi meil seni vähe tegeldud. Segadus valitseb näiteks žanriterminoloogias. Kahe viimase aastakümne jooksul on teatraalid kasutanud üsna suvaliselt valitud 20—30 žanritermini: *dramatiseering*, *instseneering*, *teatraliseering*, *teatritükk*, *lavaseade*, *kompositsioon*, *mäng*, *töötlus*, sekka *multimeedium*, *fragmentarium* jt.

Viimati võttis sel teemal sõna Andres Heinapuu, tehes argumenteeritud ettepaneku nimetada eepilise teose dialoogivormiliseks ümberkujundamist *dramatiseerimiseks* ja selle tulemust seega *dramatiseeringuks*, *instseneering* taandada aga lavastuse sünonüümiks (kui selle termini järele üldse vajadust ongi).² Nentigem samas, et leidub siiski siirdetähtsusi, mis dramatiseeringu mõiste alla ei mahu, nagu näiteks erilaadsed lava- ja luulekompositsioonid ning klassikaliste teoste ja motiivide töötlused. Üldnimetusena, abstraktsioonina võiks ehk käibida termin *dramaturgiline tekst*, mis hõlmaks kõiki eelnimetatud teisendeid ja kujutaks endast teatavat iseseisvat vaheetappi alusmaterjali ning selle lavalise tõlgenduse (lavastuse kui *teatriteksti*) vahel.

Autorite nimistusse, kelle teoseid Mati Unt on Tallinna perioodil dramatiseerinud või kelle ainetel-motiividel ta teatrile tekste on loonud (olles paljudel juhtudel ise ka lavastaja), kuuluvad V. Katajev, A. Christie, P. Vallak, A. Tolstoi, A. H. Tammsaare, M. Lermontov, F. Dosto-

¹ M. Unt, P. Torga, Teatrimanifest number üks. «Teater. Muusika. Kino» 1985, nr. 9, lk. 72—73; M. Unt, Meeldis. Mõjus. Mis edasi? «Teater. Muusika. Kino» 1986, nr. 8, lk. 63—64; A. Hansen, Tühi ruum — täidetud ruum ehk veel üks teatrimanifest. «Vikerkaar» 1987, nr. 5, lk. 45, 48.

² A. Heinapuu, Näidendi instseneeringu seade?! «Teater. Muusika. Kino» 1984, nr. 11, lk. 83.

jevski, A. Dumas (noorem), G. Boccaccio, M. Tikkanen, V. Bõkav, L. Feuchtwanger, A. Kallas, J. Swift, H. Chr. Andersen, I. Tšepovetski, S. Maršak. Niisama märkimisväärne on Undi osa teatraliseeritud luulekavade ja kirjanduslike kompositsioonide traditsiooni taaselustamisel 1970-ndate aastate lõpul.

Alustekst, millelt Undi dramaturgiline tekst tõukub, on valdavalt eepiline. Lihtsustatult aga võiks väita, et Unt on dramatiseerinud kõike: müüti ja muinasjutusüžeed, aja- ja elulugu, dokumentaalseid ja epistolaarseid materjale ning oma loomingutki («Peaproov» kui filmistsenaariumi «Surma hinda küsi surnutelt» parafras). Käesolevas lühikäsitluses püütakse osutada mõnede tüpoloogilistele erinevustele, mis ilmnevad mingil alusteksti vaadeldaval töötlusastmel. Jälgitud on tekstides eelkõige tegelassüsteemi ja kõnestruktuuri tasandil avalduvaid ühisjooni.

Ka Undi dramaturgias väljendub markantselt fragmentaarsus kui tema koguloomingule iseloomulik joon, mida on analüüsinud Tiit Hennoste.³ Dramatiseeringuis domineerib enamasti ühe alusteose tekst, millele fragmentide või tsitaatidena lisanduvate sekundaartekstide maht võib olla üsnagi erinev. Kui sekundaarteksti ei kasutata, tihendatakse alusteksti ennast või valitakse sellest üksnes teatav motiivistik. Sekundaartekst võib uues koosluses funktsioneerida teisest ajast ja ruumist pärit võõritava kommentaarina. Alusteksti emotsionaalseks taustaks kasutatakse vahel luulet või lisatakse alustekstile mitmeid sekundaarmaterjale luule-, proosa-, publitsistika-, dokumentaal-, uurimus- jm. tekstide näol, kusjuures need sekundaarmaterjalid keskenduvad taas valdavalt ühe dominandi (süžee, loo) ümber. Muinasjutud esituvad Undi versioonis tavaliselt äraspidiselt või tänapäevastatud kujul.

Tekstide järgmisel tinglikul funktsioneerimisastmel on Undi taotluseks luua üksikutest iseseisvatest fragmentidest tervik, konstrueerida läbi isikliku prisma uus, iseväärtuslik maailmapilt. Kõige esmalt said selle loomesuuna ilminguiks tema luulekavad ja -kompositsioonid, subjektiivsed ajastu-, autori- või temaatilised antoloogiad — kui kasutada kirjaniku enese määratlust. Luule on üldse Undi loomingut pidevalt saatev kõrvalheli, luuletekste kasutab ta ka oma sünteesnäidendites. *Sünteesnäidendiks* on Mari Peet nimetanud näidendeid, milles erinevate stiilielementide liitumisel jäävad domineerima ikkagi dramaturgiale iseloomulikud jooned — mööndusega, et erinevad stiiliosised ei pruugi alati ühineda sünteesiks, vaid võivad moodustada ka montaaži.⁴ Undi dramaturgias näib eelõeldu igati kehtivat. Tõepoolest võib ta jääda otse pelga kompilatsiooni tasemele («Dr. Noormanni kirjasõprade kokkutulek»), luua dramaturgilisi tekste montaaži- või kollaaživormis («Good-bye, baby», «Tinasõdur, baleriin ja siga», «Kollontai») või tõusta teisel täielikult emantsipeerunud tekstini («Vaimude tund Jannseni tänaval»). Ühe alusteose puhul võtab Unt impulssidena vaid üksikud motiivid, arendades need suveräänseks teoseks («Gulliver ja Gulliver», «Peaproov», «Tare-tarekese näärripidu»), ühe autori mitmest teosest loob ta montaaži («Tinasõdur»), erineva tunnetusväärtusega materjalide kaudu uurib konkreetse ajaloolise isiku elulugu. «Good-bye, baby» integreerib oma stilistilises varieeruvuses paljusid Undi dramaturgiale omaseid aineid, teemasid ja kujutusvõtteid: esindatud on dokumentaalne ja müütiline aines, teatrimotiivistik, valikuvabaduse ja vastutustunde problemaatika, allegooria vaheldub publitsistlikkusega, neutraalne faktistik satiiri ja groteskiga, domineerib monoloog.

Süžee või motiivide laenatust pole Unt kunagi varjanud, uurimuslikku

³ T. Hennoste, Silmad aega ja ajalukku. Mõtteid M. Undi «Valitud teoseid» vaadates. «Sirp ja Vasar» 14. III 1986, nr. 11. Vt. ka: T. Hennoste, Mati Unt. Teksti terviklikkus. XXIX Kreutzwaldi päevade konverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1985, lk. 29–32.

⁴ M. Peet, Jooni eesti nõukogude näidendite poeetikast. Tallinn, 1974, lk. 42. (Käsikiri ENSV TA KKI-s.)

Eesti kirjanikke kunstis

Artur Alliksaar

(Ilmar Malin. «Poet», õli, 1972—1975; Eesti NSV Kunstifond.)

TAHVEL IV

Eesti kirjanduse kunstis

Paul-Eerik Rummo
(Kaljo Põllu, metsotinto, 1973.)

alget tekstidele lähenemisel osutab kasutatud kirjanduse loetelu näidendi eessõnas või lavastuse kavalehel. Dramaturgias esineb Unt eelkõige interpreetrijana ja esitab rõhutatult oma nägemuse, oma tõlgendusvõimuse, oma kontseptsiooni «võorastest» tekstidest lähtudes, neid ümber struktureerides või kommentaaridena kasutades. Kui näiteks luuletsitaadid võimendavad muidugi põhiteksti emotsionaalset funktsiooni, siis rohke dokumentaalse või ajaloolise faktistiku esitamine loob omakorda hädatarviliku informatiivse fooni. «Good-bye, baby» stseenis «Õpilane lahkub koolist» ja mujalgi muutub faktijada, «võõra sõna» hüperboliseeritus aga juba täiesti iseseisvaks kunstiliseks kujundiks. Vahel tekitab kommentaar eelnenud tekstiga pingetava dissonantsi («Kameeliadaamid»). Suuresti just sekundaar- resp. kommenteerivate tekstide kaudu tungib Undi dramaturgiasse eepiline element.

Kirjaniku kommenteerimistarve materialiseerub tegelassüsteemiski, n.-õ. kommentaatoris. Nii, nagu kommenteerivad tekstid näidendite või dramatiseeringute aegruumilist tervikut lõhuvad ja nihestavad, niisama seisavad need kommentaatoridki brechtliku võõritusefekti teenistuses, rõhutades esituslaadi tinglikkust. Võte iseenesest on Undile varemgi omane olnud: tegelast suunav jutustaja figureeris juba tema esiknäidendis. Näidendis «Phaethon, päikese poeg» pöördub Eaphus publiku poole Näitlejana. Kommentaator võib jääda ka neutraalseks kõrvaltvaatajaks (Muinasjutuvestja «Tinasõduris», assistendid «Kollontais»), kuid näiteks «Vaimude tunni» Vaivur sekkub tegevusse mängujuhina.

Kommentaatori ühe võimaliku modifikatsioonina on käsitatav osatäitja kahestumine, kuid teistsugusel tasandil, kui seda on tegelase/rolli suhted «Peaproovis», kus rollivahetuse tingib süžee. «Rästiku pihtimuses» ja «Pihtimuses allilmast» asetuvad tegelaskujud jutustaja või kommentaatori rollis uude aegruumi: esimeses vaheldub ühe isiku esituses Näitlejanna ja Olga tekst, teise lõpetab tsitaat A. Camus'lt tegelasi kehas-tanud näitlejate esituses. Analoogilist võõritavat lõppkommentaari koh-tame Undi teisteski dramatiseeringutes.

Monoloogi puhul on tegelane ise läbivalt jutustaja, meenutaja, pih-tija («Kollontai», «Dr. Noormanni kirjasõprade kokkutulek»). Unt on lavale seadnud palju pihtimuslikke tekste, monolooge. Kas seostub see ehk 1980-ndate aastate teatri üldpilti iseloomustava suunaga? Põhjus tun-dub peituvat osalt selleski, et Undile sobib kammerlik teatrilaad — seda just lavastajana —, töö väikese trupi või üksiknäitlejatega. Niisuguses vormis on valminud lavastaja Undi parimad tööd, senise tipuna «Vai-mude tund». Nimetatud suund kajastub ka tema dramaturgilistes teksti-des. Näiteks dramatiseeringute puhul valib ta tihti alusmaterjaliks mono-loogilise struktuuriga teksti, monologiseerib selle ise (vrd. minajutustaja osatähtsus Undi proosas) või redutseerib tegevust ja tegelasi. Leidub küll ka vastupidiseid näiteid — rõhutatud vaatamängulisust, teadlikku teatraalsust —, ent siiski iseloomustab üht olemuslikku osa Undi drama-turgiast, mida võiks nimetada konversatsiooninäendeks, vähene lavaline tegevus ja teksti (monoloogi, dialoogi) prevaleerimine. Tähelepan-dav on ju Undi puhul süžeede nappus ka proosas. Üsna tihti tegelased ei tegutse, vaid autori enda sõnutsi «räägivad ja vaikivad». Siinkohal sobib meenutada vana revolutsionääri Matiesenit «Peaproovist», tema äärmi-selt nappi teksti, mis mõjub eetilise vastukaaluna filmitegijate ülespuhu-tud ilukõnelisusele. Groteskses või satiirilises valguses kujutatud tege-laste kõnet esitab Unt argisena, põimides sellesse argood ja anglitsisme.

Silma torkab üks abstraheeritud tegelastüüp — võimumehhanismi kuulekad käsutäitjad. See funktsionaalne tegelaspaar ilmus «Phaethonis» sõduritena ja on tegutsenud teisteski Undi näidendites (A ja B «Impe-raator Nero eraelus», statistid «Peaproovis»), mõjudes ühtaegu grotesk-selt ja hoiatavalt.

Sümboliväärtusega üldnimelisi tegelasi leidub Undil üldse palju, eriti

Tallinna perioodi varasemas draamaloomes — ilmnes ju 1970-ndate aastate alguse eesti näitekirjanduses laiemaltki tendents karakterit taandada. Ilmekaks näiteks on «Good-bye, baby», milles ka müütilised ja konkreetsed ajaloolised kujud võrdsustatakse sisuliselt märgiliste tegelestega, rõhutades seeläbi näidendi tervikuks ühendavat ideed. Süvapsühholoogilisi karaktereid Undi näidendeis tavaliselt ei kohta, pigem tegutsevad sotsiaalselt determineeritud tüübid. Nende kaudu võimendub ka Undi dramaturgia ühiskondlik suunitlus — ning seda varjamatumalt, deklaratiiivsemalt kui kirjaniku proosaloomingus.

Undi tundlikkus avaldub nii tänapäeva teatri suundumuste kui ajastu sotsiaalsete probleemide suhtes. Ta uurib väärtushinnangute skaalat («Good-bye, baby») ja inimeneolemise dimensioone («Gulliver»), käsitleb valikuvabaduse ning kunstniku aususe ja vastutustunde teemat («Peaproov»). «Imperaator Nero eraelu» võib tõlgitseda ajalugu aktualiseeriva hoiatusnäidendina (vrd. «Phaethon» kui aktualiseeritud müüt). Kiire reaageering «siin ja praegu» ühiskondlikus õhustikus eksisteerivale dr. Noormanni fenomenile on doktori kirjasõprade kokkutuleku vormis esitatud anonüümsete pihimuste jada, mis jääb sisult küll üheplaaniiliseks.

Tulles tagasi Undi dramaturgia tegelassüsteemi juurde nentigem, et mitmeplaaniilsemalt on kirjanik kujutanud naisi. Naistegelaste kaudu võimendub valikuvabaduse teema, neis tegelastes avaldub dramaatiline rollikonflikt, vastuolu igatsetava ja reaalse vahel, aga ka vastuolu Looja ja Võitleja aadete ning Ema ja Naise kohustuste vahel (Kollontai, Koidula). Kollontait kõneldes osutagem veel ühele Undi dramaturgias piisavalt representatiivsele tegelastüübile — revolutsionäärile, idee eest võitlejale. Kollontai jääb oma eluloo refereerijana lugejast või vaatajast paraku distantseerituks. Sellesse tüübijaotusse kuulub aga veel Matiesen. Teatava mööndusega võib siia arvata ka S. Allende ja Che Guevara; viimased jäävad siiski pigem märgi tasemele. Uurida lähemalt nimetatud inimtüüpi, muutes samas ettekujutust revolutsionäärist kui samba-pühakust — see näib olevat Undi oluline, tähtsaim taotlus.

Undi naistegelaste galeriid ilmestab komplitseeritud kujuna «Peaproovi» Mari/Maria, «Imperaator Nero eraelu» astuvad nimitegelase vastu ema ja naine (Agrippina ja Octavia). Aina kättesaamatu ideaalina muudab paleuslik naine oma näivat kuju «Tinasõduris». Mitmed Undi dramatiseeringud otse keskenduvadki naistegelaste ümber.

Meeste «mängud» on omamoodi süüdimatud, kuid sellest ka nende ohtlikkus (Nero, Huun ja Karu «Peaproovis», Gulliver). Mehed kas assisteerivad naisi (assistendid, Valvur) või esitavad küünilisi kommentaare («Kameeliadaamide» A, B, C), igatahes jäävad nad naiste varju. Naised on intrigeerivamad. Vahest ehk peitub «Vaimude tunni» Valvuri repliigis («Midagi pole mulle selge. Aga mulle lihtsalt meeldivad naised. Ma uurin neid ja püüan mõista») ⁵ ka kirjaniku enese salajane ülestunnistus?

Undi tekstidel on mitmekülgset tihe seos teatriga. Teatripraktikuna on ta olnud aldis muutuvale teatriprotsessile. Näiteks resonanceerib nii «Good-bye, baby» kui ka seni lavastamata «Imperaator Nero eraelu» üsna eeldatavalt 1970-ndate aastate Noorsooteatri plakatiliku, agiteeriva, kaasamõtlemisele kutsuva teatrilaadiga. Säilitades sotsiaalselt aktiivse suunitluse ning jäädes ühtlasi truuks groteskssele kujutusprintsibiile, on Unt «Peaprooviga» teinud sammu dramaturgilise tervikkuse ja tegelaskujude süvenenuma psühholoogilise töötuse poole. «Kollontai» peegeldab ajastuomast (biograafilis-)dokumentaalse ainese ekspansiooni draamakirjandusse. Pihimuslikkusest oli juba eespool juttu. Ja «Vaimude tunni» pöördumine mineviku suurkujude poole on 1980-ndate aastate esimesele poolele kõigiti iseloomulik. Niisiis: moest Unt ei hälbi, kuid jääb sellest hoolimata omanäoliseks.

⁵ M. Unt, Räägivad ja vaikivad. Tallinn, 1986, lk. 107.

Palju kasutab kirjanik otsest teatritegemise ainekst või motiivistikku, ja seda sageli parodeerivas, (enese)iroonilises laadis. Vastavasisulisel stseenel leidub dramaturgilises tekstis «Good-bye, baby», «Tinasõduris» hakkab tegevustikku lülitatud teater teatris organiseerima kogu näidendi mitmeplaaniolist aegruumilist struktuuri, «Gulliveris» parodeerib nimategelase (nuku)mäng lülitutidega nukuteatri stampe. «Imperaator Nero eraelu» algab Nero kostümeerimise stseeniga: «Ma riietun Nero kostüümi teie ees. See on ju tuntud uuema teatri nipp — minna ossa sisse vaataja silma all. Sellega tahetakse tavaliselt öelda, et «teater on mäng». Et sellega «teater tahab publiku ees ausalt avada kõik oma mängureeglid». Meie täna nii ei tee. Mingeid mängureegleid me ei ava. Ma riietun siin sellepärast, et ma tahan, et te mind näeksite ja veenduksite: ma olen kõige harilikum inimene. [— — —] Nii, nüüd ma olen riides nagu Nero. Kui ma veel Nero moodi käituma ka hakkkan, siis ma olengi Nero. Sest Nero on see, kes teeb nagu Nero. Alustame etendust.»⁶ Teise vaatuse avastseen aga esitab sündmuste refereeringu nukuteatri etendusena. Octavia üle peetava kohtuprotsessi pidevust lõhub Nero teatrimäng, hiljem muutub mänguteatri lavakarp Octavia jaoks vanglaks, mispuhul Nero talle lausub: «Võitled neljanda seina vastu, laps? Kui paljud on enne sind seda teinud... Tunned? Kas tunned tukivingu? Tunned, kuidas teater sekkub ellu?»⁷ «Imperaator Nero eraelu» ja «Good-bye, baby's» on kasutatud ka varieteelemente. Ja *last but not least* — isegi Maršaki motiividel loodud «Tare-tarekese nääripeos» on Unt osanud teksti sulatada stseeni, milles head loomad nääriivanadeks maskeerunud halbadele metsaelanikele pahaaimamatult näitemängu etendavad, hakates remargi kohaselt «raginal mängima». Teater teatris näib Unti üha köitvat, sealjuures ka inimese ja rolli suhe. «Peaproovi» Juhani jaoks esindab roll «parema mina» võimalust, mõjutades tema endagi elu.⁸

Rõhutatult ekspressiivne, teataval määral isegi estraadlikkusesse kalduv teatrilaad pole Undile samuti võõras. Brechtlikult räme, võõritusefektile apelleeriv kujutamispriintsiip on sisse kirjutatud eriti Tallinna perioodi alguse dramaturgilistesse tekstidesse (näit. stseeni pealkiri laval nähtavana «Good-bye, baby's»). Ka ei eita Unt oma sümpaatiat vaatamängulisuse vastu: «Tangod, püssipaugud, punane valgus — niisugused asjad on mind ikka vaimustanud. On see teater? Vist on.»⁹

On põhjust kõnelda veel undilikust remargipoeetikast, mida iseloomustab kirjanikupoolse lavastajanägemuse või kontseptsiooni avamine, oma taotluste ja kujutluste seletamine. Nappide vahenditega — ühesõnalised laused remargina — loob Unt tulevase etenduse lavalise atmosfääri, hinnates eriti selle visuaalset külge (Undi enese maailmatajugi on peetud visuaalseks — T. Hennoste). Siinkohal tasub taas meenutada Undi kui sünteetilise teatri eest seisja positsiooni — teatri tunnustamist semiootilise ansamblina. Kaudselt realiseerub see töökspidamine ka remarkides täpselt määratud valgus- ja helirežiis: «tüüpiline «öine» teatrivalgus», «varieteevalgus», «kuuvalgus», «Horisont tõmbub punaseks nagu loojangu ajal», «Seniidis süttib ere täht», «Täisvalgus», «pikk veniv karjatus» (kajaefektiga), «Meremühin, kajakate üksikud hõiked. Laevasireen», «Ilus ja nukker muusika», «öökulli hõige», «Ehtsa vee lobin» (Undi tegelased pesevad end laval tihti), ««Marseljees», «Vivaldi», «Muusika, kauge, eksootiline», «Pommiplahvatused, kuulipilduja valangud», «Kauged helid». Üsna sageli määrab Unt tegevust saatva muusikapala, laulu.

⁶ M. Unt, Imperaator Nero eraelu. Tragikomöödia, lk. 4. (Käsikiri ENSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsuses.)

⁷ M. Unt, Imperaator Nero eraelu, lk. 40.

⁸ L. Epner, Kaasaegse eesti näitekirjanduse piirjooni. «Looming» 1985, nr. 7, lk. 968.

⁹ M. Unt, Dramaturgi lüüriksed killud. Teatrimärkmik 1976/77. Tallinn, 1979, lk. 241.

Ette tuleb ka üldisemat atmosfäärimääratlust, põhjalikumalt illustreerib seda remark «Tinasõdurist», kus ballistseeni ülesandeks on luua meeleolu: «Ball algabki. See on suur stseen, kus kõik tantsivad, valgus ja muusika vahelduvad. See võiks olla nii ilus ja liigutav kui saab olla. Autoril pole midagi selle vastu, et tantsu ajal korraks kosmos avaneks. Teksti selles stseenis ei ole. See stseen peaks olema päris pikk.»¹⁰ Audiovisuaalse stseenina esineb samas näidendis veel maailma avamine, pantomiimiline on ka varietee «Imperaator Nero eraelus». Sellekohaseks markantseimaks näiteks võib aga pidada Näärivana saabumise kirjeldust «Tare-tarekese nääripeos»: «Kõige õudsemal hetkel saabub Näärivana. Ta ilmub tähtede vahelt ja ookeani sügavusest. Ta silmad on kui prožektorid, ta habe kui jäämägi, ta tallad kui traktorid. Ta stereohäläl kõmiseb, heliseb, kohiseb ja kamandab. Ta ilmumist saadavad oreoolid, piksepaugatused, virmalised, helkivad ööpilved, muutused õhu, vee ja mullastiku koosseisus ja pöördlava pöörlemine. Halvad loomad muutuvad madalamaks kui maarohi, head loomad aga kõrgemaks kui taevatähed.»¹¹

Lavakujundus pole remarkides nii detailselt määratletud, pigem osutab kirjanik kooskõlale sisuliste taotlustega (oma lavastuste puhul, mil Unt ise ka kunstnik on olnud, tekstis sellekohased remargid puuduvad). Lavaruum peab olema enamasti funktsionaalne, võimaldamaks erinevate aegruumiliste tasandite järgnemist («Good-bye, baby») või vaheldumist («Peaproovis» võtteplats-film, «Tinasõduris» tuba-kosmosteater) — seega ennemini avatud kui suletud süsteem, pigem tinglik kui pisiäsjadeni realistlik. Erandina loob «Vaimude tunni» algusremark aistitava kohalolekutunde konkreetses mängupaigas: «Pärnu, Jannseni tänav. Koidula majamuuseumi klassituba. Öhtu. Väikest ühekordset puumaja ümbritseb pimedus. Autod sõidavad mööda.»¹² Ja samuti näidendi lõpus.

Tõesti — Undi remarkides on tangot, on püssipauke, on punast valgust. Mõni remark mõjub kujundina («Nukker valgus», «Kell tiksus. Aeg liigub», «Maailm sulgub»). Remargid võivad ka kas täielikult puududa («Kollontai») või esineb neid minimaalselt («Dr. Noormanni kirjasõprade kokkutulek», mitmed dramatiseeringud, eriti monoloogivormis tekstid). Samas võib kirjanik argist väljenduslaadi kasutada ka remargis.

Undi remargipoetikas kohtame teadlikku, isegi liialdatud teatrimanifestatsiooni — korduvat meeldetuletust, et tegevus toimub teatris. Saali ja publiku pidevat kohalolekut rõhutatakse ka remarkides, mis määravad tegevuse kandumise saali (Korstnapühkija ja Karjusneiu põgenemine «Tinasõduris»), tegelase pöördumise saali poole või tema ebamugavustunde üksi publiku ette jätetuna (Aino Kallas «Vaimude tunnis»). Vaheaega tähistab remark «Saali ukсед tehakse lahti», lõppremarkides «Publik lahkub saalist. Näitlejad jälgivad publikut», «Tühi lava. [— — —] Näitlejad tulevad välja», «Grimm võetakse maha», «Publik lahkub öösse». «Vaimude tunnis» kirjeldab Unt ka publiku etenduse-eelset meeleolu: «Saali koguneb inimesi umbes poolsada. Nad võtavad pikkamööda istet, vahivad ringi, sosistavad omavahel.» Viimati mainitud näidendi, ka «Peaproovi» remargid fikseerivad täpselt tegelaste emotsionaalse suhtumise kõneldavasse, tugevdades seeläbi nende vahelisi mõjuvälju ja pingestades dialoogi. On tunda huvi inimese ja maailma vastu, ausat südamevalu nende saatuse pärast.

Mati Undi dramaturgiline «mikrokosmos» on publikule jätkuvalt avatud.

¹⁰ M. Unt, Tinasõdur, baleriin ja siga, lk. 19. (Käsikiri ENSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsuses.)

¹¹ M. Unt, Tare-tarekese nääripidu. [Nääristseenikesed värssides, S. Maršaki «Tare-tarekese» motiive kasutades.] Lk. 12. (Käsikiri ENSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsuses.)

¹² M. Unt, Räägivad ja vaikivad, lk. 89.

Enamik eesti lingviste on püüdnud hoida objektide klassi rangelt teatavate käänete raames (partitiiv, nominatiiv, genitiiv) ja pidanud kõiki teistes käänetes verbilaiendeid adverbiaalideks. Et aga osal sellistelgi laienditel leidub objekti tunnuseid, näitab juba nende nimetamine objektadverbiaalideks. Eesti keele süntaksis on adverbiaalide osa selgelt üle paisutatud. Adverbiaalide klass on nagu süntaksi kolikamber, kuhu on heidetud kõik, mis mujalt üle jääb. Adverbiaale on eesti keeles eristatud üle 20 liigi. Definiitsiooni järgi peaksid nad väljendama tegevuse või olemise tingimusi või esemelisi suhteid, kuid tegelikult räägitakse adverbiaalide peatükis ka objektilistest suhetest.¹ Kõrvutame kaht lauset:

- (A) Lugesin ajalehte
(B) Lugesin maavärisemisest

Traditsioonilise käsitlemise järgi on lauses (A) objekt, lauses (B) objektadverbiaal. Lauseliikmete süntaktilise positsiooni analüüsimisel võib aga märgata teatavaid sarnasusi. Mõlemal juhul on tegemist verbi laiendiga, mille vormi määrab verb: lauses (A) partitiiv, lauses (B) elatiiv. Mõlemas lauses näitab verbi laiend, millele on predikaatverbi tegevus suunatud (objekti definiitsioon!), ega väljenda tegevuse tingimusi või esemelisi suhteid (adverbiaali definiitsioon!). On lingviste, kes kohakäändeis semantilisi objekte peavad ka süntaktilisteks objektideks.² Ka leedu ja vene süntaktikud vaatlevad objektide klassi laiema, haarates sinna kõik semantilised objektid.³ Ometi pole verbi laiendid lausetes (A) ja (B) päris samad lauseliikmed. Nimelt näib otstarbekas hoida objektide klassi ranges raamistikus, sest kohakäändeis objektid ei saa keeldu, aspekti ja kvantiteeti märkivatel juhtudel osaleda käändevahelduses. Adverbiaaliks aga ei tohiks semantilist objekti samuti pidada, sest iga lauseliige peab vastama oma definiitsioonile nii morfoloogiliselt kui ka semantiliselt. Jääb üle veel üks võimalus: luua uus süntaktiline positsioon selliste objektide jaoks, mis semantiliselt väljendavad objektilisi suhteid, kuid mille morfoloogiline väljendusvorm erineb direktse objekti käänetest. Edaspidises käsitleuses püüan näidata, et indirektne ja direktne objekt erinevad mõnevõrra semantiliseltki. Ka näitelause (A) ja (B) objektide erinevus ei seisne ainult morfoloogilises vormis: kui lauses (A) on predikaatverbi *lugema* tegevus otseselt suunatud objektile *raamat*, siis lauses (B) on tegemist üksnes predikaatverbi orienteeritusega objektile *maavärisemine*.

Vene grammatikates on levinud seisukoht, et direktne ja indirektne objekt erinevad teineteisest ainult morfoloogilise väljendusvormi poolest, aga mõlema objekti semantilised tunnused on identsed.⁴ Ka akadeemiline leedu keele grammatika käsitleb kõiki objekte ühtse pealkirja «Papildinys» («Sihitis») all.⁵ Mõnes leedu keele grammatikas tehakse direktsel ja indirektsel objektile siiski morfoloogiast lähtudes vahet⁶ ja püütakse mingil määral diferentseeritult iseloomustada nende semantilisi funktsioone.⁷ Leedu keele objekti süntaktiline koormatus meenutab olukorda eesti keele

¹ K. Mihkla, A. Valmis, Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn, 1979, lk. 88, 95.

² K. Tarvainen, Dependentsikielioppi. Helsinki, 1977, lk. 44.

³ Русская грамматика II. Москва, 1980, lk. 157—158; V. Labutis, *Zodžiu junginių problemos*, Vilnius, 1976, lk. 74—76; Lietuvių kalbos gramatika III. Sintaksė. Vilnius, 1976, lk. 458—479.

⁴ Современный русский литературный язык. Ленинград, 1981, lk. 460; Русская грамматика II, lk. 157—158.

⁵ Lietuvių kalbos gramatika III, lk. 454—479.

⁶ Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1976, 106.

⁷ V. Labutis, *Zodžiu junginių problemos*, lk. 73—76.

adverbiaaliga. On igati põhjendatud soov lahutada leedu keele objekt erinevateks lauseliikmeteks.⁸ Nii tuleks toimida ka eesti keele adverbiaaliga.

1. Indirektne objekt kui iseseisev lauseliige

Käesolevas artiklis on indirektset objekti vaadeldud iseseisva lauseliikmena, millel on kolm alaliiki: 1) indirektne relatiivne objekt, 2) indirektne partnerobjekt, 3) indirektne possessiivne objekt. Püüan esmalt piiritleda indirektse objekti klassi ja eraldada ta teistest lauseliikmetest.

Indirektne objekt on verbi mitteobjektlistes käänetes laiend, mis tähistab olendit, asja, nähtust jms. ning millele on orienteeritud predikaatverbiga väljendatud tegevus.⁹ Relatsioonigrammatika toob indirektse objekti kõrvale veel semantilisel modifitseeritud kõrvalsihitise mõiste (*oblique object*) ja asetab viimase hierarhiaredelil indirektsest objektist madalamale¹⁰, kuid üldlevinud seisukohtade järgi hõlmatakse direktsest objektist erinevad objektist positsiooni täitvad laiendid siiski ühtsesse süntaktilisse klassi¹¹.

Indirektne objekt erineb objektist niihästi morfoloogiliselt kui ka semantilisel. Morfoloogiliste erinevuste probleem on üsna kergesti lahendatav, sest indirektse objekti väljendusvormiks eesti keeles on mitteobjektlistes käänded ja genitiivi konstruktsioonid postpositsioonidega. Semantiliste funktsioonide iseloomustamisega on asi keerulisem. Ükskõik misugust semantiliste funktsioonide süsteemi me ka ei kasutaks, sobivad nad suurepäraselt üksiku laiendi semantilise positsiooni määramiseks ja ka süntaktilise klassi semantiliste funktsioonide piiritlemiseks, kuid neist lähtuvalt süntaktilisi klasse eristada pole ometi võimalik. Peab leppima üldise semantilise määratlusega, mis on antud definitsioonis. Lisada võib veel niipalju, et orienteerituse all ei tule mõista vahetut mõju indirektsele objektile, vaid seda tuleb vaadelda laiemalt.

Indirektne objekt laiendab verbi nagu adverbiaalgi. See teeb mõningatel juhtudel üsna keeruliseks indirektse objekti ja adverbiaali eristamise. Traditsiooniline jaotus määratletud ehk valentsijärgseteks objektlisteks laienditeks ja vabadeks adverbiaalseteks laienditeks on õigustatult kriitikat pälvinud¹², sest verbe laiendavad ka valentsijärgsed adverbiaalid. Indirektset objekti ja adverbiaali on püütud eristada ka küsimuste abil¹³, kusjuures adverbiaalid vastavad küsivatele adverbidetele ja indirektsete objektid küsivatele pronoomenitele. Selles lahenduses võime näha G. Helbigi, W. Schenkeli ja K. Tarvainen'i anaforiseerimismeetodi algeid.¹⁴ Selle meetodi järgi saab objektlist laiendit asendada personaalpronoomeniga, adverbiaali aga adverbiga. Kohaldades meetodit eesti keelele, peaksime objektlist laiendeid asendavatele personaalpronoomenitele liitma veel demonstratiivpronoomeni *see* (asendamaks elutuid objekt-mõisteid):

Ta saabus linnast / sealt (adverbiaal)

Ta rääkis linnast / sellest (indirektne objekt)

⁸ V. Sirtautas, Sakinio daly. Kaunas, 1981, lk. 36.

⁹ Grundzüge einer deutschen Grammatik. Berlin, 1984, lk. 585.

¹⁰ Д. Джонсон, О реляционных ограничениях на грамматики. Rmt.: Новое в зарубежной лингвистике XI. Москва, 1982, lk. 40.

¹¹ А. Тимберлейк, Косвенно-объектные контролёры рефлексивизации в русском языке. Rmt.: Новое в зарубежной лингвистике XI, lk. 169; Э. Кинэн, Б. Комри, Иерархия доступности именных групп и универсальная грамматика. Rmt.: Новое в зарубежной лингвистике XI, lk. 125.

¹² G. Helbig, J. Buscha, Deutsche Grammatik. Leipzig, 1972, lk. 488; G. Helbig, W. Schenkel, Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1980, lk. 43.

¹³ K. Kure, J. Valgma, Eesti keele grammatika. Tallinn, 1955, lk. 60; J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. Vilnius, 1963, lk. 197.

¹⁴ G. Helbig, W. Schenkel, Wörterbuch zur Valenz und Distribution, lk. 43; K. Tarvainen, Dependenssioppi, lk. 44.

Teine oluline erinevus indirektse objekti ja adverbiaali vahel on see, et indirektse objekti puhul on tegemist verbi rektsoonilise laiendiga (laiendi vormi määrab verb), adverbiaali vormi finiitverb ei määra, vaid ainult täpsustab adverbiaali semantikat.¹⁵ Adverbiaalse konstruktsiooni vormi määrab tavaliselt konstruktsiooni kuuluv substantiiv:

Ma räägin sõbrast (indirektne objekt)
 Ma räägin trammis, kontserdil, ukse taga, mere ääres
 (adverbiaal)

Eraldades indirektsete objektide klassi teistest lauseliikmetest, ei saa mööda minna vaba daativi (*dativus commodi et incommodi* ja *dativus possessivus*) mõistest. Nõude eraldada vaba daativ indirektsest objektist süntaktilise hierarhiaredeli madalama astmena on esitanud valentsiteoreetikud.¹⁶ Aga on ka teistsuguseid arvamusi, mis lähtuvad peaaesjalikult sellest, et vabal daativil ja indirektisel objektil pole olulist vahet, sest mõlemad haaravad verbiga väljendatud tegevusse noomeni.¹⁷ Siinses töös on vaba daativ võetud indirektse objekti klassi. *Dativus commodi et incommodi* on oma semantiliselt ja süntaktiliselt positsioonilt väga sarnane indirektse partnerobjektiga ja puudub vajadus teda eraldi esile tõsta. Mõnevõrra teisiti käitub *dativus possessivus*, mis ei ole seotud kogu lausetuumaga, vaid on konkreetse lauseliikme laiend. Possessiivne daativ on substitueeritav genitiivi või possessiivpronoomeniga. Kui *dativus commodi et incommodi* kuulub indirektse partnerobjekti alarühma, siis *dativus possessivus* moodustab indirektse possessiivse objekti alarühma.

Järgnevalt vaadeldgem indirektse objekti alarühmi. Lausemallide koostamisel on juhitud H. Rätsepa töödest.¹⁸

2. Indirektne relatiivne objekt

Tegemist on semantiliselt ja morfoloogiliselt heterogeenseima rühma indirektsete objektidega, mis laiendavad orienteeritud tegevusprotsessi väljendavaid transitiivseid ja intransitiivseid verbe. Suurem osa relatiivseid objekte on intransitiivsete verbide obligatoorsed laiendid. Transitiivsete predikaatverbidega lauses on peale relatiivse objekti ka direktne objekt.

2.1. Sisekohakäänetes indirektne relatiivne objekt. Illatiivi, inessiivi ja elatiivi põhifunktsiooniks on väljendada kohta (lokaalfunktsioon). Kõnesolevas relatiivsete objektide klassis on vastavate käänete põhifunktsioon asendunud objektilise funktsiooniga.

(1)	N+nom./s.	V	N+ill./i. o. ¹⁹
	Peeter armus Evasse. Laps kiindus kasvatajasse. See puutub ka minusse. Kuidas sa suhtud sellesse probleemi? Mees süvenes töösse. Tüdruk uskus eelaimusesse		
(2)	N+nom./s.	V _i .	N+in./i. o.
	Komisjon kahtles mehe lubadustes. Ma pettusin oma sõbras. Mees veendus minu sõnade õigsuses		
(3)	N+nom./s.	V _{tr.}	N+part./o. N+in./i. o.
	Ta kahtlustab sind varguses. Kohus süüdistab kaebealust mõrvas		

¹⁵ G. Helbig, J. Buscha, Deutsche Grammatik, lk. 195.

¹⁶ G. Helbig, J. Buscha, Deutsche Grammatik; K. Tarvainen, Dependentskielioppi; G. Helbig, W. Schenkel, Wörterbuch zur Valenz und Distribution.

¹⁷ W. Schmidt, Grundfragen der deutschen Grammatik, Berlin, 1966; H. Glinz, Die innere Form des Deutschen. München, 1968; J. Erben, Abriss der deutschen Grammatik, Berlin, 1965.

¹⁸ H. Rätsep, Eesti keele lihtlauset tüübid. Tallinn, 1978; H. Rätsep, Eesti keele lihtlauset põhitud tüüpide kontensiivse tüpologia vaatekohast. Rmt.: Tõid eesti filoloogialt VIII. Tartu, 1981, lk. 35–51.

¹⁹ Lausemallides on kasutatud järgmisi lühendeid: N — substantiiv; V — verb; A — adjektiiv; L — laiend; s. — subjekt; o. — objekt; i. o. — indirektne objekt; pred. — predikaativ; nom. — nominatiiv; gen. — genitiiv; part. — partitiiv; ill. — illatiiv; in. — inessiiv; el. — elatiiv; all. — allatiiv; ad. — adessiiv; abl. — ablatiiv; tr. — translatiiv; kom. — komitatiiv; i. — intransitiivne; tr. — transitiivne; inf. — infinitiiv.

- (4) N+nom./s.   V_i.   N+el./i. o.
Ta hoidub otsesest vastutusest. Peeter huvitus aiandusest. Mees keeldus abist. See kõik ei sõltu meist. Hobune vabanes koormast. Turistid vaimustusid kunstiteosest

- (5) N+nom./s.   V_{tr}.   N+el./i. o.   N+part./o.
Vanaema jutustas tontidest muinasjuttu. Õpilased kirjutavad klassiekskursioonist kirjandit. Ma kuulsin õnnetusest mitmesuguseid versioone. Ma ei tea temast midagi

2.2. Väliskohakäänetes indirektne relatiivne objekt. Väliskohakäänetes indirektne relatiivne objekt esineb allatiivis ja adessiivis, väljendades objektilisi suhteid. Väliskohakäänetes partnerobjektist erineb relatiivne objekt selle poolest, et on predikaatverbiga seotud otse, kasutamata teise objekti abi.

- (6) N+nom./s.   V_i.   N+all./i. o.
Ta alistus oma saatusele. Töökoda allub ülikoolile. Mees kummardus tuttavale. Valik langes talle. Kunstnik pühendus loomingule

- (7) N+nom./s.   V_i   N+ad./i. o.
Laulud baseeruvad rahvaluulel. Teooria põhineb faktidel. Kokkulepe rajaneb huvide ühtsusel

2.3. Translatiivis indirektne relatiivne objekt. Translatiivis indirektse objekti semantiliselt funktsiooniks on tähistada predikaatverbiga väljendatud tegevusprotsessi resultaati. Refleksiivseid verbe laiendavad indirektsed objektid üksi, kausatiivseid verbe aga koos objektiga.

- (8) N+nom./s.   V   N+tr./i. o.
Lapsed kasvasid patriootideks. Minu unistus muutus tõelisuseks. Vend õpib agronoomiks

- (9) N+nom./s.   V_{tr}.   N+nom. gen. part./o.   N+tr./i. o.
Vanemad kasvasid lapsed patriootideks. Komisjon kuulutas ta invaliidiks. Koosolek valis ta esimeheks

2.4. Komitatiivis indirektne relatiivne objekt. Analüüsid komitatiivse laiendiga lauseid, võib märgata komitatiivse laiendi erinevaid semantilisi funktsioone. Kui jätame kõrvale selged adverbiaalid, jäävad järele laiendid, kus komitatiivne laiend on adverbiaali ja indirektse objekti piirimail. Sageli on instrumentaalse funktsiooniga laiendid arvatudki indirektseks objektiks.²⁰

Toome võrdluseks 3 lauset:

- (A) Ema lõikas noaga leiba
(B) Neiu abiellus lenduriga
(C) Poiss pildus kividega

Lauses (A) on komitatiivil selgelt instrumentaalne funktsioon. Predikaatverbiga väljendatud tegevusprotsess pole suunatud komitatiivsele laiendile, vaid partitiivsele objektile. Komitatiivne laiend väljendab vahendit, on tugevalt adverbiaalse iseloomuga ja sellist tüüpi lausetes ongi tegemist adverbiaaliga, mitte indirektse objektiga.

Lauses (B) on laiendil teistsugune funktsioon. Me võime tõmmata paralleele komitatiivse laiendi ning sidesõna ja abil moodustatud konstruktioonide vahel (vrd.: «Neiu abiellus lenduriga»; «Neiu ja lendur abiellusid»).²¹ Tegevusprotsess on orienteeritud komitatiivse laiendiga väljendatud isikule ja laiendil on objektiline funktsioon: verbi semantika eeldab laiendit, millele tegevus suunata. Ent ka lauses «Isa jalutas lapsega» on komitatiiv asendatav sidesõna ja abil moodustatud konstruktiooniga, kuid predikaatverbi tegevus pole suunatud laiendile, millel on adverbiaalne funktsioon.

²⁰ Современный русский литературный язык, lk. 64; Lietuvių kalbos gramatika III, lk. 470–475; К. Кург, J. Валгма, Eesti keele grammatika, lk. 59; А. Вежбicka, Дело о поверхностном падеже. Rmt.: Новое в зарубежной лингвистике XV. Москва, 1985, lk. 319.

²¹ Ч. Филлмор, Дело о падеже. Rmt.: Новое в зарубежной лингвистике X. Москва, 1981, lk. 485.

Lauses (C) oleks tegemist objektiga, kui komitatiivse laiendi asemel oleks partitiivis laiend: «Poiss pillub kive.» Kuid objekti, indirektse objekti ja adverbiaali vahe pole loomulikult ainuüksi morfoloogilistest kriteeriumidest tingitud. Kui lauses «Poiss pillub kive» on tegevus suunatud objektile, siis lauses «Poiss pillub kividega» on laiendil perifeerne, abistav roll.²² Kui mainitud lausetes ei saa rääkida partitiivi ja komitatiivi ekvivalentsest rollist, siis lausetes «Mees arvestab perekonda» ja «Mees arvestab perekonnaga» on partitiivne ja komitatiivne laiend ekvivalentsed ning komitatiivse laiendi nimetamine indirektseks objektiks on põhjendatud.

(10) N+nom./s.   V_i   N+kom./i. o.

Neiu abiellub lenduriga. Ta ei arvesta üldse perekonnaga. Mees kaupleb müüjaga. Kasvatataja riidleb lastega. Joonas suhtleb sõpradega. Peeter vaidleb naisega

2.5. Genitiivi ja postpositsiooni konstruktsiooniga väljendatud indirektne relatiivne objekt. Predikaatverbi võib laiendada indirektne objekt, mis on väljendatud genitiivi ja postpositsiooni abil. Mõnel juhul on selline konstruktsioon rektsiooniliselt ainuvõimalik (*hääletas kandidaadi poolt, vastu*), vahel aga asendatav ekvivalentse käändelise vormiga (*võitles vaenlaste vastu = võitles vaenlastega*).

(11) N+nom./s.   V   N+gen.+postpositsioon/i. o.

Vanaema igatses laste järele. Komisjon hääletas kandidaadi poolt. Laps kaebas sõbra peale. Aafriklasted võitlesid kolonisaatorite vastu

3. Indirektne partnerobjekt

Indirektsete objektide teise alarühma moodustavad transitiivseid verbe laiendavad partnerobjektid, mis lauses väljendavad adressaati või adressanti. Niisugused suhted eeldavad ka seda, mille tõttu asutakse partnerlusse, s. o. teist objekti, mis on otseselt seotud predikaatverbiga. Partnerobjekt on predikaatverbiga seotud direktse objekti kaudu ja lausest elimineeritav, s. t. on verbi fakultatiivne laiend. Üleantud asi osaleb protsessis direktselt, vastuvõtja on hõivatud indirektselt.

Partnerobjekti morfoloogiliseks väljendusvormiks on eesti keeles väliskohakäänded.

(12) N+nom./s.   V_{tr}   N+all./i. o.   N+gen. part./o.

Opetaja andis õpilastele uue ülesande. Vanaema küpsetas lastele kooki. Ta laenas mulle raha. Me näitasime külalistele linna. Sõber saadab sulle raamatu. Ma tõin teile hea uudise

(13) N+nom./s.   V_{tr}   N+ad./i. o.   V_{inf}/o.

Lapsed aitavad emal nõusid pesta. Märk keelab veoautodel sõita. Peremees käskis tal lahkuda. Vanaema lubab lastel mängida. Arst palus tal oodata. Peeter soovitas mul loobuda

Viimases lausemallis laiendab indirektne objekt predikaatverbi, mis väljendab tahet mingi tegevuse sooritamiseks. Indirektne objekt on ühtlasi ka infinitiivse objektiga väljendatud tegevusprotsessi agent.

(14) N+nom./s.   V_{tr}   N+abl./i. o.   N+gen. part./o.

Esimees nõudis raamatupidajalt aruannet. Lapsed pärisid vanematelt maja. Ma sain vennalt kirja. Ta õppis elult kavalust

4. Indirektne possessiivne objekt

Verbi laiendav indirektne possessiivne objekt väljendab nn. *l a h u t a m a t u o m a n d u s e o m a j a t* ehk teatava objektiga sisemiselt seotud mõistet²³, kus lauses on peale objekti tähistatud ka selle objekti omanik. Analoogiliselt lahutamatu omanduse konstruktsioonidega käituvad ka sugulussuhteid, osa ja terviku suhteid ning teisi olemuse poolest kokku-

²² А. Вержбицка, Дело о поверхностном падеже, lk. 319.

²³ H. Rätsep, Eesti keele hihtlauset tüübid, lk. 60.

kuuluvaid suhteid väljendavad konstruktsioonid. Eesti keeles võib indirektset possessiivset objekti väljendada adessiivi ja allatiivi abil, kuid samas on need avaldusvormid taandatavad possessiivsele genitiivile. Selline ekvivalentne asendus on levinud ka indoeuroopa keeltes²⁴, kus daativ on asendatav possessiivse genitiiviga. Võrdluseks mõned eesti ja leedu näited:

Mul (ad.) valutab pea	Man (daat.) skauda galva
Minu (gen.) pea valutab	Mano (gen.) galva skauda
Õun kukkus talle (all.) pähe	Obuolys nukrito jam (daat.) ant galvos
Õun kukkus tema (gen.) pähe	Obuolys nukrito ant jo (gen.) galvos

Järgnevais lausemallides (15), (16) ja (17) on adessiiv ja allatiiv asendatavad possessiivse genitiiviga.

(15) N+ad./i. o. Vi. N+nom./s.
Tal seiskus süda. Mehel suri isa. Emal valutab pea. Mul värisesid jalad. Tüdrukul õhetasid põsed

(16) N+nom./s. Vtr. N+ad./i. o. N+part./o.
Ema pesi õhtul lastel jalgu. Ta pühkis lapsel pisarad silmist. Tee rahustas tal närve. Mees suudles emal kätt

(17) N+nom./s. Vtr. N+all./i. o. N+gen./o.
Mees paneb talle käe õlale. Peeter pistis poisile raha pihku. Joonas tõstis endale koti selga

(18) N+ad./i. o. Vi. N+nom. part./s.
Vanaemal arenes tuberkuloos. Poistel kujunes väärustunud maitse. Minul ei ole minutiutki puhkust

Tegemist on possessiivse lausemalliga, kus indirektne objekt väljendab mingi eseme, omaduse, nähtuse jms. omajat.

(19) N+ad./i. o. Vi. N+nom./pred.

Lapsel hakkas lõbus, külm, kuum jne. Meil oli hea, mugav jne.

Selles possessiivses lausemallis väljendatakse isiku suhet psüühilise või füsioloogilise seisundiga. Predikaatverb on sisult impersonaalne.

Indirektset objekti ei saa väljendada objektelistes käänetes ning terminatiivis, abessiivis ja essiivis. Terminatiiv ja abessiiv edastavad adverbiaalseid suhteid, viidates kohale ajas ja ruumis (terminatiiv) või kujutades tegevusprotsessi sooritamise viisi ning millestki ilmaolemist (abessiiv). Piiripealsed juhtumid on verbide *jätma* ja *jääma* abessiivis laiendid lausetes «Isa jättis poja päranduseta» ja «Poeg jäi rahata». Et tegemist on rektsiooniliste laienditega, tundub võimalik olevat vaadelda abessiivis laiendit indirektse objektina, kuid semantiliselt väljendavad laiendid ka tegevusprotsessis osaleja olekut, viisi, mistõttu võib laiendit pidada siiski adverbiaaliks. Eraldi peab mainima essiivis lauseliiget, mida on peetud indirektseks objektiks²⁵: «Ema töötab õpetajana.» Selles lauseliikmes võib aga näha seost predikatiiviga, sest laiend on verbist sõltumatu ja kuulub pigem substantiivi juurde (ema kui õpetaja).

Indirektse objekti (kaudsihitise) mõiste pole eesti lingvistilises kirjanduses uus. 1950-ndail aastatel eristati kaudsihitist kui lause kõrvalliiget, mis näitab olendit, eset või nähtust, kellega või millega on tegevus või olemine seotud, vastates käänete küsimustele, välja arvatud sihitise küsimused.²⁶ Peab muidugi mõnna, et K. Kure esitatud indirektsete objektide klass ei ole tänapäeva lingvistilistest teooriatest lähtudes täpselt määratletud. Peamiseks puuduseks on vene keele kaudsihitise mõistema hu mehaaniline ülekandmine eesti keelde, mis viib objekti klassi täiesti ilmsed adverbiaalid («Puid lõhutakse *kirvega*»; «Läksin välja ilma *tööriistadeta*»; «Sild tehakse *betoonist*») ²⁷. K. Kure tees, et indirektne objekt on iseseisev lauseliige, väärrib aga aktsepteerimist.

²⁴ Ч. Филлмор, Дело о падеже, lk. 459; M. Leivo, Erottamaton omistus suomen kieliopin ongelmanna. Rmt.: Lauseen jäsennyksen perusteet. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 9. Turku, 1982, lk. 35.

²⁵ K. Kure, J. Valgma, Eesti keele grammatika, lk. 60.

²⁶ K. Kure, J. Valgma, Eesti keele grammatika, lk. 58.

²⁷ K. Kure, J. Valgma, Eesti keele grammatika, lk. 59.

Friedebert Tuglase novelliauhinna asutamislugu

5(2)

13. novembril 1970 avaldas «Sirp ja Vasar» ETA teadaande «Uus kirjanduslik auhind». Selles öeldakse: «Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja Kirjanike Liit kiitsid heaks vabariigi rahvakirjaniku Friedebert Tuglase algatuse iga-aastase novelliauhinna asutamiseks.» Ministrite Nõukogu sellekohane otsus pärineb 1970. a. 26. maist. Järgmisel päeval teatas Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja sellest auhinna algatajale kirjalikult. Sama ETA teade lisab: «Neil päevil tegi Friedebert Tuglas auhinnafondi isiklikest säästudest sissemakse.» Sissemakse (10 000 rubla) Eesti NSV Kirjanike Liidu halduses olevasse auhinnafondi tegi F. Tuglas 6. novembril 1970. Vastasutatud auhinna ametlikku nimetust pole mainitud allikates märgitud; auhindade esmakordsel määramisel (märtsis 1971) on seda nimetatud «Eesti NSV Kirjanike Liidu novelliauhinnaks» (vt. «Sirp ja Vasar» 5. III 1971, nr. 10). F. Tuglase mälestuse jäädvustamist käsitleva EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 1971. aasta 27. mai määruse punkt 3 fikseerib: «Nimetada Eesti NSV Ministrite Nõukogu 26. mai 1970. a. korraldusega nr. 294-k asutatud kirjandusauhind Friedebert Tuglase kirjandusauhinnaks.» Aastast 1972 käibib üldkasutatavana nimetus *Friedebert Tuglase novelliauhind*.

Vaheaeg auhinna asutamise ettepanekust selle ametliku sanktsioneerimiseni venis loodetust pikemaks. Kodustes kõnelustes pidas F. Tuglas viivituse üheks põhjuseks asjaolu, et sääraseks auhinnaks pole Nõukogude Liidus pretsedenti. 1970. aasta 6. novembri tuulisel ja lobjakasajusel päeval linnast väsinuna koju jõudes ütles Tuglas: «Lõpuks ometi võeti mu raha vastu!»

Alljärgnevas publitseeritavad materjalid Paul Rummo sulest valgustavad auhinna asutamislugu üksikasjalikumalt. Friedebert Tuglase Majamuuseumile jäetud koopia kaaskirjas 27. märtsist 1973 kirjutab P. Rummo: «Annan juuresoleva memoriaaldokumendi koopia Majamuuseumile — tulevaste uurijate käsutusse. Originaali koos Fr. Tuglase poolt mu palvel signeeritud 8. apr. 1969. a. ja 26. märtsi 1970. a. avalduste koopiatega andsin neil päevil Kirjandusmuuseumile.» Originaali vt. KM KO, f. 205, m. 47 : 20.

Friedebert Tuglase kavatsusest asutada novelli-auhind

13. veebruaril 1969. aastal helistas Friedebert Tuglas mulle ja palus end külastada. Läksin Tuglase juurde Vabaduse pst. 12 samal õhtupoolikul. Tavakohases kohvilauas kõnelesid Elo ja Friedebert Tuglas kõigepealt endi olustikulistest muredest (hoone alumise korruse remondivajadusest jms., mis lähema paari kuu jooksul Ministrite Nõukogu esimehe V. Klausoni abil Tuglaseid rahuldavalt lahendati). Seejärel ütles Fr. Tuglas, et ta on kutsunud mu eelkõige kõneluseks, mille iseloom on esialgu konfidentsiaalne. Kõrge iga ja halvenev tervis sunnivad neid, Tuglaseid, mõtlema tulevikule pärast neid. Fr. Tuglas näitas mulle paberilehte, mille ta oli kirjutanud mõne aasta eest (dateeringut ma ei mäleta).¹ Selles oli lühidalt kavandatud otsus asutada iga-aastane novelliauhind isiklike rahaliste säästude baasil. Fr. Tuglas ütles, et ta tahab selle kavatsuse nüüd realiseerida ja palus mind selgitada selle praktilisi võimalusi.

Järgmistel päevadel kõnelesin asjast Tuglase poolt soovitud piirides Kirjanike Liidu sekretäreidele ja pidasin nõu Kirjastuskomitee juriskonsuldiga. Kõneluste tulemused, mis kavatsust kõigiti toetasid, tegin järgmistel visiitidel Tuglastele teatavaks. Kirjutasin asjaomase avalduse projekti, mille Tuglased võtsid endile läbimõtleamiseks.

1969. a. märtsi teisel poolel palus Fr. Tuglas, et kutsuksin tema juurde notari testamendi tegemiseks. 28. märtsil sõitsin koos notar Gassmanniga Tuglase juurde. Tuglase soovil olin testamendi tegemise juures. Tuglase rahaliste vahendite pärandamine fikseeriti testamendis kooskõlas hilisema avaldusega novelliauhinna asutamise kohta.²

8. aprillil 1969. aastal kutsusid Tuglased mu järjekordselt endile külla ja palusid abi avalduse lõpliku kuju kirjapanemisel. Istusin kirjutusmasina taha ja Fr. Tuglase dikteerimisel valmis järgnev kiri:

Eesti NSV Ministrite Nõukogule
Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatusale

Tahaksin mulle jäänud päevil ja hiljemgi anda oma jõukohane osa eesti kultuuri, eelkõige eesti kirjanduse arendamiseks. Teatan käesolevaga Teile oma otsusest asutada iga-aastane kirjanduslik auhind.

Kuna minu ilukirjanduslikus toodangus on domineerinud novell, siis on mu südamel eriti selle žanri tulevik. Aastaauhinna kogusuuruseks määrän 1000 (üks tuhat) rubla, mis jaguneb kaheks: I auhind 600 (kuussada) rubla, II auhind 400 (nelisada) rubla. Auhinnad määratakse aasta kahe esimese kuu jooksul eesti kirjanikele eelmisel kalendri-aastal novellikogudes või üksikult ajakirjanduses ilmunud kõige kunstiküpsimate novellide eest. Omaltpoolt ei aseta ma hinnatavate teoste ideelise või kunstilise suuna kohta mingeid tingimusi.

Auhindade määrajaks on Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse poolt igal aastal moodustatav viieliikmeline žürii, kelle hääletenamusega tehtav otsus on lõplik. Kui aastatoodangus esilekõlvivaid novellikogusid või üksikuid novelle ei leidu, siis võib žürii jätta ühe või mõlemad auhinnad sel aastal määramata.

Novelli-auhinna algkapitaliks annan esialgu 10 000 (kümme tuhat) rubla, millise summa kannan üle Eesti NSV Kirjanike Liidu juurde selleks loodavasse sihtfondi pärast auhinna asutamise sanktsioneerimist. Nimetatud sihtfondi määrän oma pärijaks ka minu teoste autorihonoraride osas, mis laekuvad pärast minu ja mu naise surma, niisamuti meie pangahoiuste osas, mis on säilinud pärast minu ja mu naise surma.

Palun Teie abi käesoleva kavatsuse elluviimiseks vajalike juriidiliste dokumentide vormistamisel.

Tallinn-Nõmme,
8. aprillil 1969. a.

Austavalt
Fr. Tuglas

Nii selle kirja koostamise juures kui ka varasematel kõnelustel rõhutas Fr. Tuglas korduvalt, et nad tahavad Eloga kõik, mis neil on, pärandada ühiskonnale.³ Auhinna algkapitalist rääkides ütles ta mitu korda, et kümme tuhat rubla on selleks küll liiga vähene ja ta määraks suuremgi summa, kui teaks, kui kaua tal ja abikaasal oma raha veel kasutada tuleb.⁴ «Sa tead, et Soome Kirjanike Liit on esitanud minu koos Underiga Nobeli preemiale. Ega sellest küll midagi välja ei tule, aga kui peaks see ime juhtuma, siis seegi raha kuuluks auhinna sihtfondi.»

9. aprillil 1969. aastal andsin ülaltoodud kirjad adressaatidele edasi. Lähemal Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumi koosolekul oli Fr. Tuglase kiri arutlusel. Avaldus võeti tänuga teatavaks ja tehti sekretärile ülesandeks asja vormistamisele asuda.

Omaltpoolt koostas in ja andsin sekretäri käsutusse novelliauhinna kodukorra ja sellekohase Ministrite Nõukogu otsuse projektid.

Järgnevatel kuudel pärisin Kirjanike Liidu sekretäridelt tüütuseni, kuidas areneb novelliauhinna vormistamine. Sain teada, et direktiivorganid pole veel asja otsustanud.⁵ Viibimise põhjustest ei ole ma teadlik. Ka soovitasin korduvalt, et ametisikud võtaksid selles küsimuses Fr. Tuglasega vahetu kontakti, sest teadsin, kui väga vanameister seda kavatsust südames kandis ja kuidas ta lootis ise olla vähemalt esimese auhinna määramise tunnistajaks. Ka käisin Riikliku Kirjastuskomitee esimehe juures, püüdes teda veenda Fr. Tuglasega kuni veel pole hilja kontakti astuma kogutud teoste koostamise küsimuses, millise lubaduse esimees oma tervituskõnes avalikkuse ees Fr. Tuglase 80. juubeliaktusel 1966. a. andis.

Tuglase raskete haiguseperioodide tõttu polnud mul mitme kuu kestel nendega kontakti. Hoidusin omaltpoolt sellest, sest mul polnud midagi konstruktiivset teatada asjast, mille usaldusealuseks rahvakirjanik mu oli kutsunud. Tunds in piinlikkust tema ees.⁶

26. märtsil 1970. aastal helistas Elo Tuglas, paludes mind koos kirjutusmasinaga haiglasse, kus Tuglased viibivad, sest Fr. Tuglas tahtvat annuleerida novelli-auhinna asutamise otsust.

Enne haiglasse minekut pärisin Kirjanike Liidu sekretäri V. Beekmanilt uusimaid andmeid auhinna-otsuse kohta. Ta ei teadnud või ei pidanud võimalikuks midagi uut ütelda. Parajasti tuli kabinetti EKP Keskkomitee töötaja A. Saar, kellelt V. Beekman omakorda seda päris. A. Saar ütles, et asjaomased paberid olevat laua sahtlis. Mu teate peale, et Fr. Tuglas kavatses oma otsust annuleerida, märkis A. Saar, et eks see ole tema oma asi.

26. märtsil kell 17 läksin IV vabariiklikku haiglasse, kus Tuglased 16. palatis lebasid. Fr. Tuglase soovil kirjutas in sealsamas kirja:

Eesti NSV Ministrite Nõukogule
Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatusele

Ligikaudu aasta eest, 8. aprillil 1969. aastal avaldas in Teile saadetud kirjas soovi Eesti NSV Kirjanike Liidu juurde asutada minu isiklikel rahalistel vahenditel põhinev iga-aastane novelli-auhind ja palusin Teie abi sellekohaste juriidiliste dokumentide vormistamisel. Pärast mu kirja saatmist jõudis minuni eraviitsiliselt teade, et Kirjanike Liidu juhatuse presiidium on võtnud mu avalduse tänuga teatavaks ja pöördunud direktiivorganite poole vastava otsuse taotlusega.

Kuna mu avaldusele küllalt pika aja jooksul pole tulnud mingit vastust ja auhind on senini välja kuulutatamata, siis pean arvama, et mu kavatsus sel kombel kaasa aidata eesti kirjanduse arendamisele pole otsustavatele ametkondadele vastuvõetatav.

Palun mu 8. aprilli 1969. a. kiri annuleerituks lugeda.

Tallinnas, 26. märtsil 1970

Fr. Tuglas

Enne, kui Fr. Tuglas voodist üles tõusis, et laua taga kirjadele allkirja anda, lugesin Tuglase suulise avalduse alusel kirjapandu kaks korda valju häälega ette ja palusin Elo Tuglast teksti veel omakorda vaadata (kuna Fr. Tuglasel silmade tõttu on lugemise-ga raskusi). Olin allakirjutamisel väga vapustatud ja ei suutnud hoiduda selle avalda-misest. Fr. Tuglas ütles: «Ma ei jõua seda ära oodata... Nähtavasti pole seda tarvis... Kui nüüd Kr. J. Petersoni auhindki ära jääb, ja kuuldavasti Juhan Liitviigi oma, kus ma žürii esimees olen... Kuidas ma siis pakun oma raha...»

Kirjutasin Fr. Tuglase avalduse neljas eksemplaris. Kolmas eks. jäi avaldajale, neljanda palusin signeerida Kirjandusmuuseumi jaoks. Kaks esimest eksemplari andsin Fr. Tuglase palvel tänasel kuupäeval Eesti NSV Kirjanike Liitu.

Tallinnas, 27. märtsil 1970

Paul Rummo

1970. a. mai esimesel pooltel külastasin Tuglaseid, kes vahepeal haiglast koju olid tulnud. Fr. Tuglas rääkis, et mai algul tulnud tema juurde Ministrite Nõukogu aseesi-mees A. Green, Ed. Päll Teaduste Akadeemiast ja P. Uusman Kultuuriministeeriumist, kes vabandanud Fr. T. 8. aprillil 1969. a. avaldusele reageerimata jätmise pärast ja veenu-d teda, Fr. Tuglast, et ta oma 23. märtsi 1970. a. annuleerimiskirja annuleeriks.⁷ Pärast pikemat nõupidamist kõrvaltoas haigevoodis oleva Eloga nõustunud Fr. Tuglas novelliauhinna asutamise avaldust jõusse jätma. «See kavatsus oli mul nii kaua südames olnud, et pidasin õigemaks oma meelegibedusest üle olla,» — umbes selliste sõnadega põhjendas Fr. Tuglas oma teguviisi.

Järgnevatel külastustel oli novelliauhind, mille vormistamisele üle kivide-kändude nüüd asjaomastes asutustes oli asutud, ikka kõne all. Žürii moodustamises kõneldes ütles Fr. T., et ta ei soovi siin milleski vahele segada, arwab vaid, et «sina [s. t. Rummo] peaksid seal küll olema».⁸ Ka ütles ta, et näeks meeleldi esimese žürii esimest koosole-kut enda juures «kui ma nii kaua elan». See tema soov saigi teoks. Fr. Tuglas kuulas vaikselt pealt žürii arutlusi, ja kui otsus oli tehtud, siis märkis ta, et esimese auhinna, Jaan Krossi «Neli monoloogi» poolt oleks ka tema hääletanud, sest ta pidas seda eel-mise aasta novelližanri parimaks saavutuseks. Paul Kuusbergi «Roostetanud kaste-kannu» ütles ta mitte tundvat. Fr. Tuglas avaldas oma rõõmu, et ta sai olla vähemalt esimese novelliauhinna määramise tunnistajaks. Paraku jäi see ka viimaseks korraks. Paraku jäi täitmata ka Fr. Tuglase kauane soov koos kirjastuse töötajatega arutada tulevaste kogutud teoste koostist ja väljaandmise plaani, kuigi vanameistri sellest soo-vist Kirjastuskomitees ja kirjastuses korduvalt rääkis ja esindajate visiitdivajadust rõhutasin.⁹

Tallinnas, 2. märtsil 1973

Paul Rummo

1. Kavand on dateeritud 21. I 1965. Sisult kattub see ettepanekutega, mis on fikseeritud ametlikus pöördumises 8. aprillist 1969. Vt. KM KO, f. 245, m. 197:10 (novelliauhinna rajamisega seonduvad materjalid, mille asukohale pole järgmistes mär-kustes eraldi viidatud, leiduvad sealsamas).

2. 8. mail 1970 tühistas F. Tuglas kõik varasemad testamentlikud korraldused, sealhulgas testamendi 28. märtsist 1969, ning koostas uue testamendi. 8. mai 1970 testament, mille tõestas vanemnotar B. Gassmann (registri nr.: 113-B, testaatorile kuulunud eksemplar asub F. Tuglase Majamuuseumis), jäi kehtivaks. F. Tuglase elu lõpuni. Erinevused testamentide tekstis puudutavad F. Tuglase arhiivimaterjalide, raa-matu-, kunsti- ja fotokogu pärimisõigust. Novelliauhinna sihtfondi käsitlevas alaosas põhimõttelisi muudatusi pole tehtud, mõnevõrra on täpsustatud üksnes sõnastust. Vii-mase testamendi pärandvara loetelus asub novelliauhinda puudutav lõik esikohal, 28. III 1969. a. testamendis oli see kolmandal kohal.

3. Sedasama kinnitavad F. ja E. Tuglas 2. aprillil 1970 nende kodus toimunud pärandvara küsimuste arutelul, milles osalesid E. Päll ja H. Siimisker. Vestluse heli-salvestus asub F. Tuglase Majamuuseumis.

4. Intervjuus Eesti Raadiole 2. III 1971 korras F. Tuglas: «Ja küsimus ei ole ju ometigi mitte ses väikeses summas. Küsimus on üldse teatud žanri äratamises. [— — —] Minu väikesed summad ise ei vääri seda tähelepanu, küll on aga tähtis tähelepanu äratamine teatud kirjanikkude vastu.»

5. Eesti NSV Kirjanike Liidu kirjas Eesti NSV Ministrite Nõukogule 5. maist 1969 kinnitatakse, et juhatause presidium suhtub igati pooldavalt F. Tuglase algatusse, ning palutakse ettepanek juriidiliselt vormistada. Kirjale oli lisatud otsuse projekt. (Arakirja koopia F. Tuglase Majamuuseumis.)

6. 22. mail 1969 Tuglastele saadetud kirjas teatab P. Rummo: «Täna ütles sm. Beekman, et Min. Nõukogu esimees Klauson on lubanud auhinna otsuse välja kuu-lutada pärast laulupidu, kuna enne seda kaoks see muu sagina hulka ega leiaks vaja-likku tähelepanu.» Vt. KM KO, f. 245, m. 56:9.

7. Kuupäev on ekslik, p. o. 26. märts 1970.

8. P. Rummo kuulus novelliauhinna žüriisse aastail 1971—1981 (1974 ja 1978—1981 oli ta selle esimees).

9. Suuliselt on F. Tuglas sellekohaseid kontakte kirjastustöötajatega siiski kinni-tanud. Sarja koostis ja publitseerimiskava on avaldatud F. Tuglase «Kogutud teoste» I köite (1986) saatesõnas.

Kommenteerinud August Eelmäe

Mälestuskilde Artur Alliksaarest

Mälu on juba kord selline isemeelne organ, et pahatihti säilitab ta küll nipet-näpet, kuid laseb suuremal ning tähtsamal sündmusel lihtsalt kaotsi minna. Nõnda on ka mulle palju teravamalt meelde jäänud minu esimene tutvumine Artur Alliksaarega 56 aastat tagasi kui paljud hilisemad vestlused temaga kirjanduse ja kunsti teemadel.

See esimene tutvumine toimus 1931. aasta oktoobris Tartu XV Algkoolis (praegu on see maja TRÜ õppehoone). Olime juba poolteist kuud esimese klassi õpilased olnud, kui klassijuhataja Ferdinand Tigane, teenekas kooliõpetaja, ütles Arturile ja mulle, et jäägu me pärast tunde klassi ja oodaku tema tulekut. Nõnda oli siis kahel nudipäisel poisijõnglasel — üks oli kaheksa- ja teine seitsmeaastane — terve vahetund peamurdmiseks tühjas klassiruumis, et mida selline pärast tunde kooli jätmise peaks küll tähendada. Aga mitte midagi me välja mõelda ei suutnud ja jäime lihtsalt põksuva südamega ootama õpetaja tulekut. Lõpuks ta tuligi ja ütles, et meie oskame juba lugeda ja tema tahaks anda meile paar raamatut klassi raamatukogust. Kui nüüd trajaretsel väljendit kasutades ütelda, et meil langes kivi südamest, siis poleks see päris täpne, sest see kivi, mis langes, oli küll vähemalt Munamäe-suurune.

Õpetaja avas siis klassinurgas seisva kapi (nii suuruke see raamatukogu oligi) ja pakkus meile paari tollal populaarset lasteraamatut («Kahupea Kaarlit» ja Hindrey lugusid karudest). Nüüd aga selgus, et me olime neid raamatuid juba enne kooli lugenud, ja nõnda kulus tükk aega riiulitel seisvate teoste sorimiseks, kuni olime lõpuks kodulektüüriga varustatud. Mina pistsin mappi «Pilliroosaare». Millega aga Artur viimaks rahule jäi, seda ma ei mäleta. Nõnda osutusime meie kahekesi esimesteks klassiraamatukogu lugejateks. Ent see lugejaseisusesse ülendamine tähendas ühtlasi edasijõudmist õppeedukuses. Sest kellele õpetaja juba raamatuid laenutas, sellele oli ta ka sõnatult ütelnud, et sina oskad juba lugeda. Muidugi omandasid kõik üsna kiiresti lugemisoskuse, raamatukogu kasutajate arv kasvas ja nõnda muutus küllaltki raskeks saada klassivendadelt mõni huvitav raamat enda kätte. Tuli vahel isegi paar kuud oodata, enne kui võisid ihaldatud raamatu lahti lüüa ja terveks õhtupoolikuks sellesse süveneda. Ma muidugi ei tea, kuidas Artur just nüüsguseid raamatuid oskas klassi raamatukogust endale lugemiseks saada, aga tõsi-ajaks jääb, et mitmelgi korral sain mina tema käest neid kõrgendatud nõudlusega

teoseid, samasugust vastuteenet aga oli muu võimalik talte osutada üksnes paaril junul. Neijandus algkooliklassis oli selliseks ulinouuavaks raamaturs Jules Verne'i «Südaausik saar». Ja vägagi arusaadavatel põhjustel. Kes ei tants 12—13-aastase poisina kaasa eiada üksikute saarete satinuud viie vaprä ning meeterindia mene toimerusele? Kes ei tahaks sarnaneda targa inseneri Smithiga? Viimaks sain ma selle inaidatud aarde just Arturi käest. Raamat oli usna narmenaama loetud ja isegi tugev roide põlnud suutnud kõiki tehti koos hoida. Kuid sellel põlnud mingit tantsust. Lugesin seue paksu raamatu läbi paari päevaga. Ja ilmset ma just nüüsgust lektüüri väjasingi toltel momendil, sest tugev tugemiselamus on selgesti meele jäänud. Nii selgesti, et ma pole julge- nud enam seda Jules Verne'i teost lugeua.

Tartu XV Algkool oli pika ning kuul- susrikka minevikuga. Asutatud oli ta 1837. aastal ja linnarahva suus tuntud «gorods-koit» nime all. Omal ajal olid siin koolis õppinud ja hoone ette püstitatud mälestus- kuulsad väejuhid August Kork ja Aleksan- der Kukk (nende mälestus on nüüd jäad- vustatud koolimaja seinale kinnitatud tah- vilittega ja hoone ette püstitatud mälestus- margiga). Ka 1930-ndatel aastatel kuulus ta Tartu linna parimate koolide hulka. Di- rektoriks oli Juhan Tork, pedagoog ning teadlane, kes uuris eesti laste intelligen- sust. Sellel teemal kirjutatud uurimuse eest anti talle doktorikraad. Matemaatikat õpe- tas lastekirjanik Johannes Kallak, kes os- kas selle traditsiooniliselt igava õppeaine väga huvitavaks muuta. Olen oma hilise- mas elus nii mõnigi kord sattunud mate- maatilistele mõistatustele või mängudele, mis on olnud mulle tuttavad juba algkoo- lipäevilt. Muidugi sobis poistega väga hästi võimlemisõpetaja Arved Kalvo (hiljem teatritegelane ja ajaloolane, kes on kirju- tanud uurimuse «Nemad vabastasid Lõuna- Eesti»).

Oma klassivendadest, kes «on Eesti elu edendanud» — kui kasutada minevikulist väljendit —, mainiksin peale Artur Allik- saare veel Tõnu Karmat, kirjandustead- last ning tõlkijat, siis skulptor Endel Tan- lood, sportlast ning inseneri Valdur Loori (Viljar Loori isa), tuntud jalgpallureid ning hokimängijaid Lembit ja Olev Räm- malit.

Tartu XV Algkool oli ka tugev spordi- kool. Koolidevahelistel võistlustel tuldi sa- geli auhinnaistele kohtadele (näiteks ka Ilmar Kullam õppis selles koolis, kuid meist kaks klassi eespool). Kooli spordi- väljakul mängiti pidevalt rahvastepalli, tal- vel oli siin uisutee. Igal kevadel korraldati

suur spordipäev. Kogu kool marssis Tamme staadionile, kus peeti murdmaajooksuvõistlused neljas vanuseklassis. Et sellises miljões iga poisi auahnuseks oli kuulumine kooli esindusmeeskonda, on täiesti arusaadav. Mina nii kõrgele siiski ei küündinud. Minu sportlasekarjääri tipuks jäi meeskondlik esikoht kooli 1935. aasta murdmaajooksuvõistlustel keskmises vanuseklassis.

Kellesse aga spordipisik üldsegi ei tunginud — see oli Artur Alliksaar. Võimlemistundide ajal, mil kõik poisid heitlesid spordiväljakul iga palli pärast, jalutas tema kooliaias, vaatles lilli ja ilmselt fantaseeris. Sest kord löödi pall suures mänguhoos kooliaeda, ja kui mina hingeldades ning täis mänguhasarti sinna tormasin, et palli ära tuua, siis istus Artur pingil, pall otse jala juures, ega teinud sellest üldse väljagi. Istus, vahtis kuhugi kaugusesse, ei reageerinud minu hüüdele, et visaku pall siia. Alles siis, kui ma tema juurde läksin, ta nagu ärkas ja lükkas palli jalaga minu poole.

Teine kord mõttes ta välja mingisuguse mängu, milles osales peale tema veel kaks klassivenda. Milles selle mängu tuum seisnes, seda ei tea ma tänapäevani. Igatahes liikusid nad küürakil koolimaja õuel, peitsid endid puude ja pöösaste taha, hüüdsid midagi üksteisele. Ilmselt oli mäng väga põnev, nüpalju kui mina pallilahingute vaheaegadel silmanurgast märgata võisin.

Nüisuguseid killukesi on mulle meelde jäänud Artur Alliksaarest aastail 1931—1935, mil me olime klassivennad nelja esimese algkooliaasta vältel. Siis siirdusin mina Hugo Treffneri Gümnaasiumi juures asuvasse progümnaasiumi, Artur aga jäi veel kaheks aastaks Tartu XV Algkooli. Ja just selle kahe aasta jooksul toimus mainitud kooli elus tähtis sündmus: 1937. aastal sai kool 100 aastat vanaks. Seda juubelit pühitseti üsnagi suurejooneliselt. Pidustuste lõppakordiks olid suur kontsert ja näidend «Vanemuises». Loomulikult võtsin ka mina juubeli tähistamisest osa kui vilistlane.

Esitatavas Arnold Tuliku sporditeemalises noorsoonäidendis oli Alliksaarele antud spordireporteri-teadustaja osa. Kuna ma teadsin tema suhtumist spordisse, siis tegi see asi mulle natuke nalja. Aga Artur näitas, et ta on võimeline igati ümber kehastuma. Oma osa esitas ta sellise aplombiga, et pealtvaatajatel ei saanud tekkida mingeid kahtlusi, kõik olid veendunud, et nende ees seisab tõeline spordifanaatik. (Artur Alliksaare ümberkehastumise võimet võisin ma paarikümne aasta pärast mitmelgi korral lausa imetleda.)

1937. aastal pärast algkooli lõpetamist tuli ka Alliksaar Hugo Treffneri Gümnaasiumi. Nõnda said meist jällegi koolivennad, kuid mitte enam klassivennad. Tema õppis gümnaasiumi reaalarhus, mina humanitaarharus. Kuid varsti ta lahkus sellest koolist, siirdus kuhugi mujale õppima ja me kaotasime teineteist silmist seitsmeks aastaks.

1944. aasta lõpukuud. Tartu on varemetes, ei ole vett ega elektrit. Istun õhtul toas omanupuutatud taitnina valgel ja loen mingit raamatut. Korraga koputus uksele — ja sisse astub Artur. Ei varem ega hiljem pole me tundnud kohtumisest nii suurt rõõmu. Kombineerin midagi lauale, hakka-me vahetama uudiseid tolleaegsel kõige tähtsamal teemal: mida üks või teine teab tuttavatest inimestest? Ja siis korraga ütleb Artur:

«Kuule, ma loen sulle midagi. Kas tahad kuulata?»

Nõnda saan ma esimest korda teada, et minu kunagine klassivend on luuletaja. Kuid veelgi hämmastavam on see, et luuletused täielikult kontrasteeruvad meid ümbritseva tegelikkusega. Mingisugune helge kõrgmäestikupäikeseline maailm on see, mille ta korraga mu poolhäämaras toas lahiti rullib. Luuletustest ei mäleta enam mitte midagi, meelde on jäänud ainult see täiesti kontrastne mõju. Millest selline vastuolulisus? Millest nii sünge tegelikkuse nii helge vastupeegeldus? Vastuse neile küsimustele saan viie aasta pärast ühel suveõöl, mil kõnnime kahekesi vist küll kümme korda mööda alleed, mis ulatub raudteesillast tiiskusravilani, ja arutame elu ning kunsti vastastikust seost.

Tollel 1944. aasta talvekuul kuulen ma peale luuletuste Arturi käest veel seda, et ta on tööle läinud raudteele. Tema ülesandeks on värvata sinna töölisi. Kuid eriti tähtis on asjaolu (eeskätt just tolleaegseid liiklemisraskusi arvestades), et talle on võimaldatud tasuta sõita kõikidel Nõukogude Liidu raudteedel. Ja komanderingutes tuleb käia tihti. Seega just nüisugune elukutse, mis vastab tema loomusele: küllalt palju vaba aega, iseseisvust ja ringiliikumist. Kõik see omakorda aga tähendab uusi muljeid, uusi inimesi, uusi kogemusi.

Järgneva nelja-viie aasta jooksul külastab Artur Alliksaar mind sporaadiliselt, kui satub Tartusse. Tuleb vahel südaõõlgi ja siis ajame juttu hommikuni. Alati on tal kaasas luuletusi, alati räägib ta mitmesuguseid huvitavaid juhtumeid oma komandeerimisreisidelt, ent alati otsib ta vastuseid ka igasugustele küsimustele, küll filosoofilistele, küll kirjanduslikele, küll eksistentiaalilikele. Seejuures vajab ta kaasvestlejat üsna vähe, talle on tarvis eeskätt just kuulajat. Ja see on ääretult põnev dialoog, mida ta peab iseendaga. Ta nagu kahestuks kaheks erinevaks inimeseks, kes ägedasti teineteisega vaidlevad, kusjuures nad unustavad kõik muu. Mäletan, et kord tuli ta minu poole ilmselt väga naljasena, sest küsis süüa (seda ei teinud ta muudu mitte kunagi). Keetsin teed ja valmistasin paar võileiba. Ta jõi pool klaasi teed, võttis võileiva kätte ja hakkas mulle midagi seletama. Sattus siis aga hoogu, unustas janu ja nalja, ja alles mitme tunni järel langes ta pilk nagu juhuslikult võileivale, mida ta kogu aeg oli käes hoidnud. Pani siis selle taldrikule ja jätkas alustatud, õigemini küll hetkeks katkenud arutelu, dialoogi iseendaga. Võileib jäigi söömata. Need Arturi heitlemised iseendaga olid täis

ootamatuid mõtteuperpalle, kalambuure ja paradoksaalseid järeldusi. Alles hiljem olen ma aru saanud, et tema elus oli see otsingute ja eneseleidmise aeg. Ta pidi endale looma aluse, millele toetuda eneseteostamise perioodil. Kahjuks osutus see viimane periood vägagi lühikeseks. Ja pealegi lükkus selle algus edasi kümnekonna aasta võrra.

Ja ka eneseleidmisperioodi ei saa pida üksnes selliseks, mida täitsid aina meditatsioonid, loomingulised otsingud ja uute muljete hankimine komandeerimisreisidelt. Lõppude lõpuks oli ikkagi tegemist 20—25-aastase noormehega ja ükski viisakas inimene ei jäta oma põhilisi ja paremaid patte teiste sooritada», nagu Artur Alliksaar on kirjutanud luuletuses «Olematus võiks ju ka olemata olla». Kui aga need paremad ja põhilised patud on tavaliselt seotud vastassugupoole, alkoholi ja tubakaga, siis tuleb kohe ütelda, et nendes valdkondades teda küll mingisuguseks patustajaks pidada ei saa. Ta oli pigem tagasihoidlik kui liialdaja. Tema «paremateks pattudeks» olid hoopis mitmesuguste müstifikatsioonide väljamõtlemine, liiga enesekindlate inimeste õrritamine ja ärritamine, samuti ootamatud švejklikud ülesastumised. Nii oli ta kord — asja ees, teist taga — esitlenud ennast ühes koolis haridusministeeriumi esindajana ja kontrollinud sealset raamatukogu. Teine kord oli ta juhtunud Tartu raekoja ette hetkel, mil uusaasta saabumiseni oli jäänud veel veerand tundi, ja pidanud seal improviseeritud kõne. Temast räägiti veel muidki seesuguseid poolanekdootlikke lugusid, millede lõpärasuse ulatuse kohta ei oska midagi kindlat ütelda. Kas on nendes töit ainult nüpalju, et vale koos seisaks, või midagi rohkemat. Küll aga võin vastutada järgmise loo eest.

Nimelt tuldi kord minu käest küsima, kas on tõi, et Alliksaar on paruni poeg, lahkunud Eestist 1939. aastal koos sakslastega, õppinud Göttingeni ülikoolis ja omandanud seal doktorikraadi. Muidugi oli see ainult Arturi müstifikatsioon. Nähtavasti mõnes seltskonnas huvituti tema eluloost ja ta ei suutnud vastu seista kiusatusele hämmastada kuulajaid ebatavalise biograafiaga. Ja mida uskumatum oli lugu, seda tõsisemalt ning veenvamalt ta rääkis oma madala rinnahäälega.

1949. aasta suveks oli see eneseleidmise ja otsingute periood ilmselt lõppenud. Nimelt andis «Vanemuine» tolle aasta suvel Toomeorus vabaõhuetenduse. Sain seal juhuslikult kokku Artur Alliksaarega, kes samuti oli seda näidendit vaatama tulnud. Pärast etenduse lõppu otsustasime veel natuke aega juttu ajada. Et Artur oli seekord leidnud endale öökorterite kusagil Veerikul ühe tuttava pool, siis võtsime nõuks valida jutuaajamise kohaks allee, mis viib raudteesillast tiisikusravilani. See asus enam-vähem meie öökorterite keskpais, nii et hiljem oleks mõlemal olnud umbes võrdne maa koju minna.

Kojuminekust ei saanud aga asja, sest vestlus läks nii põnevaks, et me kõndisime

mööda alleed hommikuni. (Olgu vahemärkusena oeldud, et selline üleval oldud oõ polnud Alliksaarele mitte midagi erakordset. Tema kuulus «oökulli»-iuupi, kellele sudaõõ pole hiline aeg, vaid paris varane ohtu. Paar korda oli mul võimalik koos Alliksaarega viibida seltskonnas ja näha, kuidas varahommikusse ulatuv vestlus hakkas inimesi maha murama, kuidas õine vestlusring hakkas kokku kuivama. Kui kella neljaks või poote viieks oli veel üksnes paar unega võitlevat kuulajat alles jäänud, siis tavatses Artur mõnevõrra hämmeldunult ütelda: «Mulle näib, et tahetakse juba magama heita. Mina isiklikult olen harjunud oõsel kaua üleval olemal!») Selle suveõise vestluse või õigemini selle iseendaga peetava dialoogi teemaks oli elu ja kunsti vahekord. Alliksaare mõttekäik oli järgmine. Inimese elu kulgeb kahes maailmas. Üks on see igapäevane kindel ning reaalne, loogiline ning ratsionaalne maailm, kus valitseb rutiin: hommikul tööle, siis lõunale, pärast tööd puhkus väikeste vaheldustega (raamatud, raadio, külastäigud). Kõik kokku on aga lõppude lõpuks ikkagi tuimastav ning nüristav rutiin, mis tapaks inimese, kui ei oleks olemas teist maailma — ulmade maailma, see tähendab kunsti maailma. Tolle maailma abil võib inimene ennast rutiinist lahti kiskuda. Ta võib kanduda tundmatusse maadesse, elada läbi uskumatuid seiklusi, tunda ennast vallutajana või geeniusena. Kunst mõtestab elu, ent elu annab materjali selleks mõtestamiseks. Ja nõnda saavutatud sümbioos alles loobki täisväärtusliku elu. Praegu aga (isikukultus hakkas tollal üha süngemaid vorme võtma) on elu ja kunsti vahekord pea peale pööratud. Just elu on muutunud ebakindlaks ning eba-reaalseks, ebaloogiliseks ning irratsionaalseks. Keegi ei tea, kas ta hommikul tööle saab minna või mitte. Iga hetk võivad liieraadi juurde ilmuda nahkmantlites kriitikud. Ja tundmatule kaugele maale võid sattuda ilma pikema jututa. Järelikult peab nüüd kunst moodustama vastukaalu sellele fantasmagooriale, mis meid tegelikkuses ümbritseb.

Selline oli tolle suveõise dialoogi telg. Et sellest aga natukegi aimu saada, siis tuleb kujutleda Alliksaare eruditsiooni ja tema tulist veenmispüüet. Sest seda põhitemat varieeris ta kümnet moodi. Tõi igasuguseid näiteid küll ajaloost, küll kirjanduse ja kunsti vallast. Ja tegi seda kõike veidi paatoslikult. Konkreetset on meelde jäänud ainult võrdlus karusselliga. Kui katsuda seda praegu talle omases maneeris rekonstrueerida, siis võiks see kõlada umbes nii:

«Praegu on ju kõikidel selline tunne, nagu viibiks nad tohutu kiirusega pöörleval karussellil, mis muudab kogu tegelikkuse fantastilisemaks ja košmaarsemaks, kui võib seda iialgi olla kõige pöörasem väljamõeldud lugu. Ent mitte ükski inimene ei suuda lakkamatult viibida unenägude ebakindlas maailmas. Kui aga reaalsus muutub košmaarseks unenäoks, siis tuleb luua intuitsiooni ja mõttekujutuse

abil poeetiline maailm, mis on reaalne ja kindel. Teisiti ei suuda me end kaitsta surma lummuse vastu.»

Jätsime hüvasti hommiku eel ja ma jäin ootama Arturi järjekordset ootamatut kü-laskäiku. Seda aga ei tulnud. Hulk aega hiljem sain juhuslikult teada, et tema töökoht raudteel oli seotud ka materiaalse vastutusega. Nõnda juhtus siis midugi see, mis pidigi temataolise boheemlasega juhtuma: tuli revident, leidis eest suure segaduse dokumentides ja lõppude lõpuks koorus sellest tohuvabohust puudujääk. Lugu lõppes kohtu ja vangilaagriga. Kaotasime sedapuhku teineteist silmist ühek-saks aastaks.

1958. aasta suvel tuli Artur mulle vas-tu Tartu tänaval ja meie kohtumine kuju-nes selliseks, nagu oleksime eile teineteisele hüvasti ütelnud ja tänase trehvamise suhtes kokku leppinud. Ei sõnagi minevikust ega tulevikust. Kui olen lugenud tema luu-letust «Aeg», milles leiduvad värsiread: «Ei ole möödunud või tulevaid aegu. | On ainult nüüd ja on ainult praegu», on mulle alati meenunud meie kohtumine pärast üheksa aasta pikkust vaheaega. Ta teadis juba, et ma töötan ajalehe «Edasi» toimetuses kir-jandusliku kaastöölisena, ja pakkus mulle avaldamiseks oma luuletust «Rehepeks». See ilmiski «Edasi» pühapäevastel kunsti ja kirjanduse lehekülgedel.

Kui praegu meenutada seda eneseteos-tusperioodi Artur Alliksaare elus, mis osu-tus kahjuks väga lühikeseks, siis pean ka-hetsusega nentima, et just sellest ajavahe-mikust (aastad 1958—1966) pärinevad mä-lestused on äärmiselt juhuslikku laadi. Tin-gitud oli see eeskätt asjaolust, et ka mina asusin ennast teostama, ja nõnda lange-sid ära pikad vestlused, mis olid iseloo-mustanud meie suhteid Artur Alliksaare eneseleidmise ning otsingute ajajärgul. Meie kokkupuuted olid juhuslikud (kohvi-kus, tänaval, «Edasi» toimetuses), jutuaja-mised lühikesed ja päevamuredega seotud. Kuulajateks, keda ta vajas, osutusid nüüd noorpoeedid, ja nendega istus ta mõnikord tõesti tundide kaupa kohvikus. Paaril kor-ral sattusin ka mina juhuslikult sellisesse laudkonda, kus Artur talle omase kirglik-kusega võitles eesti luule uuendamise ja poeetilise maailma loomise eest. Mulle oli see tuttav, noorpoetidest kuulajatele aga uus ning huvitav.

Ei tule unustada, et nondel 1960-ndatel aastatel (praegu juba nagu mõnevõrra le-gendaarseks muutunud ajal) toimus suur elavnemine kogu eesti kirjanduses. Ja minu arvates uuenes kõige rohkem just luule. Seni täielikult domineerinud riitumid nelik-värss suruti hoopis tagaplaanile. Selgus, et luulet võib ja tuleb mõista senisest pal-ju avaramalt. Et on olemas vabavärs, assotsiatiivne poeesia, assonants, alliterat-sioon, sõnamäng jne. Kõik niisugused probleemid moodustasidki Alliksaare vest-luste tuuma. Eriti aga veellesid teda luule musikaalsus ja sõnas kui kirjanduse tellis-kivis peituvad piiritud võimalused. Nõnda läksid käbele tema sellised musikaalsed

ja sõnamängulised kombinatsioonid nagu «kurbuse kuremari turumurul», «jäärad jää-rakutel», «valehobused maletavad, maleho-bused valetavad» jne. Tema lemmikpoeedid, keda ta sageli tsiteeris ja tõlkis, olid Jes-senin, Lugovskoi, Ahmatova, Mandelštam ja Rilke. Seejuures ei saanud ma imetlemata jätta tema oskust endale nende autorite teoseid hankida. See tuletas mulle meelde noid kaugeid koolipõlvaeagu, mil ta samuti oli silma paistnud kõrgendatud nõudluse-ga teoste hankijana.

Artur Alliksaar oli ühe kire inimene — ja selleks kireks oli soov uuendada, refor-mida eesti luulet. Ent nagu on tõestanud inimkonna ajalugu loendamatu näidete varal, peab iga reformaator oma püüd-lustega üle pingutama, et teda tähele pan-daks, ja hiljem kaitsma nii ennast kui ka oma taotlusi vanameelsete vastu. Ka Allik-saare juhtum polnud erand. Soovides eesti luulet rikastada ning kõrgemale tasemele viia, ent järgides seejuures põhimõtet «Luu-letajatele kuulub otsimine ja trotsimine», tegi ta palju inimesi täiesti tarbetult oma vastasteks, raskendas asjatult oma luule-uuenduslikku missiooni.

Ülalesitatu põhjal võib nüüd jääda va-hest mulje, et Alliksaar oli äärmiselt tõsine inimene, kes tegeles ainult suurte ning sü-gavate probleemidega. Selline tahk oli tem-as tõepoolest olemas, kuid selle kõrval eksisteeris ka veel ülemeelik fantaaserija. Nii istusime kord kohvikus ja leidsime aja-lehest sõnumi, et toimub jahimeeste kok-kutulek. Artur tuli korraga mõttele, et kuidas näeks välja jahiloomade kokkutulek. Ja improviseeris sealsamas ka kohe vasta-va sõnumi. See oli niisugune, et pödrad tutvusid linna vaatamisväärsustega, karud käisid vastuvõtul ülikooli juhtkonna juures, hundid lasksid EPA metsandustea-duskonna õppejõududel endile tutvustada metskitsede arvu suurendamise plaani jne. Seejuures ta süttis oma fantaasiast ja leiu-tas aina uusi ja uusi võimalusi, kuidas need jahiloomad saaksid oma vaba aega veeta, kogemusi vahetada ja üksteisega sportlikult võistelda. Teine kord fantaseeris ta teemal, mis siis küll juhtuks, kui korraga maailmast kaoksid kõik kellad.

Kogu selle kaheksa aasta pikkuse enese-teostusperioodi jooksul oli meil kõigest üksainus mitme tunni pikkune istumine kohvikus, 16. aprillil 1963, mil Artur sai neljakümneaastaseks. Sünnipäev oli tal küll eelmisel päeval, ent mitmesuguste asjaolude tõttu lükkasime selle tähistamise päeva võrra edasi. Kes tänapäevastest sün-nipäevatraditsioonist lähtudes näeb vaimu-silmas kohe pikka roogade ja jookide all painduvat lauda, see eksib rängalt. Kogu seltskond koosnes juubilarist, Linda Allik-saarest ja käesolevate ridade autorist, kes mahtusid vabalt väikese ümmarguse koh-vikulaua ümber. Ja sõõgid-joogid koosne-sid kolmest kohvitassist, kolmest veini-klaasist ja paarist saiaist ning võileivast.

Mul on elus olnud juhust vüübida vägagi huvitavalt korraldatud tähtpäevade tähis-tamisel, kus on pakutud toitu nii kehale kui vaimule üsna rikkalikult, ent Artur

Alliksaare ülalmainitud sünnipäev on jäänud meelde just seetõttu, et tollal rääkis ta esimest ja viimast korda üht-teist oma isiklikust saatusest, ja minu arvates seletab see nii mõndagi tema loomingus. Kaotanud ema kolmeteistaastase poisina, see-ga perioodil, mil just vanemate toetust oleks kõige rohkem vaja. Juba siis terav üksildustunde tajumine, vastukaalu otsimine kirjandusest ja ulmadest. Hiljem vastu tahtmist paisatud pöörasesse hasartmängu surmaga. Ja seejärel vangilaager. Et tollal oli laagritest vabanenud rohkesti ja samuti oli ka üsna hiljuti ilmunud Solženitsõni «Üks päev Ivan Denissoviit elus», siis oli mul mingisugune ettekujutus laagritest olemas. Arturi mälestused aga erinesid teiste meenutustest selle poolest, et need üldse ei kajastanud laagri igapäevaseid toiminguid ja muresid. Need olid portreed mitmesugustest inimestest, need olid lood omapärastest sündmustest ja juhtumitest. Sellest kõigest jäi mulje, nagu oleks ta viibinud vangilaagris loominguilisel komanderingul ja kogunud materjali mingi teose kirjutamiseks. Viimaks ta avaldaski mulle saladuse, et tal on kavas näidend kohtunikust ja kaebealusel. Süžee-st on meelde jäänud üksnes see, et kaebealune ise kirjutab enda kohta kaebekirja ja et ülekuulamiste ning kohtuprotsessi käigus lõppede lõpuks kohtunik ja kaebealune vahetavad kohad. Võib-olla leidubki sellest näidendist mingi visand Artur Alliksaare järelejäädud paberite hulgas, sest oma eluajal jõudis ta ennast tutvustada meie avalikkusele just näitekirjanikuna.

On ju teada, et nii oma ajast maha jäämine kui ka ettejuudmine on mõlemad võrdsetl hädaohtlikud. 1965. aastal aga oli eesti luule uuemesisprotsess juba nii kaugele, et Artur Alliksaare luuletused ei tundunud enam mingisuguste sotsialistlikku realismi eitavate nähtustena. Tolleks ajaks olid juba vabavärs ja assotsiatiivne poeesia muutunud tavaliseks. Nõnda avanesid ka Alliksaarele võimalused oma luulekogu koostamiseks. Seda ta tegigi, ja toleaeegset tava järgides esitas käsikirja «Tuul käib tantsimas sarapuusaludes» arutamiseks Kirjanike Liidu Tartu osakonnale. Käsikiri kiideti heaks ja soovitati see üle anda kirjastusele. «Loomingu» Raamatukogu» toime-tus aga tundis huvi tema näidendi «Nime-tu saar» vastu. Juhtusin 1966. aasta algul Tallinnas olema ja «Loomingu» Raamatu-kogu» toimetaja Otto Samma oli mures selle näidendi trükoopognate pärast. Need olid just äsja toimetusse toodud selle tuntud jutuga, et nendega on hirmus kiire. Kuna ma aga samal päeval tagasi Tartusse sõitsin, siis võtsin poognad kaasa. Läksin kohe raudteejaamast Arturi poole. Seal aga sain kuulda, et ta on juba mitu päeva haiglas. Kuigi oli käes õhtu, läksin siiski onkoloogiahaiglasse. Muidugi polnud enam mingit võimalust haigete juurde pääseda. Onneks oli valvearst väga vastutulelik, kutsus õe ja palus tollel need trükoopognad Alliksaarele ära viia. Vahepeal ma pärsin arsiilt Arturi haiguse kohta.

Kui ta oli kindlaks teinud, et ma ei ole Arturi sugulane, siis ta ütles, et tegemist on pahaloomulise kasvajaga. Operatsioon oli küll hästi korda läinud, aga... kõike võib juhtuda.

Esiatgu ei juhtunud siiski midagi. Artur tuli haiglast välja, «Nimetu saar» ilmus ja luulekogu käsikiri pidi varsti kirjastusse jõudma. Kohtusime kohvikus kevadel juhuslikult paar korda. Artur oli täis optimismi. Paistis küll olevat veidi kõhne-maks jäänud, aga kõhn oli ta olnud ju alati. Siis tuli suvi, mina sõitsin Tšehho-slovakkiasse tõlkijate konverentsile. Ja kui ma juulikuus uuesti Arturit kohvikus nägin, siis oli selge, et ma kaotan peagi jälle ühe kunagise klassivenna. Kuna ma tollal parajasti tõlkisin Josef Tomani ajaloolist romaani «Pärast meid tulgu või veeuputus», mille teksti oli ka mõningaid värse lükitud, siis palusin Arturilt abi paari riimi leidmiseks. Ja natukeseks ajaks muutus mu haige klassivend jällegi selles sõnamaagiks, kes ta oli alati olnud. Ta hakkas mulle pakkuma mitmesuguseid riimivariante, sõelus ja vaagis neid. Ja sellisena ta ongi jäänud mulle meelde, sest see oli meie viimne kohtumine.

Suur Tundmatu viis ta enesega kaasa 12. augustil 1966. aastal. Kuni viimase silmapilguni oli ta veel midagi kirjutanud. Kolme päeva pärast sängitasime ta Ropka-Tamme kalmistul oma ema kõrvale. Matu-setaliitus koosnes kahest osast. Algul kõneles pastor Harri Haamer, ent mitte kui vaimulik, vaid kui Arturi saatusekaaslane vangilaagrist. Ta tuletas meelde Arturi meelevarust nendel rasketel aegadel, kuidas ta oli virgutanud kaasvange vastu pidama ja meeletust üle saama. Mulle meenus kohe Dostojevski, kes vangina teekonnal Siberisse 1850. aasta jaanuaris neljakümnekraadises pakases ergutas masendatud saatusekaaslasti pead püsti hoidma. Ja ühtlasi pidin tunnistama endale, et vaim on siiski midagi väga tugevat. Sest Dostojevski oli ju nõrga tervisega, närvi-line ja poolhaige, samuti ei võinud ka Artur kunagi hea tervisliku seisundiga hoo-belda. Pärast Harri Haameri lahkumist kõnelesid lühidalt Arturi kalmul Andres Ehin, Ain Kaalep ja käesolevate mälestuste autor. Ja kui me kalmistult lahkuma hakkasime, siis võttis Ain Kaalep kokku selle, mis oli kõikidel meeles mõlkunud. Ta ütles: «Muidugi ei saanud meie siin midagi ära teha. Kuid saatus oli Arturi vastu ülekohtune. Ja paratamatult peame meie kõik ennast tundma mõnevõrra süüdlastena selles, et Artur kui luuletaja on ikka veel avalikkusele tundmata.»

Nõnda olime ilma suurte sõnadeta võtnud endile kohustuse välja anda Arturi luulet. Ja kui «Loomingu» Raamatukogu» toime-tus oli nõus väikest valimikku aval-dama, siis asusime kolmekesi — Ain Kaalep, Paul-Eerik Rummo ja nende ridade autor — Artur Alliksaare kirjanduslikku pärandit läbi lugema. Ain kutsus meid oma kodusse Elvas, kuhu Linda Alliksaar oli toonud oma mehe luulepärandi, ja alus-tasime tööd, mis läks avalikkuse kätte ko-

gumikuna «Olematus võiks ju ka olemata olla» (1968).

Ja mida rohkem ma neid käsikirju tugesin, seda rohkem tundsin ma ära neid reaalseid seiku, mis olid aluseks olnud ühele või teisele luuletusele. Siin oli kunstiks ülendatud kujul kogu meie sugupõlve traagiline saatus. (Ja tahtmatult pidin ma mõtlema ka sellele, kui vähe võime meie taibata luuletuste tagamaid minevikus loodud teoste puhul.) Panin mõtte meie sugupõlve saatusest ka oma järelsõnasse, mille kirjutamine mulle usaldati. Ent seda läbi lugedes lõin kahtlema, kas see viimaks valimiku ilmumist ei aeglusta. Nõnda lisasin kaaskirjas klausli, et jäetagu minu järelsõna ära, kui see peaks kogumiku publitseerimist takistama. Minu kahtlus osutuski õigeks. Valik ilmus Paul-Eerik Rummo järelsõnaga, ent kiiresti.

Samal 1968. aastal ilmus ka Arturi koostatud ja suuremalt osalt tõlgitud S. Jessenini «Loojumatu tund». Tema

enda originaalluulekogu «Tuul käib tantsimas sarapuusaludes» jõudis aga lugejate kätte alles 1976. aastal kogumikus «Luule».

Selle otsija ja trotsija enneaegne surm oli tõsine kaotus eesti kirjandusele. Pole kahtlust, et tema parimad teosed jäid kirjutamata. Ja olemasolevate publitseerimatus muutis nende mõju kirjanduselul minimaalseks.

Saan haavu unelmate sõjatandril.
Ei taha ja ei oskagi neid katta.
Laev olen, mille sadam asub mandril,
mis praegu on veel merest kerkimata.

Sellisena nägi Artur Alliksaar enda ja oma loomingu saatust aastate eest. Nüüd aga on see manner merest kerkinud ja meie ülesandeks on selle huvitava poeedi kirjanduslikku pärandit säilitada, uurida ja publitseerida.

Leo Metsar

RAAMATUID

UT'S KOIKAIGSUNDUMINE, TÖISTKORDSUNDUMINE, UMBRESUNDUMINE...

Kauksi Ulle. Keskkümme mäke. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 72 lk. Hind 20 kop.

Möödunud kirjandusaastat Eestis võiks nimetada Oskar Lutsu, aga miks mitte ka Thomas Manni aastaks (sest nii suure kirjaniku peaaegu korraga ilmunud kaks raamatut lihtsalt peavad mõjustama kirjandussituatsiooni, kui meie kirjanikes veidigi tundlikkust on) — ja miks mitte ka veel lõunaestli keele aastaks (käesolevas vaieldavale värsikogule eelnes Madis Kõivu ning Aivo Lõhmuse näidend «Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendama aasta suvõl», midagi lausa erakordset). Et asi nii, on väga meeldiv, mingit põhjust vaidluseks ega vastuoluliseks nägemiseks pole: sild Parnassoselt Munamäele on maailmakirjanduseajastul endastmõistetav, ja see, et ta meie ees seisab nii konkreetse, on meie kirjandusele auks, kõneleb selle multivalentisusest.

Lõunaestli keel (meenutan, et seda võiks juba lühemuse pärast nimetada ka uandi keeleks) on kõige kiuste olnud hämmastavalt elujõuline. Kui XVII sajandil tal oligi põhjanaabri ees mõningane edumaa ja kui ta kirikukeelena funktsioneeris veel meie sajandil, siis ei saa me ometi unustada, et põhimõtteliselt vaenasid teda kõige olulisemad eesti rahvusliku kultuuri loojad O. W. Masing, J. V. Jannsen, F. R. Kreutzwald; eesti kirjakeele lõplikest kujundajaist kuulutas talle hääbumist J. Aavik; ka nõukogude ajal on ennustatud murrete peatset kadumist. Et tegelikult meie ees on päris omaette läänemeresoome keel, millel on oma murded, jääb meeleaga või kogemata kahe prillikliasi vahele!

Möödunud sajandi suurtest meestest oli ainult Jakob Hurt see, kes midagi ette võttis lõunaestli keele viljelemiseks. Meie sajandil on lõunaestli renessansist unistanud Friedebert Tuglas, keele enda kirjandusliku järjepidevuse on aga säilitanud ennekõike poeedid (oma luule paremiku on selles andnud Artur Adson, Hendrik Adamson, Juhhan Jaik). Muidugi on neid vastu võetud kui murdeluuletajaid — see on rubriik, mis ei puudu mitmegi arenenud rahva (näiteks meile eeskujuks olnud saksa) kirjandusest; aina on kõneldud, et Adson on eesti poeet, kes kirjutab eesti keele Võru murdes jne. Tegelikult olenebki asi sellest, kuidas seda võtta, sest kuigi kahtlemata on olemas lõunaestli keel, ei ole ju olemas lõunaestli rahvust... Aga eks ole siiski loomulikum öelda, et saksa kirjanik Fritz Reuter kirjutab alamsaksa keeles (ega mitte murdes). Ja kui astume sammu veelgi kaugemale, tekiks juba tõrge, kui tahaksime kõnelda provansi keeles kirjutanud Frederi Mistra-

list kui prantsuse kirjanikust — ehk küll ta ju Prantsusmaa kirjanduses silmapaistvalt osales.

Igal maal ja rahval on omad traditsioonid, üldkehtivaid juhendeid kirjanduselu liigendamiseks tuletada on raske. Pealegi võib ajaloo käigus toimuda igasuguseid muutusi. Tarass Sevtšenko võeti vastu kui vene keele väikevene murdes kirjutav poeet (ja isegi Belinski pidas «murde» kasutamist tema loomingus mõttetuks) — nüüd on temast saanud ukraina rahvuskirjanik. (Ma ei saanud sellest näitest kuidagi loobuda, sest mu meelest on põhja- ja lõunaestli keele vahe suurem vene ja ukraina keele vahest.) Ent jättes kõrvale ka fantaaseerimise mõeldavate muutuste teemal, keel on keel igal juhul — kas ei sobiks selle tõdemuse märkimiseks lõunaestlike raamatute venekeelses impressumiski asendada sõnad *на эстонском языке* sõnadega *на южноэстонском языке ~ на языке уанди?*

Kauksi Ulle raamat — nagu eelnenud Madis Kõivu ja Aivo Lõhmuse omagi — pakub selle keele jaoks üht uut ortograafia võimalust, mis on täpsem senisest puhtanisti põhjaestli ortograafiale tuginevast. Täiesti selge, et kui tahame kõnelda keelest, peame hoolitsema sellegi eest, kuidas teda kirjutada. Praegune lahendus, mis võimaldab eristada isegi välteid ja palataliseeritud häälikuid, on igatahes samm edasi. Kuid võiks kujutleda midagi veel paremat. Kui takistuseks poleks meie trükikodade armetus (kuuldavasti on just sellepärast takerdunud Aili Univere kapitaalse raamatu «Idamurde tekstid» väljaandmine, mis on trükivalmis 1974. a. kevadest — tõeliselt skandaalne olukord, millest lingvistikakaugemad inimesed ei näi midagi teadvat!), võiks mõeldavaid (ja meil puuduvaid) märke abiks võtta hoopiski mõnusalalt. Minu ettepanek oleks kasutada punkti tähe all, mis märgiks n.-õ. i-lisust: vokaalikärgendust ülilika e, o, õ, õ ja ka lühikese õ puhul, samuti palatalisatsiooni konsonantide puhul (ainult palataliseeritud g-le tuleks punkt paratamatult asetada peale). Saaksime niimoodi teha vahet *soo* ja *suu* jne. vahel — lõunaestlane ju ei häälda neid sugugi ühtmoodi *suu*'ks. Ja ühtlasi veidigi vähendada diakriitiliste märkide rohkust, mis paraku tikub meenutama juba vietnami ortograafiat ja mida lõunaestlasele endalgi on raske lugeda.

See viimane argument on muidugi ajutist laadi. Ma arvan, et meie koolide emakeeleõpetuse üheks koostisosaks peab mur-

de- ja murdekirjandusõpetus kinnistuma üha tugevamini; neil aladel, kus erinevus põhjaeesti kirjakeelest suur, muidugi veel eriti. Isegi võõrtähestikud õpitakse ju ära, kui vaja; isegi tuttava tähestiku kummalsed ortograafiavariandid (inglise omal) ei tee raskust! Aga mida lihtsamalt saab, seda parem. See teema nõuab igatahes üht tõsist arutamist ja tõhusat kokkulepet.

Hää Kauksi Ülle! Ar' pahandagu', et ma' muku' kõnõla keelest ja jõvva-i' kuiki-viisi su värse manu! A' sa' esi olõd kir'o-tanu' keelest kah, taa om üt's teema su raamatun; mullõ paistuss, et ma olõ edesi mõtõlnu' sinu mõttit...

Lõunaeesti keel ei ole ju käesolevate ridade kirjutaja emakeel; lapsepõlve ümbruse keel küll, aga see on juba midagi muud. Seetõttu kujuneb siiski teatav eelis: ühelt poolt on lõunaeesti keel mulle mõistetav ja lähedane, teiselt poolt oskan hinnata selle poeetilist efektiivsust lugejate põhjaeestikeelse enamiku seisukohalt. Viimane aspekt ei ole tähtsusetu. Kui ma mõne aasta eest aitasin trükki toimetada kadunud Rihhard Iheri «Kassimärsi», olin kuude kaupa võlutud selle raamatu värsside lihtsast ilust (ilmekas Schilleri *naive Dichtung*'i näidel), väga hästi mõistes, et mitmegi luuletuse tõlkimine kirjakeelde selle ilu purustaks, aga sealjuures lootes, et mu elamus ei ole erinev paljude lugejate omast. Siis tulid kriitikud, ja paraku lõunaeestlased (Aivo Lõhmus, Oskar Kruus), kel ilmselt puudus just see põhjaeestilik lähenemisvõimalus; nad ei ilmutanud mingit vaimustust, suhtusid raamatusse peaaegu jahedalt... Pean tähendama, et olin omajagu pettunud. Natuke paremini mõistan, miks ei kujunenud tähelepandavaks luulesündmuseks Nikolai Baturini mulgimurdeline kogu — tegemist on küllalt komplitseeritud poeediga, kelle juurde hoopiski iga lugeja ei leia teed. Praegusel puhul leian, et Kauksi Üllel on oma otseste eelkäijatega võrreldes peaaegu kõik eelised: tema *naive Dichtung* on selgesti tuntavalt tänapäevase noore naise oma; tema elamuste maailm ei väljendu komplitseeritult (sealjuures hoopiski olemata primitiivne).

Ainult keelelised põhjused võivad ahendada teid tema poeetilisse mikrokosmosse. Tõepoolest: paar lehekülge keelelisteks selgitusteks, sealhulgas haruldasemate sõnade loeteluks, oleks olnud omal kohal! Kust peab lugeja (ka praeguse aja lõunaeestlane) teada saama, et *vohopaats* ei tä-

henda midagi muud kui lihtsalt vahtratl! Aga teiselt poolt annab just niisugune keel juurde selle, mida nii harva saavutab luule tuttavas kujunenud kirjakeeles: värskuse jõu. Peaaegu nii: iga sõna oleks nagu alles loodud, väljendamaks just seda, mida ta meie käes olevas tekstis väljendab, ja et me ju hästi teame, et see sõna on iidne, omandab sellesama iidsuse ka tekst. Ei ole värskemaid luuletuste kui iidsed, näit. vanaegiptuse või Lesbose lüürika omad! Aja kulg oleks nagu kadunud. Mitte miski pole kuluda jõudnud. Me ei mõtle enam aastates, vaid maailma-aastates...

Kauksi Ülle luuletustest jäävad vahest kõige enam meelde ballaaditaolised, rahvalaululähedased «Poig siist perrest» (lk. 32—36) ja «Sängüjutt» (lk. 64—66), kui-võrd neis on teatav motiiv arendatud omasuguse täiuseni, kõlknõeldavaid variatsioone kasutades. See on niisugune meisterlikkus, mida paljudel meie poetidel pole.

Rahvalaululähedus (lähtepunkt, mis pole liiga erinev Hando Runneli luule omast) on poetessi aga viinud veel ühele huvitavale rajale. Ma ei tea, kui-võrd tuttav talle on Federico García Lorca looming; arvan igatahes, et loomu poolest peaks see temas huvi tekitama. Meetod ju peaaegu seesama! Püüdsin mõnd Kauksi Ülle luuletust («Laulja kui latõrn», lk. 10, «Üt'skõrd vannunaisisuvõ paiku», lk. 17, «Ja päiv...», lk. 44) mõttes tõlkida hispaania keelde ja otsekohe tundsin ära *cante jondo* stiili! Kaunis küsitavate tulemustega on meil mingit hispaanialikkust tahetud leida mõne loomuldasa õige hispaaniakauge autori värssidest — siin on lähedus aga nii ilmne, et vaevalt tasub otsima hakata otseleid mõjusidki, sest see lähedus on lihtsalt hingelähedus, mis taas kord näitab, et genuiinsus ja internatsionaalsus ei ole vastakad nähtused.

Kauksi Üllelt võib kindlasti oodata veel palju head lõunaeestikeelset luulet. Tal on oma keel ja oma isiksus. Esimene ei kuulu ainuüksi temale (ja seda ta teab, olles näiteks ju lugenud, mida «...ütel / Artur joba Marie kotsilõ», lk. 48), aga teine küll. Ja see isiksus on veenev, see on tõeline luuletajaisiksus. Nagu keelele, olgu sellelegi omane «üt's kõikaigsündimine, / tõistkõrdsündimine, / ümbresündimine, / ja nii sündimine, / kuiss sina tahat...» (lk. 48). Sina esi, Kauksi Ülle, ei keäki tõnõ!

Ain Kaalep

MÖTISKLUSI MEIE ESIMISE LASTEKIRJANDUSE LEKSIKONI ILMUMISE PUHUL

Andres Jaaksoo. Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 400 lk. Hind rbl. 1.80

Lastekirjandusel on aegade jooksul eesti kultuurielus olnud küllaltki oluline osa. Tuleb aga tõdeda, et meie lastekirjandust on seni süstemaatiliselt vähe uuritud ja ka jooksvas kriitikas on ta jäänud vaeslapse ossa.

Tõsi küll, esimesed artiklid eesti lastekirjanduse kohta ilmusid juba rohkem kui sada aastat tagasi. Pioneeriks sel alal oli kooliõpetaja Paul Undritz, kes avaldas 1879. aastal artikli «Laste kirjadest» ja varustas oma kaks lugemikku («Laste kirja-kogu», «Mõistlik jutustaja») lastekirjanduse eesmärges tutvustava saatesõnaga. Pedagoogist kirjanik Juhani Kunder pidas 3. jaanuaril 1883 Eesti Kirjameeste Seltsis kõne «Laste kirjavarast» (ilmus artiklina 1884), kus toleageelse lastekirjandusele on antud paikapidavaid hinnanguid. Sajandi vahetusel avaldasid üldistavaid artikleid Juhan Liiv, V. Reiman, A. Kitzberg jt.

Tõsisemalt hakati lastekirjandusega tegelema 1930-ndail aastail, mil P. Amburi, J. Parijõe, J. Roosi ja M. Sillaotsa sulest ilmus kaalukaid teoreetilisi artikleid. Nõukogude Eestis on probleemartikleid avaldanud J. Rummo, R. Parve, E. Niit, H. Pukk, H. Väli, H. Ernesaks, A. Järv, R. Krusten, A. Põldmäe jt.

1950.—1960-ndail aastail hakati Tallinna Pedagoogilises Instituudis ja Tartu Riiklikus Ülikoolis lugema lastekirjanduse kursust. Trükimusta on näinud kolm loengumaterjalide rotaprintväljaannet — B. Söödi «Eesti lastekirjandus» (1969), A. Järve «Eesti lastekirjandus. Varasemast lasteluulest» (1979, täiendatud trükk 1982) ja S. Väljataga «Eesti lastekirjandus 1965—1970» (1983). Neist on mahukaim B. Söödi töö, mis aga kannatab lihtsustamise all. Raamatuina on ilmunud H. Väli artiklite ja retsensioonide valimik «Mallega ja Kallega» (1975) ning teistele rahvastele mõeldud A. Jaaksoo lühiväljaande «Ключ к эстонской детской и юношеской литературе» (1983; ingl. k. 1984).

Hiljuti jõudis lugejate kätte Andres Jaaksoo kirjutatud ja koostatud esimene eesti lastekirjanduse leksikon «Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses». See sisaldab pool tuhat märksõna lastekirjanike, raamatuillustraatorite, kriitikute, tõlkijate, kirjastajate, lasteraamatusarjade ja lasteajakirjanduse kohta ning lisaks veel temaatilisi ülevaateartikleid. Teosel on 11 lisa, kus on registreeritud eesti lastekirjanduse esitriigid 1940—1985, meie lastekirjanduse tõlked ja olulisemad artiklid lastekirjanduse kohta, multifilmid ja lastefilmid, lastelavastused teatris jms.

Meil on tavaks saanud, et ulatuslikumaid leksikone koostab suur kollektiiv. Seda enam tuleb hinnata lastekirjaniku ja kirjastuse «Eesti Raamat» tõlkelastekirjanduse toimetuse juhataja A. Jaaksoo julgust ning visadust asuda üksinda esimest eesti lastekirjanduse leksikoni koostama,

Tuleb tunnustada, et esimene mulje leksikonist on sümpaatne: A. Jaaksoo raamatust saame rohkesti teavet lastekirjanike, illustreerijate, tõlkijate jne. kohta. Mitmete artiklite puhul on A. Jaaksoo talle aluseks olnud tekste (EKBL jm.) täiendanud. Soodsat muljet väljendab väljaande operatiivsus: registreeritud on teosed kuni 1987. aasta jaanuarini, üksikjuhtudel hilisemaidki. Ükski teine meie seni ilmunud leksikon ei suuda operatiivselt A. Jaaksoo omaga võistelda. Tunnustamist väärivad arvukad illustratsioonid. Suurema osa portreede, kaanepiltide ja illustratsioonide valik on õnnestunud.

Teosesse süüvimine aga tõstatab ka soove ja küsitavusi. Kõige olulisem ja keerukam probleem leksikoni puhul on kindlasti märksõnastiku koostamine. Siin peaksid olema kindlad kriteeriumid, keda sisse võtta, keda mitte. Ka artikli maht peaks enam-vähem vastama autori kohale meie lastekirjanduses. Praegu kipub mõnigi tõlkija-koostaja oma artikli mahuga üldtuntud klassikuid (E. Enno, K. Ristikivi, K. E. Sööt jt.) varju jätma. Ilmselt tulnuks latta kõrgemale tõsta. Uhe teose autor pole veel lastekirjanik. Oigem oleks olnud piirduda nendega, kellelt on ilmunud vähemalt kolm-neli raamatut, ühe või kahe olulise teose autoreid aga esitada erandkorras. Veelgi rangemat valikut eeldanuks fotode lisamine biograafilistele artiklitele.

Hämmastust tekitab asjaolu, et leksikonis leidub isikuid, kes pole avaldanud ühtegi raamatut (näit. T. Allikas ja H. Mardi, esimene on leksikonis isegi fotoga). Arusaamatuks jääb, miks oli vaja sisse võtta ühe «vähenõudliku jutukogu» autor M. Soonik või ühe looduslooopiku autor E. F. Lossius, ühe aimeramatu kirjutanud J. Nuut, K. Orviku ja J. Piiper (pealegi on nende teosed mõeldud täiskasvanuile). Samal ajal puudub mitme noortele kirjutatud aimeramatu autor K. Põldmaa. Oigustatud on lastele ühe hea teose kirjutanud V. Koržetsi, M. Mägra ja võib-olla veel mõne teise sissevõtmine.

Samasugune probleem tekib ka kunstnike puhul. Kas oli tarvis tutvustada K. Niinepuud, kes pole illustreerinud ühtki lasteraamatut, või mitmeid ainult ühe teose illustreerinud kunstnikke (O. Eelma, V. Järmut, E. Kits, A. Tõnisson jt.)?

Võtmeküsimus on ka laste- ja noorsookirjanduse eristamine täiskasvanute kirjandusest. Küsitavusi tekitab saatesõnas esitatud K. Dodereri «kõikjal kasutatav (?)» definitsioon, et laste- ja noorsookirjanduseks nimetatakse a) kõiki tekste, mis on otseselt loodud laste ning noorte tarbeks (spetsiaalne laste- ja noorsookirjandus), b) kõiki teoseid, mida lapsed ja noored loevad, olenemata sellest, kas need on spetsiaalselt või pole need üldse laste ja noorte tarbeks loodud (näit. igasugused ajalehed), ning teoseid, mida lastel ja noor-

el tuleb oma igapäevases elus kasutada (näit. kooli- ja õpperaamatud) ja mis ühtekokku moodustavad laste- ja noorsoolektüüri (laste- ja noorsookirjanduse teine tähendus). Kas teine tähendus ei ähmasta laste- ja täiskasvanute kirjanduse piire? Loetakse algkooliski suurt kirjandust. Lugesis ise lasteraamatute kõrval «Seitset venda», «Tõe ja õiguse» esimest osa jm. Oigem on vist küll R. Krusteni seisukoht: ta käsitleb oma äsja valminud monograafia käsikirjas «Eesti lastekirjandus» ainult spetsiaalselt lastele ja noortele kirjutatud teoseid ning belletristlikku aimekirjandust.

Kuigi K. Dodereri definitsiooni teine tähendus lubab väga paljusid teoseid nimetada lastekirjanduseks, ei tahaks siiski pidada näiteks L. Kompust noortele kirjutatud autoriks. Põhiliselt kirjutab ta ju üliõpilaste probleemidest. Ja tudengeid peetakse, vähemalt meil, juba täiskasvanuiks.

Lisaks 10B on märgitud J. Viidingu ja T. Rätsepa näidendi «Olevused» lavastused Tallinna Draamateatris. Kas seda filosoofilist näidendit on õige pidada lastenäidendiks? Kas A. Vaarmani «Vennad Kreuksid ja nende aeg» on noorsoole määratud teos? Ekslik on A. Jaaksoo väide E. Bornhöhe kohta: «Noortele on B. kirjutanud järgm. teosed: «Röövel ja mõisnik» (1878), «Tasuja» (1880), «Villu võitlused» (1890) ja «Vürst Gabriel ehk Pirita kloostris viimased (p. o. viimased — E. T.) päevad» (1893) ...» Ühtki mainitud jutustust pole kirjanik noortele kirjutanud — niivõrd 16-aastase nooruki pooltõkeline ning naiivne seiklusjutt «Röövel ja mõisnik» kui ka ajalooline triloogia olid kirjutatud tolleaegsele täiskasvanud lugejale. Ka T. Braksi «Kotkamäe kangelased» pole noorsoonäidend.

Samal ajal puuduvad leksikonist paljud lastekirjanikud, nagu näiteks mitme jutustuse ja näidendi autor ning viljakas tõlkija, sarjade «Kuu kogu» ja «Poiste raamatukogu» organiseerija Edur Tasa, praegugi Tallinnas elav üks vanimaid lasteprosaisete Jetta Ollik-Andevei. Kui sisse on võetud Juhan Liiv, siis miks puuduvad J. Tamm, A. Haava ja mitmed teised varasemad autorid, kes on kirjutanud luuletusi lastele? Lasteprosasse on koha jätanud kirjanikud G. Helbemäe, A. Kivikas ja V. Saretok. Miks häbeneme neid nimesid?

Leksikonist ei leia me lastenäidendite autoreid Otto Grossschmidt, Julius Heimberg-Körreveskit, Juhan Kangilaskit, Jakob Liivi ja Ella Treffnerit (viimase lastejutt «Pereema Aino» on Soomes ilmunud 14 trükis), prosaistidest Sulev Einerit, Karl Pinkovskit, Mats Tõnissoni, Sophia Varditi ja praegugi kirjutavat Pilvi Üllastet, samuti pole lasteraamatute kirjastajat ja autorit Hans Leokest jt. Puuduvad nimekad väliseestlastest lastekirjanikud Helga Nõu, Magda Pihla, Salme Raatma, Ao Vaks jt.

E. Bornhöhe kohta on öeldud, et ta on illustreerinud M. Lipu raamatu «Laste lõbu» I. Martin Lipu enda kohta aga artiklit pole.

Lisaks veel mõned sisulised märkused. A. Grenzsteini käsitluses puudub tema kõige olulisem kogu — «Lõbusad laulud lastele» (1879), mis sisaldab tema enda ning L. Koidula, F. Kuhlbarši, A. Reinvaldi jt. luulet. Märkimata on ka A. Grenzsteini mõttesalmeid ja värssmõistatused.

Tavaliselt on loetletud kirjaniku kõik (või peaaegu kõik) lasteraamatud. P. Grünfeldti kohta aga on öeldud: «Lastele on G. avaldanud umbes 300 enamalt jaolt tõkelist teost.» Neist väärinuks siiski eraldi märkimist näiteks loodusluulet sisaldav kogu «Laste õie-väli» (1890), luulekogu «Heal tujul — kaunil kujul» (1913) jmt.

O. Kangilaski on illustreerimise kõrval loonud ka arvukalt mudilastele määratud lugemis- ja värvimisraamatuid. Ainuüksi 1938. aastal ilmusid neist «Appi, upun!», «Auto tuleb!», «Küll on kena kelguga...», «Läheme jalutama!», «Pese ennast!» ja «Tuli lahti!».

Tavaliselt on kirjanike puhul esitatud ka nende tõlkeraamatud. E. Enno puhul on märkimata jäänud, et ta on vahendanud W. Buschi populaarse teose «Ants Varesjalg», J. Kärneri tõlgete loetelust puudub W. Buschi «Vallatumad mesilased». Ka F. Kotta on tõlkinud lastele (A. Puškini värssmuinasjutte ja V. Majakovski lastelaule, mis on ilmunud mitmes trükis).

Artiklist ««Kälevipoeg» laste lugemisvarana» puuduvad 1939—1940 «Röömsa raamatu» sarjas avaldatud ümberjutustused «Kalevi kotkalend», «Kalevipoja künd», «Kalevipoja võidukivi» ja «Kalevite linnad».

Küsitav on A. Jaaksoo väide, et A. Jakobsoni tuleb pidada meie kõige silmapaistvamaks muinasjuttude töötlejaks. Aga F. R. Kreutzwald? Pealegi on ju A. Jakobson põhiliselt töödeldud muistendeid.

Tavaliselt on esitatud ka teose kordustrükk või viimane trükk, kuid mitte alati. Väga oluline oleks teada, et C. R. Jakobsoni «Kooli Lugemise raamat» ilmus 16 trükis ja on seega üks kõige suurema levikuga õpikuid. Märkimata on ka, et H. Männi jt. «Karuaabits» on välja antud seitsmes trükis.

J. V. Jannsen ei kirjutanud mitte kaht rahvaalgalustlikku kogumikku «Eesti Laste-Rõõm» (1865, 1872), vaid ühe mahuka luulekogu «Eesti Laste Rõõm» I, mis tuli müügile 1864. a. jõuludeks. Osa tiraaži on tartlasest kunstniku C. Schulzi mustvalgete, osa koloreeritud piltidega. 1872. aastal C. Schulzi kuluga Tartus väljaantud «Eesti Laste Rõõm» I sisaldab küll paar sama illustratsiooni, kuid naiivsed salmikeseid ei kuulu Jannsenile. Võib-olla sobinuks Postipapa loomingule lisada värsikogu «Laste Palve-ohvrid».

Anakronismina mõjub F. G. Arveliuse reaktsioonilisuse rõhutamine. Ei taha nõustuda väitega, et J. Lattiku lastejutud jäävad «visandite ja vestete tasemele» ja et neil on «enamasti kodulooline väärtus». Naiivselt kõlab väide kirjastaja G. Pihlaka kohta, et ta «ärist lähtuvast kasusaamast hoolimata suutis välja anda ka algupäraseid väärtteoseid ning kooliraamatuid».

Kohati leidub süsteemitust. Paljude teoste või autorite kohta on antud mõnesõnaline hinnang (paremini on see õnnestunud üldtuntud kirjanike puhul, kohati häirib siiski šabloonsete epiteetide kasutamine). L. Kibuvitsa, V. Milleri, L. Prometi, V. Sõelsepa jt. puhul hinnang puudub. Täiesti viltu on läinud H. Rammo lasteraamatute iseloomustus: «R. suudab üsna usutavalt avada teismelise intiimmaailma.»

Ebajärjekindlust ilmneb ka lasteajakirjade tutvustamisel: kord on nende toimetaja märgitud, paljudel aga mitte. «Noor Leninlane» pole pioneeri-, vaid komsomolijajakiri, «Õpilasleht» ei ole mitte ajakiri, vaid ajaleht, ja see ei ilmunud 1940. aastani, vaid ühines 1939. a. kevadel «Meie Noorusega».

Õigeks ei saa pidada biograafiliste andmete eiramist. Registreeritud on ainult aunnimetused ja preemiad. Pedagoogidel, raamatukogutöötajail jt. on sageli tarvis eluloandmeid, pealegi paljud leksikonis käsitletud kirjanikud ja kunstnikud ei mahu teistesse teatmeteostesse.

Viimase aja raamatusarjade puhul («Seiklusjutte maalt ja merelt», «Pääsuke», «Põnevik» jt.) on üle pakutud andmestikuga (iga teose puhul trükiarv, tõlke- raamatuil tõlkija ja ka redigeerija). Samal ajal on aga mitmed varasemad sarjad leksikonist kas üldse välja jäänud või on neis ilmunud teosed loetlemata. «Looduse kuld- raamatu» kõrval oleksid pidanud olema üksikasjalikumalt esitatud ka sarjad nagu «Looduse lasteraamat», «Kuldne kodu», «Rõõmus raamat» (kus avaldati palju silmapaistvaid algupärandeid), «Minu raamat», «Lastejutte». «Nooresoo kirjavara» jätkas 1920-ndail aastail ilmumist pealkirjaga «Noorsoo kirjavara» ja seal avaldati kaugelt üle saja raamatu.

Lisades oleksid pidanud olema ka algupärase dramaturgia lavastused 1940—1951 (on 1920—1940 ja 1952—1986). Puuduvad meie lasteraamatute tõlked teistes keeltesse kuni 1940. aastani.

Lastekirjandusega on seotud lastekirjanduse uurimine ja õpetamine kõrgkoolides, mis aga leksikonis ei kajastu. Näiteks on Tartu Riiklikus Ülikoolis pikemat aega lastekirjanduse kursust lugenud L. Raud ja A. Järvi, Tallinna Pedagoogilises Insti-

tuudis B. Sööt, S. Väljataga ja ka siin- kirjutaja.

Lõpetuseks paar pisimärkust. Kunstnik R. Kivist suri 1981 (teade ilmus «Kodumaas»), märkimata on ka kunstnike R. Koigi ja E. Kõksi surmaaeg. A. Hoidre alustas lasteraamatute illustreerimist 1930-ndail aastail. «Eesti lastekirjanduse varamu» sarjast puudub T. Braksi «Punaoja poisid». Tuleb ette ka sõnastuslikku kohmakust. Lk. 16 on öeldud: «Lastele on kutsutud kirjutama ka mitmed loodusteadlased...» Järgnevas loetelus on loodusteadlaseks saanud filoloog J. Kaplinski. Ebamääraseks jääb lause Arveliuse kohta (lk. 26): «Mõningate uurijate arvamust mööda võiks seda lugemisraamatut pidada eesti vanimaks lasteraamatuks.» Kes on need mõningad uurijad? Lauses pidanuks väljenduma leksioni koostaja suhtumine väitesse.

Lisas nr. 2 on öeldud, et O. Lutsu «Kevade» on ilmunud 1969. a. ungari keeles G. Bereczki tõlkes. Tegemist oli ainult katkendiga, mitte eraldi väljaantud raamatuga. Märkimata on H. Mäelo lühijuttude kogu «Sangar» tõlked rootsi ja islandi keelde. Ilmselt on 1965. a. Reykjavíkis ilmunud «Blómarós» («Roosiõis») meie kirjanduse esimene tõlge islandi keelde. Märkimata on osa A. Kitzbergi «Piibelehe- neitsi» soomekeelseid trükke — 1971 ilmus sellest 15. (!) trükk. Samas lisas riivavad silma seesugused ilmumiskohad nagu *Porga* (pro *Borgå*), *Hämenlinna* (pro *Hämeenlinna*). O. Lutsu «Kevade» anti soome keeles välja 1973. aastal (mitte 1958 ja 1975, nagu on märgitud leksikonis). Artiklis «Seiklusjutte maalt ja merelt» on F. Molnári «Pál-tänava poiste» tõlkija küsimärgistatud, kuigi pole saladus, et selle vahendas Julius Mark. Osa eespool esitatud komistusi oleks käsikirja nõudlikuma toimetamise korral olnud kerge vältida.

Vaatamata vajakajäämistele tuleb A. Jaaksoo pioneeritööd siiski tunnustada. Tahaks loota, et autor ei kibestu kriitilis- test märkustest, vaid avaldab näiteks küm- ne aasta pärast viimistletuma ja täieliku- ma lastekirjanduse leksikoni. Loodetavasti saab ta siis toetuda R. Krusteni mono- graafiaile ja uuele eesti kirjanike leksikonile.

Eerik Teder

EESTLASED, LATGALID, JUUDID, JAAPANLASED JA TEISED MUULASED PETERBURIS

Этнокультурные процессы в Петербурге. Издательство «Наука», Ленинград, 1987. 48 lk. Hind 20 kop.

Juba mitu aastat tagasi hakati NSVL TA N. Mikluhho-Maklai nimelise Etnograafia Instituudi väljaannetes käsitlema Peterburis elanud muulasi, sealhulgas eestlasi. Olgu nimetatud näiteks kogumik «Старый Петербург» (Leningrad, 1982), mis sisaldab A. Dridzo artikli Peterburi eestlaste kohta 1860.—1880-ndail aastail ja V. Samoilovi kirjutise eesti kultuurielust Peterburis aastail 1873—1917. Ka N. Juhnjova monograafias «Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга: Вторая половина XIX — начало XX века» (Leningrad, 1984) on üks peatükk eesti ja läti sugu peterburilastest. Asja ilmus veel G. Starovoitova raamat «Этническая группа в современном советском городе» (Leningrad, 1987), mis käsitleb teiste rahvusrühmade kõrval nii praegu Leningradis elavaid kui ka varem Peterburis elanud eestlasi (ajalooline osa lk. 37—50 on päris hea). Mõistagi ei vaatle vene etnograafid eestlasi nii nagu Mikluhho-Maklai omal ajal paapuail, vaid umbes nii nagu R. Pullat brošüüris «Peterburi eestlased» (Tallinn, 1981).

Alates 1983. aastast korraldatakse Peeterlinnas igal aastal teaduskonverents «Peterburi-Leningradi etnograafia». Konverentsimaterjalide publitseerimine on aga aega võtnud ja esimene osa neist jõudis lugeja kätte alles kõnealusel temaatilises pisikogumikus «Etnokultuurilised protsessid Peterburis».

N. Juhnjova üldistav avaartikkel «Peterburi kui Venemaa rahvaste rahvuskultuuriliste liikumiste keskus» toonitab asjaolu, et muulaste väikeaarvulised kolooniad Peterburis on etendanud väga tähtsat osa oma rahva rahvuskultuurilises arengus. See pole muidugi Peterburi iseärasus, vaid üldisem seaduspära. Mitme Euroopa rahva rahvusliku liikumise keskus on XVIII ja XIX sajandil asunud väljaspool nende etnilist territooriumi mõnes võõramaises linnas: sloveeni ja osalt ungari rahvusliku liikumise üks keskusi oli Viin, serbia kultuurielus oli omakorda oluline Budapest jne. N. Juhnjova vaatlleb ka asjaolusid, mis takistasid või soodustasid selliste kultuurikeskuste kujunemist emamaast eemal. Lähemalt käsitleb ta eesti, läti, valgevene ja juudi rahvusliku liikumise seost Peterburi-ga. Eestlastest on eraldi juttu küll ainult ühes lõigus, sest eesti rahvuslikus liikumises ei olnud Peterburi XIX sajandil siiski nii oluline keskus kui näiteks läti rahvuslikus taassünnis, ent kogu see kõrvutatav vaatlus võõra pilgu läbi pakub kahtlemata huvi meilegi.

Staažikas estofiil A. Dridzo (juba 1965. a. ilmus «Keeles ja Kirjanduses» tema artikkel «Eesti Aafrika-uurijad») käsitleb Peterburi Eesti Haridusseltsi, tu-

ginedes põhiliselt seltsi 1910.—1911. aasta trükitud aruandevihikule, mille ühe eksemplari autor leidis Leningradi Saltökov-Štšedrini-nimelisest raamatukogust. Aruandeperioodil oli seltsil 1236 liiget, neist 787 Peterburi kubermangus. Linnas oli tollal seitse eesti kooli, kreisides neli, kokku õppis neis 519 õpilast (et õppetöö toimus vene keeles, olid ligi pooled õpilased teistest rahvustest). A. Dridzo puudutab ka küsimust, kui palju oli 1910. a. paiku Peterburis ja Peterburi kubermangus üldse eestlasi. N. Juhnjova on pealinna eestlaste tollaseks arvuku pakunud ligi 25 000, eestlased ise on sel ajal arvanud, et neid on seal 40 000—50 000. Peterburi kubermangu eestlaste tollastest hulgast selge ettekujutus puudub. Ratsionaalse rehkendamisega saadud ja intuiitiivsel hinnangul põhineva linnaeestlaste arvu erinevust on ahvatlev lihtsustatult seletada umbes nii, et 25 000 eestlase usina tegutsemise tõttu näis neid võõrsil olevat poole rohkem. 1912. a. on väljendatud koguni muret selle üle, et Eestist ümberasujate voog «värvib üha enam eestivärviliseks» Luuga, Oudova ja Jamburi kreisi ning ähvardab nüüd ka Tsarskoje Selood (vt. K. Волынский, В наши дни. «Царско-сельская мысль» 1912, nr. 3, lk. 22). Põgusalt peatub A. Dridzo ka eestlaste agaral seltsielul. Et Peterburi Eesti Haridusseltsi kuulusid sellised pahempoolsed tegelased nagu Aleksander Looläher ja Jaan Anvelt (viimane on seltsis ka ühe loengu pidanud), siis arvab A. Dridzo, et tegemist on üsna vastalise ühinguga.

Teise sammukese seltsielu uurimise suunas teeb G. Starovoitova lühikirjutis «Eesti noorsooühingud Peterburis XX sajandi algul». Selles on juttu ametlikest ja mitteametlikest üliõpilasühendustest, mõni sõna K. Hellati, A. Rei ja A. Orgi tegevusest, veidike Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsist, karskusühingust «Ustavus» ja muustki. Kirjatükk sisaldab küll mõningaid uusi arhiivandmeid, ent jääb ülevaatenä pinnapealseks.

Pahaks panna pole siin muidugi midagi. Ebamäärast tuska tekitavad üksnes teadusliku kommunikatsiooni keerukused, mis ka selles kogumikus ühe suhteliselt kitsa teema puhul ilmnevad. Vene uurijad käsitlevad Peterburi eestlasi, tundmata kuigi hästi Eesti asju, siinsed uurijad omakorda ei tunne kuigi hästi Peterburi olusid ega orienteeru sealsetes materjalides. Kunsti-, muusika- ja arhitektuuriajaloolased käsitlevad enam-vähem sama teema teisi lõike igaüks oma vaatevinklist (vt. T. Nurk, Mõnda Stieglitzi kunsttööstuskoolist. Tõid kunstiteaduse ja -kriitika alalt. 1. Tallinn, 1976, lk. 158—166; I. Randalu, Eestlased ja Peterburi konservatoorium. «Teater. Muusika.

Kino» 1985, nr. 4, lk. 75—85; О. Ко-
ченковский, Об архитектурных связях
Петербурга с Эстонией в конце XIX —
начале XX века. Рмт.: Вопросы истории,
теории и практики архитектуры. Ленин-
град, 1985, lk. 103—108), kuid haakuvat
töodes jääb nende materjal arvestama-
mata. Teema historiograafiast pole kel-
legi korralikku ülevaadet. Siinkirjutajat
näiteks üllatas hiljaaegu bibliograaf
I. Sepp, kes osutas, et juba 3. V—22. V
1939 on L. Piirvald-Paap avaldanud «Rah-
valehes» (nr. 103—119) pika järjeloo
«Eestlased vanas Peetrilinnas. Mälestusi
eestlaste rahvuslikust tööst Peterburis».

Või on pessimism praegusel juhul ko-
hatu? Samas kogumikus on I. Priedite arti-
kkel «Lätlaste-latgalite ühiskondlik-kul-
tuurilised organisatsioonid Peterburis».
Võib-olla tundub see käsitlus lätlastele sa-
muti kehvakene, kuid Läti asja mittetund-
jale loob see siiski mingi pildi 1903. aastal
avatud muusikaühingu tegevusest ja
latgalite probleemidest. Ehk on nõnda lugu
ka Peterburi eestlaste käsitlustega. Tõsi,
I. Priedite artikkel on soliidsem selle pool-
lest, et seal on kasutatud omaaegse pe-
rioodika ja memuaarkirjanduse andmeid.

Juutluse ajalugu käsitlevad tööd on
nõukogude literatuuris harvad. Käesolevast
kogumikust on üsna põnev lugeda J. Var-
tanovi kirjutist «Mõningad andmed Peter-
buri juutide olme kohta XIX sajandi 70-

ndail aastail ajalehe «Hamelits» veergu-
del». Üldiselt olnud see ivriidikeelne kroo-
numeelne väljaanne igav, tähelepanu vää-
rivat eelkõige kroonikasõnumid. Muu
hulgas refereerib J. Vartanov neid sõnu-
meid, mis puudutavad omaaegset tuntud
judofoobi I. Ljutostanski, raamatu «Kui-
das juudi talmudistid-sektaatorid kasuta-
vad kristlaste verd» autorit: kord kaebas
tema juute kohtusse, kord juudid teda.
Antisemitism polnud Peterburis nii äge kui
mujal Venemaal, selle äärmuslike aval-
dusi hoidis muu hulgas vaos vabameelne
rahukohtunike institutsioon, mis asjaoma-
seid kohtuasju mõistlikult lahendas.

T. Safranovskaja artiklist «Esimene
jaapani keele kool Peterburis» selgub, et
Peeter I käsul hakkas Venemaale sattunud
jaapanlane Denbei juba 1705. aastal ve-
nelastele oma keelt õpetama. Pärast tema
surma olid koolmeistriteks Soza ja Hon-
za, kes ristimise järel kandsid nimesid
Kuzma Schultz ja Demjan Pomortsev, siis
asusid tööle kaks nende poolt väljaõpetat-
tud venelast, seejärel jälle mõned juhusli-
kult Venemaale sattunud jaapanlased, ja
nõnda eksisteeris kool 111 aastat, kuni ta
1816. a. lõpuks suleti.

Kogumiku viimases artiklis vaatleb
T. Srader Vene seadusi, mis XVIII sajan-
di lõpul ja XIX sajandi algul reglemen-
teerisid välismaalaste elu Peterburis.

Rein Kruus

Erna Siirakut mälestades

Eks ole see igiammune tõdemus, mille juurde aga ikka jälle tuleb nagu uuesti jõuda: inimese poolt tehtu omandab täielikkuse ja koguse alles lõpliku kokkuvõttejoone allatõmbamisega. Need iseloomustused ja tunnustussõnad, mis avaldatud tegija tähtpäevade puhul — iseeneest kõik põhjendatud ning paikapidavad —, on jäänud paratamatult ikkagi vahepeatuslikeks. Sest inimene oli siis veel oma töö juures, tema kaalukamad kavatsused alles teostamisel, heilus mitmesuguste tõkete ning piirangutega pooleli. Pärast seda, kui liivapeotäied on lahkunu puusärgile langenud, selitub kõik ja saab otsekuu uue valgustuse.

Erna Siiraku poolesajandine loomingu- teekond on lõpuni käidud. Kas suudame seda kujutluseski kaasa teha läbi ajastu heitlikkuse, üle lootusrikaste tõusude ja saatuslike katsumusaastate — nakatavast nooruseuljustest paljukogened eaka mõtte- jaiskuse kristalliseerunud elutarkuseni? Ta astus kirjandusellu äsja ülikooli lõpetanud graduateeritud noore filoloogina ja tõelise kutsumusega kiriandusinimesena, kes algusest peale paelus lugejaid oma vaimuerksuse ja eruditsiooniga, vaieldamatu ja kaugeltki mitte igapäevase kriitikutalendiga. Sellel noorel arvustajal, toonasel Erna Tillemannil, oli võimalus avaldada oma sisukaid kirjutisi A. H. Tammsaare viimaste teoste kohta klassiku elupäevil ja isiklikultki kokku puutuda enamiku sõjaeelse kirjanduse prominentsete loovjõududega. Ent see paljutootav usutlunukas rahvusliku kirjanduselu foorumil

ei piirdunud üksnes omamaisega, vaid — nagu kohane prof. Gustav Suitsu kasvandikule — ilmutas elavat huvi ka maailmakirjanduse suurkujude loominguga ja laiemate kirjandusseoste vastu.

Aeg aga liikus põhjalike sotsiaalsete murrangute ja ühtlasi sõja halastamatu hävitustöö suunas, mis jäädavalt muutsid maa ja rahva saatust, muutsid paljuski tundmatusest ka kultuurielu. Nendel kirjanduslikult hõredaks jäänud aastatel tegeles Erna Siirak peamiselt teatrikriitikuna, jätkates sellel alal tööd ka sõjajärgses «Sirbis ja Vasaras». Kuni see okupatsioonieagset trükisõnas esinemist süüks pannes võimatuks tehti ja seejärel kestvamalt vaikima sunnitud autor ka otseste repressioonide alla langes. Terveneni tosin aastat oma parimast loomeeest oli Erna Siirak avalikust kirjanduslikust tegevusest eemale surutud. Tema magistrikraad jäi ümber atesteerimata, ja kui ta viimaks 1959. aastal selginenud ühiskondlikus atmosfääris tööle võeti Keele ja Kirjanduse Instituuti, siis õige tagasihoidlikule bibliograafi kohale.

Aga meie, tema toonased töökaaslased, mõistsime peagi, millist mõõtu ja missuguse laia silmaringiga kirjandusinimene on tulnud meie hulka. Mis kaaluvadki kraadid ja ametinimetused — ainult talent ja isiksuslik tuum on selles töös määrava tähtsusega. Erna Siiraku vaimne edemus pani end vältimatult maksma, ja selle kõrval, tema ulatuslikku ning mitmekülgset kirjandusloolist ja -kriitilist tegevust silmas pidades, saab üksnes mõru artusaamatusega teadmiseks võtta fakti, et instituudi üht kõige võimekamat kirjandusteadlast peeti ligemale kakskümmend aastat (1962—1981) nooremteaduri ametikohal. Väiklaselt administratiivse töökeseadmise läks koguni selleni, et Erna Siiraku lõpule viidud kandidaadidissertatsiooni (Johannes Semperi loomingust) ei lastud kaitsmisele. Ka Kirjanike Liidu liikmeskonda võeti ta alles pensionäripõlves (1982). Meie keskelt lahkunu suutis oma elupäevil nendest asjaoludest üle olla, kui suurt ja õigustatud meelekibedust need ka poleks tekitanud. Aga meie kohus on neid seiku enese jaoks teadvustada ja eneselt aru pärida, miks see kõik ikkagi võis toimuda.

Erna Siiraku oli väsimatu ja hoolikas kirjanduspärandi uurija, kes kohusetundlikult läbi töötas ka neid kõige kaugemate aegade ladestusi (akadeemilise kirjandusloo I köite jaoks), mille esteetiline paeluvus minimaalne. Tema põhihuvi kandus aga mõistagi meie sajandi kirjandusele — esijoonel Tammsaare, Tuglase, Semperi ja Underi loomingule. Selles valdkonnas tehtul on aegumatu väärtust, need tööd kuuluvad meie viimaste aastakümnete kriitilise ja kirjandusteadusliku loominguga paremiku. Nõndasamuti kui Erna Siiraku arvukad käsitlused stiilprobleemidest, mida ta avaralt tõlgendas. Olgu seejuures ikka ar-

vesse võetud ka tema enda tekstide väljendusväärtusi, esseistlikku sõnasuutlikkust.

Oma alati ärksa, uuendusmeelse viimuga aitas Erna Siirak kõiki kütkeid trotsides hoida läbi raskete ning umbsete aegade meie kirjandusliku mõtte järjepidevust. Tema töö on olnud vajalik meile kõigile, kes me oleme võinud hulk aastaid temaga ühist teed käia, ja on veel kauaks vajalik ka nendele, kes tulevad pärast meid.

XIV rahvusvaheline lingvistide kongress

toimus 10.—15. VIII 1987 Berliinis. Eelmisel nädalal Tallinnas lõppenud 11. rahvusvahelist foneetikakongressi tuletasid SDV pealinnas meelde niihästi siin-seal vilksatavad kodused oranživärvilise embleemiga kongressikotid kui ka arvukad jutuaJamised mõlema kongressi delegaatidega. Tallinna esindajana ei pidanud siinkirjutaja punastama. Mõneski asjas sai meie kongress Berliini omast rohkem plusspunkte (kõigi ettekannete täielike tekstide avaldamine juba kongressi alguseks; viivituste vältimine delegaatide registreerimisel; istungi käigus sektiooni vahetamise võimaluse loomine mõistliku ruumijaotuse ja ajakava täpse järgimise abil; grafoprojektorite, magnetofonide jms. kasutamise võimalus; teadlaste kontakte soodustavate olukordade — näit. suupisteveahejad — piisav arv). Selline võrdlemine pole siiski päris aus: kahele tuhandele lähenenud osalejate arvuga oli Berliini kongress Tallinna omast üle kahe korra rahvarohkem, temaatilisel laialivalgavana ka põhimõtteliselt raskemini juhitav.

Mis tahes suure kongressi muljed on kollaažlikud, ent praegu on see märkus eriti õigustatud. Korraldajad olid kongressi 35,5 töötunnist 17,5 pühendanud Vabariigi Palee suure saali ühiskuulamisüritustele, mille käigus sai sõna 19 põhiesinejat. Ülejäänud esinejatemass, Humboldti ülikooli hoonetes ja nende naabruses peetud sektiooni- ja ümarlauaüritustel osalejad, pidid mahutama sama arvu töötundide sisse. Nõnda oleks üheaeg-

sel pidanud kuulam umbkaudu kahtkümmend (!) eri esinemist.

* Üks plenaaristung (esinejad B. Malmberg, W. Neumann, R. K. Robins) oli pühendatud W. von Humboldti ja tänapäeva keeleteaduse seoste, palju Humboldti-teemalisi ettekandeid oli ka keeleteaduse ajaloo sektsioonis. Osalt oli selline tähelepanu kindlasti koduloo- või viisakusmaiguline, oli ju Humboldti linnaks Berliin. Siiski paistab praegune teadusolukord Humboldti psühholoogistlikku keelekäsitluse meenutamist laiemaltki soovivat. Näiteks tänapäeval väga ekspansiivne postgeneratiivistlik psühholingvistika (vt. ajakirjanimetuste hulga drastilist kasvu viimastel aastatel), mis rõhutab üldiste kognitiivsete struktuurideprotsesside ja keele ülitihedat seost, toetub filosoofilisele alusele, mille võib reservatsioonidega viia tagasi just humboldtlikule keele kui *energeia* käsitlusele.

* Ilus lugu juhtus fonoloogiasektsioonis. Kohe pärast D. Michaeli esinemist pidi sõna saama S. Haraguchi, selle asemel teatas viimane aga, et tal pole mõtet üles astuda ja eelkõnelejat mõte-mõttelt korrata. Käsitluste võrdlemisel selgus kõikide hämmastuseks, et Ameerika ja Jaapani teadlane kavatsesid tõesti väita üht ja sama, erines ainult terminoloogia ja kasutatud näitematerjal. Michaeli-Haraguchi arvates on mittelineaarsete fonoloogia seni üsna spetsiifilistes vormelites esitatud üksiktulemused võimalik taandada hoopis üldisemale ja konkreetsest keelematerjalist vähem sõltuvale kujule.

* Kümnekonna aasta eest hakkas traditsioonilise, hää-

«Talendi maagia» — nõnda pealkirjastas Erna Siirak oma artiklitevalimiku, mis nüüd saatuse tahtel jõudis meie ette postuumse raamatuna. Tuleb samuti võimalikult peatselt olemasoleval kujul avaldada kaua teoksil olnud, osaliselt lõpetamata jäänud monograafia Marie Underist. Ja kui hinnatav olekski uurijapüsivus, säratab omelt just talendi maagia ka seda, mis on tulnud Erna Siiraku sule alt.

Endel Nirk

likute lineaarsete jadastumist eeldava fonoloogia kõrvale tekkima uut tüüpi mittelineaarsete lähenemisi (näit. meetriline fonoloogia, leksikaalne fonoloogia jms.), mille arvates häälikud seonduvad omavahel hierarhiliselt, kõrgematele üksustele, nagu näit. silbirium või morfeem, vastavaid kogumeid moodustades. Kuigi mittelineaarsete fonoloogia uudsus võib kohati olla pelgalt terminoloogiline (selle ohu eest hoiatas näit. M. Ohala ettekannet), tuleb uusi seda laadi käsitlusi üha juurde. Ehk aimub Michaeli-Haraguchi loost mingi põhimõttelisema sünteesi lähedus?

* Kaheksakümnendate alguses ilmus käsitlusi, mis degradeerisid sõna keskse keeleüksuse kohalt ja andsid talle ainult ühe lauses ilmneva morfeemikombinatsiooni staatuse. Nõnda muutus sõna põhimõtteliselt võrdväärsaks sõnaühendi, fraasi või osalusega; kesketeks keeleüksusteks jäid ainult morfeem ja lause. Olgu siinkohal sellelaadse lähenemise näiteks «The syntax of words», E. Selkirki 1982. a. ilmunud raamatu pealkiri. Kongressil peeti sellist mudelit täielikult eitavaid, traditsioonilisele sõnakesesele mallile toetuvaid ettekandeid (näit. A. Manteca). Teiselt poolt, ja see on huvitavam, võib mõnda ettekannet interpreteerida ka kui mudeli ületamist. Implikatsiooni, et sõna on muude hulgast selgelt eristuv ja seeläbi ülejäänuid tähtsam morfeemikombinatsioon, kandis muu hulgas väide, et lihtsaimalt töödeldavad ja tüpoloogiliselt sagedaimad morfeemiseondumisviisid ei pruugi sõnade sees ja sõnade vahel olla ühesugused (A. Cutler & J. Hawkins), ning väide, et tuleb eristada

lekseme ja morfeeme kui kaht fundamentaalset keeleüksusetüüpi, mille erinevus neutraliseerub sõna tasandil (R. Beard). Võib-olla tuleb keskse morfeemikombinatsioonina sõna asemel siiski kõne alla see, mida jaapani traditsioonis kutsutakse *go*'ks (sõna ja *go* vahekorda analüüsis V. Alpatov)?

* Üllatavalt leplikud olid üksteise suhtes generatiivliku ja tüpoloogilise suunitlusega süntaktikud, kelle suhteid oleme harjunud nägema üsna antagonistlikuna. Tüpoloogide poolt kiitis generatiivse süntaksi üldise konkretiseerumise oma pleanaresinemisel heaks B. Comrie (pärastisel üleküsimisel selgus, et ta ei nõustu ainult probleemiasetuse teisenemisega viimase aja jaapani generatiivistikas); generatiivistide ümarlauaürituse tegeldi ka muu kui *Standard Average European*'iga ning näit. üks ungari süntaksi alane ettekann (K. E. Kiss) suurendas märgatavalt generatiivsele kirjeldusele alluva tüpoloogilise varieeruvuse amplituudi (konfiguratsioonalsuse sidumine loogiliste vahekordadega üldiselt, mitte ainult grammatiliste funktsioonide kaudu).

* Hulk aega veetis siinkirjutaja ümarlauavestlusel «Loomulikkuse printsiip morfoloogiliste ja süntaktiliste muutuste seletamisel». Loomulik morfoloogia ja süntaks paistavad saksakeelsetes maades olevat väga populaarsed. Siiski paistis huvitatute hulk ka korraldajaid üllatavat, sest ruum tuli kohati poolteistsajale läheneva auditooriumi mahutamiseks kahel korral suurema vastu välja vahetada.

Loomulikkuse kui keelendite muutumistõenäosust iseloomustav predikaat sai sõnavõtude käigus mitmeid erinevaid tõlgendusi, teda seostati kord eelkõige tähenduse ja vormi lihtsate vahekordadega (W. Mayerthaler), kord keelendi vastavusega mingi keele terviküsteemile (W. U. Wurzel) või keeletüübiideaalile (W. U. Dressler), aga ka sõnade silbistusviisile (T. Shannon), lihtsale lause töötlemise süntagmaatilisele (F. Sgall) või paradigmaatili-

sele mehhanismile (O. Werner). Äge vaidlus puhkes keelendi loomulikkuse ja sageduse vahekordade üle: R. Harnisch püüdis mõistete hõlpsama defineerimise ja käsitlemise huvides loomulikkuse taandada tüübi- ja juhusagedusele (*Typen- und Token-Frequenz*), millega W. Mayerthaler ei tahtnud kuidagi nõus olla. Loomuliku morfoloogia ja süntaksi mõistestiku hägusus ja üld-sõnalisus on siiski parandamist vajavad puudused ning osa vaidluse teravusest oli kindlasti tingitud puhtsikkileest motiividest (muide, nii loomuliku morfoloogia traditsiooni rajaja W. Mayerthaler kui ka sageduse idee üks põhipropageerijaid G. Fenk-Oczlon töötavad ühes ja samas, Klagenfurdi ülikoolis). Alternatiivset loomulikkuse selgepiirilise defineerimise võimalust pakkus oma ettekandes saksa noomeni mitmuse moodustamise näitel ka siinkirjutaja.

Lõpetuseks tasub mainida, et diskussioonis viidati eraldi ka eesti keelele: W. U. Dressler tõi eesti keele ajaloos toimunud aglutineerivuse kao ja fusionaalsuse tekke esile kui keeletüübi vahetuse ilunäite.

* USA Demaresti linna *Armen & Bersabe Jerejian Foundation*'it esindavalt A. Jerejianilt oli kongressi kavas ettekann «Armeenia keele universaalsed väärtused». Lühikokkuvõtte sellest võiks olla järgmine: et armeenia tähestik on foneetiline, kõigi keelte fonoloogia rahuldav, ruumi säästev, kunstiline ja deskriptiivne, et armeenia süntaks on lihtsaimast lihtsaim ning armeenia keel on parimast parim, tuleks maailmakeeleks teha just nimelt tema.

Lisaks istungeile sisaldas kongressikava avavastuvõtu Berliini raekojas (millel enamik Nõukogude delegatsiooni 42 liikmest oma liigihilise saabumise tõttu osaleda ei saanud), vastuvõtu Vabariigi Palees, vahepuhkepäevase ekskursiooni Potsdami, Dresdeni või Spreewaldi. Meeldesõbiv oli pidulik orelikontsert Berliini linnasüdames hiljuti ennistatud *Schauspielhaus*'is.

Toomas Help

Kirjakeele ajaloo päev

«350 aastat eesti grammatikakirjandust», mis sai teoks 10. oktoobril 1987 TRÜ aulas, oli pühendatud Eesti NSV TA korrespondentliikme Arnold Kase 85. sünnipäevale. Eesti keele kateedri korraldatud üritus oli algatuslik ja ajavaimuline kultuurisündmus, läbi viidud meeldiva akadeemilisusega.

Päevakohase avasõna laususe prof. Harald Peep, kes toonitas rahvusekeele ja selle ajaloo uurimise tähtsust rahvuskultuuris ning tõi esile tähtsaima A. Kase kui teadlase ja pedagoogi elutööst. A. Kase õnnitlesid ülikooli rektor Arnold Koop, TA presiidiumi poolt Erast Parmasto ning ühiskonnateaduste osakonna poolt Karl Siilivask, KKI ja ES-i tervitused edastasid Eeva Ahven ja Heino Ahven. Päeva piduliku sissejuhatuse lõpetas TRÜ kammerkoor «Gaudeamusega».

Juhuse tõttu asetuse A. Kase tähtpäev aastale, mil möödus 350 aastat esimese eesti keeleõpetuse ilmumisest. Mis olekski olnud sobivam ülikooli kauaaegse keeleajaloo-professori sünnipäeva tähistamiseks kui pöördumine meie grammatikakirjanduse aoaega, XVII sajandisse — kirjakeele ajaloo päeva 4 ettekannet olid otseselt seotud meie esimeste keeleõpetustega: «Heinrich Stahli grammatika oma aja peeglis» (H. Rätsep; vt. KK 1987, nr. 12, lk. 709—715), «J. Gutsblaffi «Observationes grammaticae» kaasaegses grammatikatradsioonis» (M. Lepajõe), «Heinrich Göseken — kolmanda eesti keele grammatika autor» (V.-L. Kingisepp), «Kuidas käändusid sõnad lõunaeesti kirja keeles XVII sajandil» (J. Peebo, A. Valmet). H. Laanekase «Wilhelm Friedrich Steingrüber tartu keele eluõigusest ja Heinrich Stahlist» aga vahendas keeleajalookirjutuste algusaega, XIX sajandit.

Varakult kohalejõudnuile pakkus eelinfot ning häälestas ootama esinemisi asjakohaste illustatsioonidega teesivihik. Seda aga ei jätkunud kõigile ning ilmajäänud pidid leppima ainult saalis kuuluga. Peale väikese kah-

jutunde sellest siiski midagi polnud, sest ettekanded moodustasid omavahel sujuvalt haakuva terviku, millest kuulaja võis endale sünteesida järgmist:

— XVII sajandi eesti keeleõpetused on tolleaegse grammatikatraditsiooni tulemid, kus eesti keele jooned püüti esitada ladina (saksa) grammatika mõistesüsteemi abil.

— Esimesed keeleõpetused — ehk tagasihoidlikumalt: juhatused eesti keele juurde — olid tehtud meie maal elavate muulaste poolt muulastest ametimeeste tarvis, kes pidid oskama eesti keelt. Uue tundmaõppimisel pidi toetuma tuntule, mistõttu autorid lähtusid kasutajale tuntud keele (ladina, saksa) grammatikast.

— Seni on meie grammatikaid käsitletud eelkõige kui andmekogumit, mitte aga kui tervikut kaasaegses grammatikatraditsioonis. See pärast on ehk liialtki rõhutatud autorite nõrka keeleoskust ja keelekasutuse vigasust. Grammatika vaatluse eelduseks peaks olema grammatilise traditsiooni analüüs kultuuritraditsiooni taustal.

— Soliidne ajadistants võimaldab tänapäeval erapooletult hinnata meie grammatikakirjanduse algust, XVII sajandil ilmunut nii kaasaegsel kui ka hilisemal kultuuritaustal. H. Stahli raamat kui esimene põhjaeesti kirjakeele keeleõpetus ja sõnaraamat (1637) esindas eesti keelt tolle aja filoloogias. Ta oli tehtud ametliku ja ühiskondliku tellimusega nagu J. G. Rehehuseni läti (1644), E. Petraeuse soome (1649) ja J. Gutsloffi lõunaeesti (1649) grammatikagi. H. Stahli eesti keele algõpetus kui varasem on ühtlasi eeskju ja võrdlusalus teistele XVII sajandi eesti keele grammatikatele. Ta oli lühike ja napp, grammatikate traditsioonilisest nelkjaoitusest puuduvad süntaks ja prosoodia. Üldiselt ei astu Stahl alusgrammatika raamidest välja eesti keele isärasusi arvestama (H. Rätsep). Gutsloffi lõunaeesti keele (täpsemalt Tartu murde) grammatika, mis järgib kaasaegse kooligrammatika ja misjonilingvistika traditsioo-

ne, on palju põhjalikum mitte ainult Stahli, vaid ka läti ja soome esimestest grammatikatest. Gutsloffi enese ja tänapäeva kirjakeele ajaloo seisukohad langevad tema töö ja uuenduste tähtsuse osas haruldasel kombel kokku (M. Lepajõe). Gösekeni grammatika (1660) toetub suuresti Stahli ning osalt Gutsloffi eeskujule. Uus on Gösekeni põhjaeesti keele käsiraamatus võrreldes varasematega lääne-eestiline sõnavara; kolmas eesti grammatika on sajandi suurim eesti keelenäidete ja sõnavarakogu. Göseken oli leksikoloogina tõeline anne, temast alates võib rääkida eesti sõnade etümoloogiseerimise algusest (V.-L. Kingisepp).

— Grammatikates esitatu sobib taustaks ja võrdlusmaterjaliks, et kindlaks teha keeletegelikkusele vastavat ainet vanemas kirjakeeles. Gutsloffi grammatika ning Andreas ja Adrian Virginiuse tõlgitud «Wastse Testamendi» keele võrdlus näitab, et «Wastse Testamendi» ajaks oli lõunaeesti kirjakeel küllaltki rahvakeelepärane. Mõlemas väljaandes on tuntu näit. tänapäevane eesti kirjakeele käänete süsteem (v. a. olev kääne), kuigi Gutsloffi käänamistabelites on käändeid ainult viis. Kõsimus on lihtsalt käände mõiste tänapäevasest erinevas käsituses. Raskeim probleem muulastest kirjameestele on olnud noomeni pluurali partitiiv, mis kinnistus lõunaeesti kirjakeelde 1680. ndate aastate keskel. (Põhjaeesti kirjakeeles hakati neid vorme kasutama kümmekond aastat hiljem.) Suurt osa XVII saj. lõunaeesti kirjakeele pluurali partitiivi vormidest tuntakse ka XX saj. Tartu murdes.

— Vanade grammatikate poole on tagasi pöördutud mitmelgi maal Euroopas. Nõnda siis nüüd ka meil. Kirjakeele ajaloo uurimine võib tõhusalt aidata lingvistikat. Meil on sellele tähelepanu juhtinud juba möödunud sajandil W. F. Steingruber, kes märgib tõenäoliselt esimeses eesti kirjakeele ajalooloe pühendatud teoses (1827), mis käsitleb H. Stahli keelt, et see keel väärib tähelepanu nii oma 200-aas-

tase vanuse kui ka järelduste tõttu, mida Stahli põhjal saab teha eesti keele ja tema murrete praeguse seisundi kohta.

Läbiraakimistel toonitas P. Alvre, kui suur puudus on vanema kirjakeele tekstide järele. Omaaegne A. Saareste ja A. R. Cederbergi «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739» on praegu haruldus. Peaks kiiresti otsustama, kas anda välja viimase kordustrükk või koostada uus kogumik, sest vahepeal on leitud uusi tekste. Arutluses selgus ka, et U. Masingu nende käskirjade hulgas, mis on konsistooriumis, leidub väärtuslikku materjali Stahli kohta.

Esimest kirjakeele ajaloo päeva peeti väga õnnestunuks ning avaldati lootust, et see ei jääks ainukeseks. Tähistamist ootavad uued juubelid — 1988. a. näiteks OES 150.

Evvi Ross

ES-i rahvaluuleseksioonis

Koosolekul 24. IX 1987 andis K. Tamkivi ülevaate teeneka rahvaluulekoguja Richard Viidalepa tegevusest Eesti Rahvaluule Arhiivis.

R. Viidalepp alustas kodukihelkonna Paide rahvapärilmuste kirjapanemist juba 1926. a. Ühtekokku moodustab tema poolt kogutu 20 mahukat originaalkõidet, millest 14 on nimelised.

ERA alguspäevil nõudis lõviosa ajast materjalide korrastamine ja kopeerimine. R. Viidalepa usina tööga loodi kohalike korrespondentide võrk, kelle juhendamise ja töövahenditega varustamine oli tema hooleks. Samasuguse punktuaalsusega nagu J. Hurt, viseeris R. Viidalepp saadetised; ärakirjad või vastuste konspektid jäid arhiivi. Rohkesti tööd nõudsid suuremad kogumisaktsioonid (lastehirmutiste, mängude, kohamuistendite kogumised), millest värvati osa võtma ka kooliõpilasi. See paisutas juhendamise- ja hindamistöö enneolematult mahukaks. Lisandusid kohustuselised seoses ERA arvukate vä-

lissidemet ning tellimuste-
ga. J. Hurda eeskujul koos-
tas R. Viidalepp ajalehtedele
põhjalikke ülevaateid kogu-
mistööst ja -võistlustest.

Väga erilmeline oli ka R.
Viidalepa teadustegevus tol
ajajärgul. Rahvaluulekoguja-
te paremaks suunamiseks ja
sisukamate vastuste saami-
seks koostas ta küsitluska-
vasid ja juhendeid (rahva-
mängud, talgud, noorte oma-
vahelised suhted) ning andis
nõu fotografeerimiseks. Ta
koostas statistilisi ülevaa-
teid kogumistööst ja arhiivi-
fondidest, samuti väärtuslik-
ke artikleid nimekamate rah-
valuulekogujate (J. A. Ree-
päärg, O. Kallas, M. Sarv
jt.) kohta. Uurimus «Ühest
suurjutustajast ja tema too-
dangust» tõi autorile rah-
vusvahelise tunnustuse.

Kui meenutada veel, et O.
Looritsa äraolekul oli R. Viidalepp ERA tegelik juht, ja mõelda peamiselt tema organiseerimisel toimunud korrespondentide kokkutulekui-
le, saamegi ülevaate ühe eesti folkloristika suurkuju tödest.

E. Kalmre tutvustas KM-i rahvaluule osakonna suvise ekspeditsiooni tulemusi. Juuru kihelkonna aladelt koguti 1600 lk. rahvaluulet, saadi seitse laulukladet ja tehti 300 lk. valikulisi väljakirjutusi laulikute, mida omanikud ei soovinud muuseumile loovutada. Lindimaterjali kogunes 14 tundi, tehti fotosid. Ulatuslik oli pillimeeste repertuaar. Omaette väärt on seegi, et õnnestus lindistada rahvaviuldajat. Palju saadi usundilisi muistendeid; leiti õige relikteid lugusid (kratt siirdhingena vara kogumas jm.). Rikkalikult kogunes andmeid rahvameditsiini alalt. Rahvaarstidest kõneldi enim Ann Rosenblatist, samuti Kohila nõiast, mitmekesise praksisega rahvaarstist. Isikuist oli hästi tuntud veel Rummu Jüri. Suur oli ka pajatuste

ja naljandite saak. Ettekanne kinnitas järjekordselt, et pole olemas halbu rahvaluulealasi, vaid on head ja veel paremad piirkonnad.

Mare Kõiva

VÄLISMAALT

«Insel-Bücherei» 75-aastane

Saksa DV-s tähistati mul-
lu laialdaselt sariväljaande
«Insel-Bücherei» 75. aasta-
päeva. Sari alustas 1912. a.
suvel ilmumist Leipzigi kir-
jastuse «Insel» juhataja An-
ton Kippenbergi (1874—
1950) initsiatiivil, kusjuures
üheks lähemaks nõuandjaks
oli talle Stefan Zweig. Sarja
eesmärk oli vahendada kir-
jandussõpradele suhteliselt
odava hinnaga (50 penni)
maailmakirjanduse väärtte-
seid, eeskätt novelle, luule-
valimikke ja esseid. Klassika
kõrval ei unustatud kaasa-
egseid väljapaistvamaid au-
toreid. Avaldati aga ka nn.
rahvaraamatuid ja folkloori-
kogumikke. Suurt rõhku pani
kirjastus originaaltekstide
autentsusele ja tõlgete
adekvaatsusele, vajaduse
korral varustati teosed kom-
mentaaridega. Võrreldes ühe
oma peamise eelkäijaga, sar-
jaga «Reclams Universal-
Bibliothek», mis oli ilmuma
hakanud juba 1867. aastal,
paistsid «Insel-Bücherei»
väljaanded silma hea paberi,
kõvade pappkaante ja mait-
seka kujunduse poolest.

Mis levikusse puutub, siis
osutus bestselleriks kohe sar-
ja avanumber, R. M. Rilke
«Laul kornet Christoph Ril-
ke armastusest ja surmast»,
mis tänaseni on ilmunud juba
rohkem kui 1 100 000 ek-
semplaris. (Meil avaldas teo-
se tõlke 1926. a. noorsooja-
kiri «Kevadik».) Kahe esime-

se aasta jooksul ulatus sär-
ja kogutiraaž üle miljoni.

«Kolmandas riigis» kõr-
valdati hitlerlike võimumees-
te korraldusel sarjast kõigi
nende autorite teosed, keda
natside ideoloogia ei talu-
nud, alates H. Heinet ja S.
Zweigist ning lõpetades H.
ja Th. Manniga. Seepärast
tuli pärast sõda alustada
paljude väärtteoste uustrük-
kidega. 1945. a. rajati kirjas-
tusele filiaal ka Wiesbadenis
(hiljem Frankfurdis Maini
ääres), kus on ilmunud osa
«Insel-Bücherei» numbroid.
Leipzigis kirjastustest saigi
pärast sõda esimesena tegu-
semisloa «Insel-Verlag», kes
avaldas kõnealuses sarjas A.
ja S. Zweigi, J. R. Becheri,
A. Segheri, S. Hermlini jt.
progressiivsete sõnameistrite
teoseid, välismaa kirjandu-
sest ka nõukogude autorite
omi. Seni on sarjas ilmunud
1400 numbrit, neist üle poole
sõjajärgseil aastakümnel.
Tänapäeval on üksiknumbri
miinimumtiraaž 15 000, sarja
kogutiraaž aga ulatus 1987.
aastaks 60 miljonini.

«Insel-Bücherei» on üsna
laialdaselt levinud ka väl-
jaspool oma kodumaad.
1920.—1930-ndail aastail oli
sari populaarne meiegi kir-
jandushuviliste noorte hul-
gas, seda juba ka oma oda-
va hinna tõttu. Praegugi
võime Tallinnas «Sõpruse»
raamatukaupluses vahel lei-
da sarja üksiknumbreid. Nii
sattus siinkirjutajale pihku
tänavu Leipzigi väljaantud
Herbert Kästneri koostatud
bibliograafia «75 Jahre In-
sel-Bücherei». Seda lehitse-
des leidsin sarja teoste ni-
mistust küll K. Donelaitise
eepose «Aastaajad», «Kale-
vala» katkenditest koostatud
«Kullervo» ja M. Canthi ning
F. E. Sillanpää jutustusi,
kuid mitte ainusti eesti
autorit. Kas ei oleks aeg
seda viga omapoolsete pak-
kumistega parandada?

Oskar Kuningas

Aastauhinnad 1987

«Keele ja Kirjanduse» toimetuse ning kolleegiumi ühine koosolek aastauhinnade määramiseks toimus 23. detsembril 1987, sellest võtsid osa E. Jansen, O. Jõgi, A. Kask, R. Kull, A. Langemets, H. Niit, V. Pall, R. Parve, E. Päll, E. Ross, A. Tamm, T. Tasa, Ü. Tedre, U. Uibo ja V. Vinkel.

Hääletamisele pandi 13 autorit.

Hälteenamusega said «Keele ja Kirjanduse» järjekordseteks aastalaureaatideks:

Andres Langemets, Uudse kultuurikäsituse võimalus. (KK nr. 11.)

Mart Laar, Jakob Hurda viimane eluaasta; Jakob Hurda katsest asutada ajaleht «Mesilane» 1878. aastal. (KK nr. 3 ja 12.)

Uno Liivaku, Trükisõna koht eesti rahvuskultuuris. (KK nr. 9.)

Karl Pajusalu, Nivelleeruv murre: Karksi verb. (KK nr. 9.)

Kristiina Ross, Ilmet ise; Mõned isiklikud impressioonid teoses Doris Kareva viimase koguga. (KK nr. 1 ja 6.)

Rein Ruutsoo, Keelest, kultuurist ja keeleökoloogiast. (KK nr. 10–12.)

СОДЕРЖАНИЕ

Р. Вейдемани. <i>Status praesens</i> и стратегия эстонского литературоведения («Проблемы эстонского литературоведения»)	1
А. Лилл. Кристоф Блуме и эстонский письменный язык XVII столетия	7
Я. Ундуск. Меланхолический Лутс: эндшпиль с Тугласом и Виснапуу	18
Р. Крууспере. Драматургические тексты Мати Унта. Таллинский период. Эмпирический опыт	31
Б. Клаас. Косвенное дополнение	37

ПУБЛИКАЦИИ

А. Ээлямаэ (коммент.). История учреждения премии Фридеберта Тугласа за лучшую новеллу года	43
---	----

ВОСПОМИНАНИЯ

Л. Метсар. Из воспоминаний об Артуре Алликсааре	46
--	----

О КНИГАХ

А. Каалеп. Постоянное рождение, второе рождение, перерождение (Каукси Юлле. Посреди своей горы. Таллин, 1987)	52
Э. Тедер. Размышления по поводу выхода в свет нашего первого справочника по детской литературе (Андрес Яаксоо. Кто есть кто и что есть что в эстонской детской литературе. Таллин, 1987)	54
Р. Круус. Эстонцы, латгалы, евреи, японцы и другие инородцы в Петербурге (Этнокультурные процессы в Петербурге. Ленинград, 1987)	57

ОБОЗРЕНИЕ	59
----------------------------	----

INHALT

R. Veidemann. <i>Status praesens</i> und Strategie der estnischen Literaturforschung («Leben und Sein der estnischen Literaturforschung»)	1
A. Lill. Christoph Blume und die estnische Schriftsprache im 17. Jahrhundert	7
J. Undusk. Der melancholische Luts: Endspiel mit Tuglas und Visnapuu	18
R. Kruuspere. Die dramaturgischen Texte von Mati Unt. Tallinner Periode. Ein empirischer Versuch	31
B. Klaas. Das indirekte Objekt	37

PUBLIKATIONEN

A. Eelmäe (komment.). Wie kam es zur Stiftung des Friedebert-Tuglas-Preises für die beste Novelle des Jahres	43
---	----

ERINNERUNGEN

L. Metsar. Aus den Erinnerungen an Artur Alliksaar	46
---	----

REZENSIONEN

A. Kaalep. Die ständige Geburt, die zweite Geburt, die Wiedergeburt (Kauksi Ulle. Inmitten ihres Berges. Tallinn, 1987)	52
E. Teder. Betrachtungen zum Erscheinen unseres ersten Lexikons der Kinderliteratur (Andres Jaaksoo. Wer ist wer und was ist was in der estnischen Kinderliteratur. Tallinn, 1987)	54
R. Kruus. Esten, Latgallen, Juden, Japaner und andere Fremde in Petersburg (Этнокультурные процессы в Петербурге. Ленинград, 1987)	57

RUNDSCHAU	59
----------------------------	----

 TEKSTIS SELETAMATA LÜHENDID

EKBL = Eesti kirjanduse biograafiline leksikon. Tallinn, 1975; **ES** = Emakeele Selts; **f.** = fond; **KKI** = Keele ja Kirjanduse Instituut; **KM** = Eesti NSV TA F. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum; **KM KO** = Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond; **VerhGEG** = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft; **OES** = Opetatud Eesti Selts.

Keeled: **lad** = ladina; **sks** = saksa.

**JÄRGMISTES
NUMBRITES:**

● Eesti näitekirjandus 1954—1985 ● In-
fostruktuur ja lauseliigendus ● Veel Balt-
hasar Russowi päritolust ● Mälestuskilde
F. Tuglasest ja H. Talvikust ● Soome
mõjusid Tallinna õpilaskeeles
